

4. KOMUNISTÉ A „TI DRUZÍ“

„Nezajímá mne, bude-li tento svět germánský, slovenský nebo románský, bude-li světem kavkazským nebo mongolským, nýbrž mým cílem je, aby se stal světem komunistickým“

Karel Kreibich

„My, komunisté, jsme lidé zvláštního ražení“

J. V. Stalin

Dost možná, že Komunistická strana Československa měla ještě šanci. Bylo by předpojaté vyloučit možnost, že kdyby prošla neokázalou, ale o to důslednější vnitřní diferenciací, potichu a přitom průkazně se distancovala od starých praktik i starých praktikantů, kdyby svolila podrobit se prostřednictvím svých intelektuálů důkladné sebereflexi a kdyby se jí poštěstilo vstřebat alespoň jednu vlnu idealistů mladší generace, že by i v těch nejsvobodnějších volbách mohla slušně obstát.

Ale v roce 1968 se této straně přihodilo vůbec to nejhorší: najednou všechno začalo hrát jakoby pro ni. Místo zasloužené, ale snad alespoň očistné porážky dostavilo se po etapách něco, co lidé k tomu náchylní mohli zažívat jako *zadostiučinění*, ba jako triumf. A tak jejich pošramocené sebevědomí se přes noc nafouklo, sebereflexe mohla být zastoupena povrchní rétorikou, hlasy svědomí byly zaplašeny a dokonce nové iluze přibýly...

Stalo se totiž, že podle úředního kalendáře „obrodný proces“ započala 5. ledna 1968 – KSČ! Bylo sice nemožné, aby jakýkoli proces, ať již obrodný či s „protistátním spikleneckým centrem“ mohl po únoru 1948 započít bez souhlasu strany, ale tuto trivialitu mnozí komunisté ochotně přehlédli. Protože přehlédnout ji přinášelo jim nyní kýžený pocit odlehčení a *zadostiučinění*.

Pak se nečekaně rychle provalila ztrouchnivělá stavidla moci a KSČ se stala terčem málo ohleduplné kritiky. Na krátký čas přestal působit limitující faktor strachu, a tak se přidali i „ti druzí“, bezpartijní čili nestraníci – nekomunističtí „podobčané“. Zdálo se jednu dobu, že se KSČ nemůže již z takového veřejného praní svého prádla vzpamatovat. Pokles důvěry, přesněji řečeno růst manifestované nedůvěry, blížil se zřejmě jakémusi kritickému bodu. Za ním by strana, nedošlo-li by k nějaké násilné změně situace, přestala působit jako reálná společenská *síla*, i když jako organizace by mohla ještě vegetovat dlouho. Avšak tlak a hrozby „spojenců“ na jaře a v létě znamenaly čím dál tím určitější nebezpečí nejen pro KSČ, ale i pro to málo, co dosud zbývalo ze suverenity Československého státu. A deťaná strana začala náhle profitovat z neblahé okolnosti, že ona a stát byly vlastně jedno a totéž. Rozladěné a rozčilené veřejnosti nezbylo, než počínat si realisticky a stranu podpořit, neboť nikoho jiného, kdo by se tlaku „spojenců“ mohl opřít, ani nebylo – což měla na svědomí zase strana. A tak těsně před tím, než by se KSČ začala fakticky rozpouštět ve vzdmutých a čile proudících vodách občanské aktivity a než by se nutně vyjevilo na jak nesmiřitelných protikladech spočívá pokus o detotalizaci systému stranou, která se nehodlá vzdát „vedoucí role“, získala tato strana takovou dobrovolnou podporu, jakou ještě nikdy v dějinách žádná komunistická strana nezískala. V její podpoře sjednotili se ti, kteří by se jinak

nejspíše teprve začali důkladněji, tj. viditelněji rozcházet: stoupenci tradičního ideálu demokratického, ideálu socialistického a „ideálu“ konzumní společnosti. – Opět se přehlédlo, že to není zásluhou strany, ale že je to spíše její – vinou. Bylo příjemné tuto záměnu přehlédnout.

A pak ještě přišel srpen, jehož důsledky padly nejdříve a nejzřetelněji na KSČ, neboť to ona nedostala svým skutečným internacionalistickým povinností. Čistky ji proto zbavily nekonformnější části jejího členstva a dosti nepřesně byla kritizována i za to, co věru nemělo její vedení v úmyslu dělat. Co mimo toto vedení či proti němu chtěli dělat jiní, lhostejno, že mezi nimi bylo i mnoho těch, kteří měli v kapse legitimaci strany. Strana, na níž se pak po dva roky prováděla drastická vivisekce, rozpoltila se na stranu realistických normalizátorů a cyniků a na „stranu vyloučených“, slušnějších, tou první skupinou pronásledovaných. A tak se stalo do třetice, co se stát nemělo: v náhlém dramatickém osvětlení nahlédli lidé k tomu disponování, že ta „jejich KSČ“ byla 21. srpna vlastně *exkulповána* z toho, co ta „moskevská KSČ“ napáchala v minulosti, a tím spíše z toho, co dělá dnes. Mnozí odstavení příslušníci „strany vyloučených“ cítili se náhle odstavováni a pronásledováni za všechno to, co kdy KSČ pošpinila, zmrzčila, zničila a zradila, totiž za všechny ty ideály, které slibovala naplnit a nenaplnila. Cítili se být najednou přímo zosobněním těchto zapřených ideálů, byť to byli často oni sami, kteří je dříve zapírali! Ale teď měli konečně prokazatelně svázané ruce a mohli myslet i mluvit volněji. Okupace byla pro ty, kteří nikdy neměli dost odvahy vyvodit ze své stalinistické či dogmatické minulosti všechny důsledky, vlastně – *spásou*. Spásou, která přišla doslova v hodině dvanácté: oddělila je – v jejich očích – od všech minulých selhání a vin. – Přitom přehlédli, že to, co se stalo v srpnu, *není* nikterak v rozporu se sedmapadesátiletou historií KSČ, že to je sice poněkud dramaticky, ale o to instruktivnější podanou esencí této historie...

Vysočanský sjezd byl zcela netradičním pokusem o jakési znovuzrození strany, která tentokrát – z popudu pražského městského výboru – jednala při svolání sjezdu bez prodlení, samostatně a iniciativně: do té doby získávala KSČ v „obrodném procesu, důvěru vesměs tím, že nejednala, nepřekážela. Nyní se rozhodla jednat a podmíněnou, alespoň okolnostmi vynucenou podporu a důvěru si opravdu zasloužit. Ale už průběh sjezdu naznačil, že rozčilení a zklamání neznamenají ještě totéž, co rozhodnost: více slov než činů, které tentokráte byly by tolik na místě.

Ostatně v Moskvě Dubček a ostatní vzápětí přislíbili sjezd „oduznat“ a Husák to pak jen šikovně navlékl na požadavek rovnoprávnosti českých a slovenských komunistů...

KSČ tehdy patrně ztratila poslední šanci: z porážky si totiž mnozí reformní komunisté, jediná perspektivnější část strany (i když momentálně mimo), vzali pro sebe jen to, co se jim hodilo, a jako morální vítězové hrdě odešli stranou...

Krutá „lest dějin“, chtělo by se říci s Hegelem, kdyby všechno nebylo o tolik prostší: existence KSČ byla vždycky existencí *odvozenou*. A tak pochopitelně dopadaly na ni stíny strany bolševiků v Sovětském svazu. Rozčarování a zklamání tvrdili s nadějí v hlase, že tyto stíny vždycky zakrývaly cosi slibného. Že nebýt tlaků z Moskvy, byla by KSČ docela jinou stranou... Ale vždyť právě tyto tlaky ji v květnu 1921 a pak v roce 1929 doslova porodily resp. obrodily – takovou, jaká pak už vlastně vždycky byla. Ukázněné akceptování moskevské linie bylo pro KSČ

běžnou praxí, umírněné modifikování vnějších tlaků spíše výjimečnými epizodami. K jejich troufalému a neodpovědnému podcenění došlo poprvé a naposled právě až v roce 1968! Akceptování příkazů a vyrovnávání se s nimi – to je autentická historie zrození KSČ i jejich opětných vzestupů a opětných pádů.

Fakt odvozenosti existence KSČ jako instituce však není v rozporu s konstatováním, že nebylo u nás spontánních sympatií k socialismu. Vypjatý smysl pro sociální otázky poměrně nivelizované a jen mělce strukturované české společnosti umožnil socialistickému a komunistickému hnutí snadno a přirozeně se tu uchytit a zakořenit. Jakmile se tak stalo v případě komunistů, začaly již působit jiné závislosti a jiné než české determinanty.

Do politického života země vstoupila KSČ přijetím jednadvaceti „podmínek“ členství v Komunistické internacionále, a tedy doslova zřeknutím se vlastní svébytnosti. – Vojenská agrese v srpnu 1968 potvrdila *platnost* tohoto původního sebezleknutí se a KSČ tím byla z budoucnosti země, z takové budoucnosti, kterou by si Češi a Slováci mohli sami zvolit, nejspíše už jednou provždy vyražena. Jako opevněné mocenské zařízení bude zajisté i nadále vyplňovat a přepřelňovat naši přítomnost, a to může trvat i velmi dlouho. V každém případě však z budoucnosti dimenze života svéprávné československé společnosti už KSČ vypadla.

Nové iluze, nešťastně vzklíčené v srpnu 1968, budou však zřejmě přetrvávat. Ti, kteří je sdílejí, nemají už možnost usvědčit se svým vlastním jednáním z omylu. Ani na tom nemají zájem. Společným zdrojem všech těchto iluzí je nepřiznání. Paradoxně tuto okolnost stvrzuje odvozenost existence KSČ. Její obrodné a jiné zásluhy se spektakulárněji vyjevují ve vypouklém, zvětšujícím, deformujícím a tedy falešném zrcadle znepokojených či rozčilených tváří moskevských vůdců. To je věru odvozené kritérium – inu odvozené existence.

Z jedné strany síla bolševické KSSS: pevná hráz postavená všem pokusům o hledání vlastní, národní či státní identity. – Z druhé strany memento sociální demokracie: odhlédnutí tímto směrem hrozí vždycky tím, že odvozená identita bude právě jako odvozená rozpoznána. Moskva drží KSČ zkrátka: sociální demokracie ji „pronásleduje“ jako špatné svědomí.

Na jaře 1921 se levice československé Sociální demokracie prohlásila za Komunistickou stranu Československa. Jméno zakladatele strany Bohumila Šmerala bylo a je i dnes záměrně zapomínáno (v 60. letech byl „problém Šmeral“ ve stranickém odborném tisku jedním z nosných témat liberálního revizionismu), neboť i dnes ještě připomíná právě pokus o udržení souvislosti nové internacionální a staré dělnické strany. Připomíná spíše středoevropský marxismus než ruský leninismus a stalinismus. Největší muž Komunistické strany Československa z její oficiální historie neustále vypadává.

To byl začátek sedmapadesátileté historie KSČ, která je *zároveň* historií vztahů této strany k sociální demokracii. Na jejím lepším konci je zatím jméno Jiřího Hájka, který je dnes oficiálně všemožně hanoben. Jeho politické osudy odrážejí tragiku lidí osobně počestných a idealisticky založených, kteří však pro své ideologické poblouznění byli s to s nejčistším svědomím hrát nečistou hru... Také bývalý sociální demokrat, ale později, po návratu z nacistického koncentráku,

v řadách této strany vlastně utajený komunista, napomáhající jistě bona fide! v zájmu sjednocení dělnického hnutí... – podle pokynů ÚV KSČ až do června 1948 vnitřnímu rozkladu sociální demokracie, aby pak mohla být snadněji pohlcena KSČ... V roce 1968 Hájek proto nepatřil mezi ty, kteří usilovali o obnovení této nelegálně likvidované – „sloučené“ strany, právě naopak. Jako obecné důvěry požívající příslušník „strany vyloučených“ ji dnes reprezentuje v hnutí „Charta 77“, jejímž statečným mluvčím je od ledna 1977. Zde poprvé si komunisté nemohou nárokovat „vedoucí úlohu“. Vždyť dnes už jim zbývá skutečně pouze pokora a práce. Nikoli pobouření, ale právě pokora ve smyslu imperativu zbavit se všech zbytků mentality privilegovaných: i perzekvovaný může si přece podržet pyšnou iluzi výlučnosti a i ze dna společnosti může si přivlastňovat výsadu nebýt vázán solidaritou „pouze“ lidskou či občanskou.

Sociální demokracie nejednou byla pro mnohého komunistu něčím jako svůdným *pokusem* – vrátit se. Vrátit se zpátky do intimního a přehlednějšího světa zručného českého dělníka, do světa solidnosti a skutečného soudružství. Tabuizovaný politický prostor mezi KSČ a sociální demokracií vždycky byl a zůstal „nakloněnou rovinou“: z Moskvy komisařů a poradců, mluvících mezinárodní ruštinou, a dogmaticky přísných instrukcí – domů... (Když po „bolševizaci strany“ v roce 1929 desetitisíce členů KSČ ze strany vystoupily a hlásily se zpět k „socdem“, oslovil je tehdejší předseda strany Antonín Hampl takto: „Tak vás, soudruzi, vítám z vandru domů...“ A proto každé bezděčné či záměrné „povolení uzdy“ v Moskvě znovu a znovu přibližovalo československé komunisty sociální demokracii, i když by to nejspíše nebyli ochotni připustit: ztracenou rovnováhu si víceméně zcela instinktivně zjednávali úkrokem „doprava“ a „nacionalistickou úchylkou“. Špatné svědomí a odůvodněné obavy vedení KSČ z přeběhlictví upozorňovaly proto na sebe vždycky jen těmi nejprísnejšími záповěďmi a varováními: Nepodléhat oportunistickému jedu sociáldemokratismu! Bojovat proti úhlavním nebezpečím sociálfašismu! Rozkládat sociální demokracii! Nepovolit obnovu sociálně demokratické strany... „i kdyby se na to měla pozvat lidová milice“, jak řekl na aktivu v Plzni v červenci 1968 dokonce i František Kriegel...

Mezi cizí silou a slabostí vlastní odvozenosti, mezi Moskvou a znepokojujícím přízrakem zardoušené a zapřené sociální demokracie odehrávala se poslední desetiletí historie československých komunistů. Na obou stranách hrozila ztráta identity, a tedy i ztráta smyslu bytí.

V roce 1968 se prostor mezi hrozící silou a hrozící slabostí dramaticky zmenšil na minimum. KSC nejdříve pošetile otevřeně připustila, že legální existence sociální demokracie by mohla znamenat konec její „vedoucí úlohy“, a pak už jen logicky přijala diktát KSSS...

Dějiny KSC jsou osobitým protějškem dějin československého státu. Nejednou se nelze vyhnout dojmu, že jsou jakýmsi jejich negativním obtiskem.

Prvá léta po skončení první světové války byla neobyčejně náročnou zkouškou pro všechny. Ukázalo se, že co vyhovovalo v období života bez státu, je zcela nedostatečné za nových podmínek. Starší *národní* program na řešení *státních* úkolů nestačil. Především nestačila *obranná a negativní* národní ideologie, která nemohla být základem pozitivního programu. Byli jsme již silně navyklí dělat politiku, jakkoli krotkou, vzhledem k něčemu neexistujícímu, toliko kýženému. Nyní jsme museli dělat odpovědnou politiku s ohledem na cosi nezvykle konkrétně jsoucího, totiž zejména s ohledem na stát.

Sociální demokracie byla nepochybně stranou pevně zakotvenou v národním životě. Ani ona ovšem nedokázala přijít včas s reálným programem řešení především národnostní otázky, i když na druhé straně alespoň nepropadla nacionalistickým vášním. Austromarxismus byl doktrínou, která v zájmu socialistické perspektivy preferovala univerzálnější řešení národnostní otázky: kulturně-národnostní autonomie v rámci mnohonárodního celku byla by patrně pro sociální demokracii cílovým řešením – nebýt světové války, která všechny otázky „rozřešila“ vlastně sama.

Zatvrzelou nacionální vlažnost jednoho z vůdčích duchů sociální demokracie Šmerala je tu třeba objasnit, aby rozdíl mezi touto vlastností, ve skutečnosti však odpovědností a starostí o osud národa a mezi nacionálním nihilismem československých komunistů a jejich despektem k státu byl zřetelnější. Šmeral ani po roce 1918 nepropadl všeobecnému vlasteneckému nadšení, protože už dříve soudil: „Ve chvílích katastrofických přeměn dosažení státního práva není vyloučeno. Pro Čechy jako národ i jako zem, byla by to však možnost nejhorší. Byli bychom osamostatněni jen přechodně, jako dnes Albánie, abychom zachováni byli jako kořist pro vítěze budoucnosti, jakožto bojiště pro případ měření soupeřných sil. Kdyby Rakousko-Uhersko nemělo se udržet, vzplála by nová třicetiletá válka nad Evropou a opět jako před mírem vestfálským právě Čechy byly by středem utrpení.“ Hlas Šmeralův byl však zcela osamocený.

Když však Československý stát byl hotovou skutečností, vzali jej předáci sociální demokracie za svůj: stali se stranou vládní a zároveň stranou nejsilnější. Dělnictvo nechtělo se však snadno smířit s takovým obratem, neboť jeho vůdcové se před válkou vehementně ohrazovali proti jakémukoli pokušení učinit ze sociální demokracie stranu vládní. Tím spíše ne, že stát tu sice byl, ale naděje dělníků v něj skládané zdaleka nesplnil: těžká hospodářská krize v prvních poválečných letech, nedůsledně prováděná slibovaná socializace – to všechno vedlo k radikalizaci dělnictva a k postojům dokonce protistátním. Stát se prostě v prvních letech své existence neukázal

být jejich státem a oni z toho vyvodili důsledky: pouze levice sociální demokracie zdála se představovat kontinuitu v *negativistické* stranické politice vůči státu a této levici tedy mnozí dali podporu. Vstup sociálně demokratických předáků do vlády označovala většinová levice za zradu, neboť tito předáci si ve vládě nepočínali jako revolucionáři, ale právě jen jako členové vlády. Muži levice pochopili svou příležitost: vytyčovali nesplnitelné sociální požadavky a poukazovali na příklad ruských bolševiků.

Levici vedl Šmeral, ale právě on se založením KSČ nespěchal, naopak. Zato velmi spěchali a naléhali soudruzi z KI v Moskvě. Socialistická revoluce byla pro ně ještě na pořadu dne – maďarská „Republika rad“ byla rozdracena teprve nedávno a orientace na revoluci v Československu, byť izolovanou, ale co možná neprodleně provedenou, pokládali v Moskvě za realistickou orientaci. Docela jinak viděl perspektivu revoluce Šmeral a také neměl mnoho chuti akceptovat jednadvacet „podmínek“ vstupu do KI, této, podle Zinověva, „jednotné mezinárodní strany“. Nakonec nátlaku podlehl. Chvilu, kdy on sám na ustavujícím sjezdu hlasoval pro přijetí oněch podmínek, které si nepřál splnit a dával to před tím sice opatrně, ale srozumitelně najevo, je od té doby v Československu *prototypem* chování komunistických vůdců v krizových okamžicích: od přijetí 21 podmínek ke kapitulaci 21. srpna 1968... A tak KSČ *vznikla* doslova a do písmene tím, že *přijala závislost* na cizí autoritě. Vznikla paradoxně aktem sebeabdikace. Pozdější Brežněvova doktrína o omezené suverenitě měla tehdy jen jiné jméno a pak, KSČ v roce 1921 nebyla ještě u moci; byla naopak – proti moci. A to mohlo budit jisté iluze.

Nihilismus vůči státu, v němž komunisté nebyli rozhodující a tím méně jedinou silou, nebyl u nich jen jedním z možných taktických prvků. Byl a je projevem zásadního odporu podílet se na odpovědnosti za celou společnost s nekomunisty, projevem arogantní nadřazenosti komunistů nad společností, i když komunisté v té době byli ještě jen podceňovanou minoritou. Odpor vůči spoluodpovědnosti je důsledkem ideologií determinovaného politického stylu komunistů, kteří odmítají kompromisy; *vždyť* kompromisy zpravidla konflikty *řeší* nebo alespoň utlumují, kdežto jim jde naopak o jejich *vyhrocování*, neboť se jim jedná prioritně o otázku *moci*. Zásadní opozice vůči moci a státu je jen *jinobytím* budoucího mocenského monopolu a pohlcení státu stranou: všechno nebo nic!

Nihilismus vůči státu byl nyní podložen také nihilismem národním. „Nezajímá mne, bude-li tento svět germánský, slovanský nebo románský, bude-li světem kavkazským nebo mongolským, nýbrž mým cílem je, aby se stal světem komunistickým“, napsal vůdce německých komunistů v Liberci Karel Kreibich. Týž Kreibich, který jako jediný z vysokých funkcionářů KSČ protestoval proti procesům v padesátých letech. (Proč, proboha, vidí nakonec pravdu často jen ti, kteří se nejvíce zasloužili o její popření? Proč se odvážného činu dočkáme spíše od někdejšího skalního dogmatika, než od umírněného realisty? Proč musíme pravdu slyšet od těch, od nichž zní tak nevěrohodně...? Tak se ptali a ptají mnozí nešťastní a dlouho dezorientovaní komunisté. Dobře jim tak. Pravdu vždycky viděli mnozí jiní *dříve* než Trocký, Kreibich, Ďuriš či London. Ale od „těch druhých“ jí komunisté nikdy *nechtěli* slyšet. Byla to pro ně pravda nepřítel...)

Také někdejší „anarchista“, básník Stanislav Kostka Neumann zpívá zcela neanarchisticky o

tom, že „Budeme hnojem, /a pak nechť vzkvétá z něho/ rod podle učení Tvého, O Moskvu!“

Nihilismus vůči jiným než internacionálním hodnotám v moskevském pojetí podporovali i maďarští a němečtí instruktoři KI, kteří byli KSČ přiděleni. Tito vykořenění revolucionáři poražených revolucí, běženci bez domova a zpravidla horliví dogmatici posuzovali s krajní skepsí všechny pokusy přistupovat k řešení národnostní otázky přece jen citlivěji, než bylo tehdy přípustnou normou. Trvali proto na okamžitém organizačním splynutí československých a německých komunistů, což Šmeral opět marně oddaloval. Není patrně daleko od pravdy, předpoklad že se tito instruktoři dívali na existenci kompozitního československého státu i s osobně motivovanou nevolí, kterou jen poněkud zakrývali. Všechno také nasvědčuje tomu, že českoslovenští komunisté neměli v moskevské KI žádné příznivce, natož někoho, kdo by poměry u nás vůbec znal. Snad to nebylo náhodou, snad v tom mohla být tenkrát spatřována i výhoda – vždyť Šmeral byl později (jako už zcela neúnosný) poslán coby instruktor KI – do Mongolska!

Přes všechny tlaky nesla na sobě KSČ do svého V. sjezdu v roce 1929 výrazné stopy svého sociálnědemokratického původu. A je to do značné míry právě Šmeralova zásluha. Šmeral sice prohrál nakonec všechno, ale přesto zůstal velkým českým, nikoli jen neortodoxním komunistickým politikem. Prohrál svůj donkichotský boj o zachování velkého státního celku ve střední Evropě a prohrál i svůj opatrný boj proti pučistickému radikalismu a národnostnímu nihilismu KI. V obou těchto zápasech sledoval totéž: samostatnost dělnického hnutí každé země jako podmínku sociálního pokroku všech. Šmeral odmítal malou stranu profesionálních revolucionářů, nelegální metody politického boje („pučismus“), odmítal cizí finanční pomoc straně, sektářskou politiku vůči odborům, odmítal netrpělivou rezignaci na získání většiny národa pro socialistický program, vylučování ze strany pro názorové odchylky... Byl tedy jedním z posledních marxistů mezi československými vůdčími komunisty – pak již přišli leninovci a stalinovci. Šmeralovi šlo vždycky o organický, nikoli naoktrojovaný vývoj, o stranu, která by byla integrální součástí celé společnosti, byla by s ní proto v živém spojení a vykonávala na ni co možná nejsilnější vliv pomocí mechanismu politické demokracie.

Šmeral byl koneckonců sociální demokrat, který, až když se ocitl v totální izolaci pro svou koncepci „nerozbíjení Rakouska“, stanul v čele tvořící se levice sociální demokracie. Jinak by patrně zmizel z politického života. Jakmile se tato levice stala samostatnou komunistickou stranou, ocitl se okamžitě na její pravici a postoje, které zastával, dostaly později – na V. sjezdu – hanlivé jméno „šmeralismus“. Nicméně platí, že do V. sjezdu právě tento „šmeralismus“ strana v podstatě akceptovala a zahraniční závislost stále udržovala v mezích, které umožňovaly hodnotit tehdejší vývoj KSČ jako opatrné a rozpačité sice, ale přece jen hledání specifické československé cesty k socialismu. Zajisté, se všemi výhradami: jednadvacet „podmínek“ KI přijato bylo, pouze jejich plnění se dosud tak přísně nevymáhalo. Ukázalo se, že je to jen otázka času.

Ještě v roce 1925 byla KSČ ve volbách druhou nejsilnější politickou stranou ve státě. (V roce 1928 měla KSČ 150.000 členů, tj. v absolutních, nikoli jen relativních číslech *tříkrát* více než tehdy měli komunisté ve Francii a *třicetkrát* více než v Anglii!) Její síla byla však do značné míry silou okázalé *negace* a mladý, málo zkušený a národnostními a sociálními rozpory zmítaný stát

měl přímé i nepřímé důsledky neloajality komunistů již záhy pocítit, neboť státotvorná sociální demokracie se už vlastně nikdy z rozštěpení v roce 1921 zcela nevzpamatovala. Největší úspěch ve volbách v roce 1925 měly právě ty strany, které zcela vědomě a záměrně rezignovaly na univerzálnější politická hlediska, které obhajovaly výlučně partikulární zájmy a vytyčovaly více či méně radikální sociální požadavky: agráři a komunisté. Nacionalisticky orientované strany ztrácely v novém státě vliv. Politická strana, která by formulovala a prosazovala hodnoty a zájmy, způsobilé svým univerzalistickým či alespoň univerzalističtějším zaměřením jednotlivé vrstvy a třídy spíše *integrovat* než stavět proti sobě a proti státu, která by se zasazovala o zájmy tohoto *státu* jako celku – taková strana až do osudného roku 1938 *nevznikla*. „Nezvyk na stát“, na *to*, že je to stát *náš* a nikoli rakouský „erár“, ukázal se silnějším než postupně narůstající obavy o jeho zachování. Politické strany si počínaly často tak, jako by si jej chtěly mezi sebou rozdělit. Pouze komunisté něco tak sobeckého jako „kus státu“ pro sebe odmítali: nikdy se neskrývali s tím, že v zájmu pokroku, v jehož výlučných službách oni působí, budou chtít stát celý. Všechno nebo nic... Komunisté se definitivně od roku 1929 necítili nikomu zavázáni za legalitu, které využívali a zneužívali, neboť podle nich to byla legalita omezená, třídní. Cítili se zavázáni jen vůči Moskvě.

A právě pro Moskvu byl Šmeral stále nepřijatelnější. Poté, kdy se KI změnila v prodlouženou ruku sovětského státu, tj. exponenturu té frakce, která měla právě většinu v moskevském politbyru a kdy se jednotlivé komunistické strany – „sekce KI“ – stále více stávaly toliko výsadkovými jednotkami v týlu nepřítelů, museli být Šmeral a „šmeralismus“ odstraněni. Po Stalinově vítězství nad mrtvým Leninem a ještě žijícím Trockým v otázce možností vítězství socialismu v jedné zemi nezůstal z internacionalismu Internacionály kámen na kameni. A tento socialismus, který může zvítězit v jedné a dokonce právě v té nejzaostalejší zemi – to je přece ten náš současný „reálný socialismus“!

Není snad třeba prodlévat u detailů zvratu, k němuž došlo na V. sjezdu KSČ v roce 1929 tím, že byla definitivně dokončena tzv. bolševizace strany. Všechny okolnosti této události jsou dostatečně známy. Tehdy došlo pouze k aktualizaci toho, co latentně již existovalo a nemá smysl se ptát, zda k tomu muselo či nemuselo dojít. (Z tohoto hlediska je podobně zbytečná, nepřipadná otázka, zda KSČ po roce 1945 skutečně „upřímně“ sledovala „československou cestu k socialismu“, z níž se pak jen v důsledku vnějšího tlaku po únoru 1948 sešlo, nebo zda to byla pouze dočasná taktika). Není totiž vůbec podstatné, jak upřímné či neupřímné byly a jsou intence jednotlivých komunistických vůdců – to je ostatně neprokazatelné. Podstatné je, že možnosti rezignace na specifickou cestu před válkou i po válce byly již *předem dány*, ba zvoleny subalterním vztahem k vnější síle (Moskvě), a především nedemokratickou vnitřní strukturou strany, která umožňuje prosadit shora jakoukoli politickou linii, tedy i tu zvenčí.

Přijetí jednadvaceti „podmínek“ KI a zásad tzv. demokratického centralismu ve straně znamená, že strana už byla právě *takto* zrozena. Pak bylo otázkou možností jen to, zda to, co se musí stát, stane se dříve nebo později. Záleželo tedy jen a jen na vnější síle, od níž je existence strany odvozena, kdy se rozhodne zasáhnout. Nové, tzv. gottwaldovské vedení strany prosadil tlak z Moskvy, vůči němuž byli i ti, kteří měli být odstraněni, předem a víceméně dobrovolně

bezmocní. Šmeral přece *sám* hlasoval pro přijetí jednadvaceti podmínek KI a *dobrovolně* se přece podřídil stranické disciplíně. V. sjezdu se pak ani neúčastnil, nejspíše nesměl; stejně tak Dubček přijal moskevský protokol a rezignoval na funkci prvního muže ve straně ještě dříve, než se o tom rozhodlo hlasováním v plénu ÚV KSČ, a dobrovolně podepsal – už jen jako předseda Národního shromáždění – mimořádné zákony proti těm, kteří u příležitosti 1. výročí okupace vyvolávali jeho jméno v pražských ulicích...

Gottwaldovo nové bolševické vedení, tzv. „karlínští kluci“. věru nebyli zatíženi sociáldemokratiem; patřili k mladší generaci ve straně. Necítili už docela žádnou odpovědnost vůči společnosti a dokonce ani vůči vlastní straně. Sektářskou politikou v prvních letech po sjezdu jí s lehkým srdcem pořádně pustili žilou. Ze 128.000 členů jich zakrátko zbylo sotva dvacet tisíc. Takový počet se už pomalu blížil kominternovské představě o malé, zato však ukázněné straně revolucionářů-profesionálů, pučistů. Fatálně však chyběla revoluční situace, a to i tenkrát, když kulminovala hospodářská krize. V tom byla podstata politické krize KSČ po V. sjezdu: strana, která se slepě orientovala podle moskevských pokynů na revoluční situaci, se ocitla v konfliktu se situací zcela nerevoluční. Reagovala bezděčným vylučováním „omamných výparů levých frází“.

Po V. sjezdu KSČ ztrácí podporu významné části inteligence, zejména spisovatelů, kteří se nedokázali smířit se sektářskou politikou uvnitř strany i vůči společnosti a s masovou čistkou, se kterou snese srovnání jen čistka v letech 1969-1970. Po čase nezbylo než zatroubit k ústupu od sektářsky bolševické linie, ale odtroubili ne v Praze, nýbrž zase v Moskvě, neboť všechno se pak už rozhodovalo tam. Domácí iniciativu, např. Švermovu rozumnou taktiku „jednotné fronty“ v době hrozícího nástupu nacismu mohli v Moskvě na čas strpět, ale rozhodující „ano“ či „ne“ musel přivážet stejně Gottwald až odtamtud.

Stojí ovšem za zaznamenání vrcholný výkon komunistické arogance vůči celospolečenským problémům: v době volební kampaně před presidentskými volbami v roce 1934 vydávají komunisté leták s provoláním: „Ne Masaryk, ale Lenin!“ Co tím chtěli říci? Že komunistům nestojí československý stát ani za to, aby podpořili demokratického kandidáta v situaci, kdy nebezpečí zprava (podvrtné akce Henleinovy a Hlinkovy strany) bylo eminentní? Že „věčně živý“ Lenin je pro ně politicky realističtější alternativou než Masaryk (kterého jako představitele tzv. hradní skupiny tehdy počítali k fašistům)? Těžko si představit, jak by pohrdání vůči vážným starostem o demokratický charakter republiky v době, kdy byla pomalu již zcela obklíčena fašizujícími se či fašistickými státy, mohlo být srozumitelněji a provokativněji dáno najevo. Tehdy si také vedení KSČ všemožně (např. bouřlivou obstrukcí při volbě presidenta ve Vladislavském sále) říkalo o to, aby strana byla postavena mimo zákon; ostatně sama vstřícně přecházela do poloilegality, čímž jen logicky dovedla do konce svou pevnou vůli nenechat se doma vázat žádnou odpovědností.

KSČ po V. sjezdu nastoupila tvrdou linii vůči těm, které označuje za úchylkáře. Porozumění mechanismu procesů v padesátých letech vyžaduje zkoumat poměry už tenkrát, kdy je ze strany vyloučen například Josef Guttman, do té doby šéfredaktor Rudého práva. Předtím byli už vyloučeni např. vůdcové strany Josef Hais, Bohumil Jílek a Václav Bolen a také sedm spisovatelů,

kteří se postavili proti „bolševizaci strany“ v roce 1929. Zhruba ve stejné době je také vyloučen jeden ze zakladatelů strany na Slovensku Martin Čulen a nejméně významný slovenský funkcionář KSČ Verčík... A stovky méně známých a neznámých komunistů. Kampaně proti nim si v ničem nezadají s kampaněmi padesátých let – jen mocenské možnosti KSČ byly tehdy přece jen slabší.

Od V. sjezdu jsou proto dějiny KSČ také dějinami tažení proti renegátům, úchylkářům, likvidátorům, dějinami okázalých kritických kampaní a ještě okázalejších sebekritik. Kdo z významnějších komunistických funkcionářů nebo intelektuálů se alespoň někdy nedostal do situace „před koncilem“?

Nelogické obraty a zvraty v politice KSČ byly způsobeny tím, že skutečnost se přece jen občas ukázala být silnější než dogmatická politika vedení, diktovaná KI a VKS/b/. Nakonec se však vždycky ve straně prosadila linie Moskvy. – A to platí pro všechny komunistické strany, snad s výjimkou polské. Ta musela být v roce 1938 rozpuštěna, neboť i Polsko mělo být „rozpuštěno“ – rozděleno mezi hitlerovské Německo a stalinský Sovětský svaz a v takovém případě existence polské KS byla zjevně nadbytečná. Představitelé polské KS byli v Moskvě zlikvidováni.

Dějiny KSČ jsou tedy i dějinami bojů s kacíři a zrádci, ale přesto Československo jako jedna z mála zemí silně zasažených komunismem nemá svého Koestlera, Djilase, Fasta či Siloneho. To je jistě pozoruhodná specifická okolnost, tím spíše, že sotva kde spojilo tolik intelektuálů svůj život s komunistickým hnutím a přitom dříve či později byli jím zklamáni. Někteří z nich se se stranou (nebo strana s nimi?) rozešli způsobem viditelným, jiní odpadli od víry jen ve skrytu duše. Nicméně ani ti ani oni nevydali obecněji platné svědectví o svém zbloudění. Nemohu posloužit úplným vysvětlením tohoto deficitu. Snad některými hypotézami: zklamání českoslovenští komunisté investovali do hnutí vesměs víc než svou intelektuální kapacitu. Strana je zapojila do plnění konkrétních úkolů, takže jejich odpovědnost byla zpravidla větší než odpovědnost pouhých intelektuálních souputníků na západě Evropy. Ti, kteří nahlédli do vlastního mechanismu stranického života, přesvědčili se také o síle vazeb na Moskvu, a tedy o slabosti nadějí na nějakou podstatnou nápravu či změnu. Především se však i ve svém zklamání cítili nadále komunisty; dokonce i tehdy, když byli ze strany vyloučeni, nepřestali se pokládat za členy té „skutečné“, „pravé“ komunistické strany, jimiž ve svém srdci chtěli snad být... Protože se v dějinách KSČ několikrát na krátký čas mohlo zdát, že půjde k socialismu svou vlastní cestou (do roku 1929, v době „jednotné fronty“ proti fašismu, v letech 1945-1948, v době („pražského jara“) a protože se tato strana mimo jiné právě těmito epizodami poněkud lišila od jiných, vyvodili z toho zklamání intelektuálové osobně přijatelnější, pohodlnější závěr: byli jsme podvedeni, chtěli jsme *něco jiného*... Musíme si tedy vyrovnat účty s těmi, kteří nás podvedli... Zklamání těchto „podvedených“ nevedlo zpravidla dál než k tomu, že reflektovali omyly a chyby, kterými strana *sama sebe* zrazovala. Vztah strany ke společnosti a především odpovědnost vůči ní se už jen výjimečně dostává do zorného pole zklamaných a vyvržených.

Okázalá starost o osud republiky v posledních letech či spíše měsících před Mnichovem je starostí, která přichází *pozdě* a tak jako tak nevzbuzuje mnoho důvěry. Nihilistickým postojem k „buržoasnímu státu“ přispělo v předcházejících letech vedení KSČ k tomu, aby se nejsilnější

stranou v zemi stali henleinovci a z českých stran pak agrárníci. Taktika „jednotné fronty“ přišla pozdě; do té doby platné heslo „proti diktatuře fašismu diktaturu proletariátu!“ pochopitelně nedokázalo získat sympatie. Snad o sympatie ani nešlo, spíše o demagogickou provokaci, o gesto arogantní neodpovědnosti. Silný blok, který mohl vzniknout z koalice komunistů a přinejmenším sociálních demokratů by změnil fatální situaci, v níž o osudu republiky nakonec rozhodovali ti, kteří měli za sebou jen koaliční slepenec stran, sledujících víceméně sobecké stavovské KSČ se opět jako korouhvička řídila moskevským větrem. Sovětskoněmecký pakt z roku 1939 (s tajnou doložkou o rozdělení Polska) způsobil, že vedení KSČ náhle jasně rozpoznalo ve vojáku wehrmachtu „německého dělníka v uniformě“, tedy „třídního bratra“, zatímco ve vypovězení války Německu Anglií a Francií odhalilo „imperialistické choutky“. Jak by tomu mohlo být jinak, když válka byla vypovězena po přepadení Polska Německem, ale také Sovětským svazem? A zase se všechno rázem změnilo, když Hitler rozpoutal v červenci 1941 válku na východě...

Za války mohlo vedení KSČ v Moskvě jen s malou účinností ovlivňovat politiku domácího odboje: pomocí rozhlasu, radiovými depešemi a vyslanými emisary. Nemohlo proto reagovat na každou změnu situace, a tak domácí vedení KSČ bylo stále více odkázáno na sebe a muselo mnohem více respektovat skutečnou situaci, než sublimní strategii Moskvy. V těch zemích, kde domácí vedení komunistického odboje sehrálo dokonce rozhodující roli v národně osvobozené boji (zejména v Jugoslávii), brala poválečná rezistence vůči moskevským tlakům tvrdošijnější, ba dokonce *úspěšná*. Avšak ignorování odboje komunisty v letech 1939-1941 (sovětskoněmecké přátelství a spolupráce) a často vysloveně hazardérské metody ilegální práce, v níž bylo mnoho statečných komunistů cynicky obětováno jen proto, aby firma KSČ na mnohých, pouze „agitačních“ odbojových akcích byla po válce všem patrná – to všechno způsobilo, že domácí odboj KSČ nebyl tak silný, aby postavil moskevské vedení na druhou kolej. Tak jako ti, kteří sehráli v domácím odboji významnější roli a kteří chtěli nechtěli museli v některých situacích rozhodovat samostatně, byli po válce odstaveni a pak i likvidováni. Josef Smrkovský jako místopředseda České národní rady se sice rozhodně angažoval pro to, aby v květnu 1945 nepřijely americké tanky Praze na pomoc, ale to nemohlo vyvážit pro Sověty krajně podezřelou okolnost, že totiž jednal s Vlasovci, s německým velitelstvím, že spolupracoval s nekomunisty, a to vše bez instrukcí z Moskvy. Později byl odsouzen a uvězněn. Gustáv Husák a jeho druhové (zejména Ján Osoha a Julius Ďuriš jako členové vedení KSS či funkcionáři Slovenské národní rady) uváděli dokonce Moskvu do rozpaků svým předem neschváleným heslem o „sovětském Slovensku“ a zorganizovali nejmasovější ozbrojené vystoupení proti nacistům, ale to nemohlo vyvážit podezřelou okolnost, že i oni jednali bez instrukcí z Moskvy, i když o spojení všemožně usilovali. Později byli odsouzeni a uvězněni. A tak přes všechny slavnostní sliby se účastníci ani představitelé domácího komunistického odboje nedostali po válce na rozhodující místa ve straně a státě, neboť nebyli Moskvou prověřeni. Odboj nebyl dostatečnou prověrkou, *naopak*, účast v odboji byla zdrojem *podezření*, neboť vyžadovala samostatnost v rozhodování a osobní odvalu. Úspěšnou prověrkou by byla jen osvědčená poslušnost. (Je však na pováženu, že představitelé odboje nekomunistického nedopadli po válce o mnoho lépe...)

Za okupace také došlo ke změně ve složení strany. Přichází do ní řada mladých lidí, kteří během válečných let hledali na vlastní pěst východisko z mnichovského traumatu a našli je postupně v komunismu (např. organizace Převoj, která vlastně vznikla z kroužku kolem evangelického duchovního). Tito lidé neprošli školou KI a neměli v sobě zakořeněný vztah podřízenosti. To však vyvážili až nekritickým obdivem k SSSR. Necháпали sice „demokratický centralismus“ jako imperativ slepé poslušnosti, ale nedostatek zkušeností, skepsí neprověřená víra v SSSR a v komunismus udělaly po válce z většiny těchto odhodlaných mladých idealistů poslušný nástroj vedení KSČ.

O poválečných letech, o tom, jaké stopy Mnichova protektorát zanechaly na „duši národa“, psal jsem již v předcházejících kapitolách. Řeknu jen, že Beneš sice za války učinil všechno pro to, aby kontinuita státu byla obnovena, ale jeho diplomatické úsilí a důraz na právní aspekty této kontinuity nemohly změnit téměř nic na skutečnosti, že válka přerвала cosi mnohem křehčího, ale také důležitějšího pro slušné soužití lidí, než jen kontinuitu státní moci či právního řádu. Zdálo se, že humánní postoje při řešení nejzávažnějších společenských problémů selhaly, že se prostě neosvědčily. Zajisté byly mnohdy málo účinné v krizových dobách. Tehdy byly stoprocentně účinné jen mimořádné prostředky, boj, v němž mírové cítění totálně prohrává a také porážení prohrávají všechno a definitivně. Válka tak radikalizovala lidi mladé, všechny nezkušené idealisty, odbojáře a *ty*, kteří válkou a okupací nejvíce trpěli. Také však *ty*, kteří se kompromitovali nejen před ostatními, ale i před vlastním svědomím. U kořenů této radikalizace bylo *zklamání z demokracie*, té československé, i té evropské, západní. Ale *takt* málo přiznávané *zklamání z toho, jak chabou*, přesněji řečeno: neúčinnou rezistenci nakonec prokázal národ, vystavený elementárnímu ohrožení samotné své kulturní, morální ba i etnické podstaty. – V předchozí větě jsem záměrně před čtenářem zpřesnil charakteristiku odboje; skutečně nebyl ani tak chabý, jak se dnes kdekdo domnívá, jako spíše *neúčinný*. A především byl sérií mnoha a mnoha zbytečných tragedií, nad kterými se zavřela voda zapomnění. Do odboje se záhy zapojilo mnoho nejlepších příslušníků inteligence a velká část důstojnického sboru. Jak podíl intelektuálů, tak vojáků je v evropském měřítku nejspíše vysoce nadprůměrný. Armáda sice otevřený boj vzdala, ale nakonec ztráty na životech důstojníků v odboji nebyly nesrovnatelné se ztrátami, k nimž by jinak muselo dojít ve válečném střetnutí.

Tito intelektuálové a vojáci byli však v několika masových vlnách zatýkáni postupně likvidováni. A byli to ti nejlepší lidé v národě. Byli snadno zatýkáni mimo jiné proto, že od počátku války byli jak z Londýna, tak i z Moskvy vyzýváni. K rozsáhlým přípravám na „celonárodní ozbrojené povstání“, které mělo začít v posledních fázích války. Je prostě neuvěřitelné, jak nesmyslné předpovědi o tomto očekávaném konci války přicházely např. z Londýna: válka měla skončit hned v roce 1941, 1942, 1943... Každá taková předpověď byla zároveň pokynem – příkazem legální vlády vystupňovat přípravy k povstání. Široce rozvětvená organizace důstojníků „Obrana národa“ příkazů vždy uposlechla, doslova mobilizovala své velitelské struktury po celých Čechách – aby se pak stala snadnou obětí Gestapa. A pak se historie opakovala znovu a znovu, s novými garniturami odbojářů, až z „Obrany národa“ nezbylo

prakticky nic. Beneš tak nesmyslnými výzvami Tehdy byly stoprocentně účinné jen mimořádné prostředky, boj, v němž mírové cítění totálně prohrává a také poražení prohrávají všechno a definitivně. Válka tak radikalizovala lidi mladé, všechny nezkušené idealisty, odbojáře a ty, kteří válkou a okupací nejvíce trpěli. Také však ty, kteří se kompromitovali nejen před ostatními, ale i před vlastním svědomím. U kořenů této radikalizace bylo *zklamání z demokracie*, té československé, i té evropské, západní. Ale *také* málo přiznávané zklamání z toho, jak chabou, přesněji řečeno: neúčinnou rezistencí nakonec prokázal národ, vystavený elementárním ohrožení samotné své kulturní, morální ba i etnické podstaty. – V předchozí větě jsem záměrně před čtenářem zpřesnil charakteristiku odboje: skutečně nebyl ani tak chabý, jak se dnes kdekdo domnívá, jako spíše *neúčinný*. A především byl sérií mnoha a mnoha zbytečných tragedií, nad kterými se zavřela voda zapomnění. Do odboje se záhy zapojilo mnoho nejlepších příslušníků inteligence a velká část důstojnického sboru. Jak podíl intelektuálů, tak vojáků je v evropském měřítku nejspíše vysoce nadprůměrný. Armáda sice otevřený boj vzdala, ale nakonec ztráty na životech důstojníků v odboji nebyly nesrovnatelné se ztrátami, k nimž by jinak muselo dojít ve válečném střetnutí.

Tito intelektuálové a vojáci byli však v několika masových vlnách zatýkáni postupně likvidováni. A byli to ti nejlepší lidé v národě. Byli snadno zatýkáni mimo jiné proto, že od počátku války byli jak z Londýna, tak i z Moskvy vyzýváni k rozsáhlým přípravám na „celonárodní ozbrojené povstání“, které mělo začít v posledních fázích války. Je prostě neuvěřitelné, jak nesmyslné předpovědi o tomto očekávaném konci války přicházely např. z Londýna: válka měla skončit hned v roce 1941, 1942, 1943... Každá taková předpověď byla zároveň pokynem – příkazem legální vlády vystupňovat přípravy k povstání. Široce rozvětvená organizace důstojníků „Obrana národa“ příkazů vždy uposlechla, doslova mobilizovala své velitelské struktury po celých Čechách – aby se pak stala snadnou obětí Gestapa. A pak se historie opakovala znovu a znovu, s novými garniturami odbojářů; až z „Obrany národa“ nezbylo prakticky nic. Beneš tak nesmyslnými výzvami přispěl k likvidaci odboje – je to silné obvinění, ale bohužel, nelze je vzít zpět.

Kromě příprav na celonárodní povstání se odboj podle instrukcí z Londýna zaměřil na zpravodajskou činnost, která sice byla pro spojence nesmírně užitečná a navíc podpírala prestiž Beneše, avšak nemohla nikterak pozdvihnout zmalátnělou morálku národa. Nemohla se vykázat doslova ničím, protože z povahy věci byly i výsledky této činnosti zcela utajeny.

Pokud se některé odbojové organizace připravovaly, když už ne na celonárodní povstání, tedy alespoň na partyzánskou záškodnickou činnost, nedostalo se jim nikdy zbraní, přes nesčíslně žádosti jak do Londýna tak do Moskvy. Jinak tomu bylo na území Slovenska před a za povstání). Londýn sliboval a sliboval, po mnoho a mnoho nocí hořely signální ohně a stovky lidí marně hledělo k nebi, odkud se měly snést ohlášené padáky se zbraněmi. Nikdo nikdy přesně nevysvětlil, proč se neslesly...

Konečně se domácí odboj věnoval programovým otázkám, tomu, jak bude třeba uspořádat poměry po válce. Např. program Petičního výboru „Věrní zůstaneme“ je brilantním výkonem

politického myšlení, výkonem, který, troufám si to tvrdit, nebyl dosud u nás překonán. Akční program KSČ je obsahově i formálně zcela ve stínu tohoto programu „socializující demokracie“.

Zbraně nebyly nikdy dodány, programy nikdy, ani po válce, nebyly vzaty v úvahu a ti, kteří přežili razie Gestapa, byli záhy tichou cestou odstaveni. Ani Beneš v Londýně, ani Gottwald v Moskvě nesplnili žádný ze svých slibů o tom, jak se o moc rozdělí s domácím odbojem.

Odboj byl využíván k posílení politické prestiže jedné či druhé strany (a také jedné strany proti druhé straně...), byl zneužíván, hazardérsky provokován k nesmyslným výkonům. Nedostal nikdy zbraně, nebyly vyslyšeny jeho představy o nové republice, byl odstaven od politické moci, od politického vlivu.

Politickou scénu až na nečetné a navíc je dočasné výjimky ovládli ti, kteří za vlast nasazovali krky v Londýně a v Moskvě.

Válka tak způsobila podivnou selekci v národě: ti nejlepší nepřežili nebo byli odstaveni (a mnozí pozavíráni, popraveni...). Ti, kteří se vrátili po válce do osvobozené republiky, se bez ohledu na stranickou příslušnost rychle a ve *vš* diskrétnosti dohodli na tom, že právě oni budou representanty národa. Nikoli ovšem všichni z těch, kteří se vrátili ze zahraničí! Vojáci, jež bojovali se zbraní v ruce především na západní, ale i na východní frontě, brzy byli také objektem nedůvěry, perzekucí.

Nakonec všichni, kteří něco riskovali, prohráli. Život, zdraví, postavení; čest a nakonec i lidská a občanská práva. „Zvítězili“ rozšafní mužové, kteří se vrátili do Prahy s aktovkami, až když už bylo po všem.

Odboj nebyl tedy „chabý“, byl však bohužel neúčinný, protože v problematických službách politické emigrace nemohl pomoci národu v tom nejdůležitějším: udržet vzpřímenou hlavu.

Beztať nepříliš pevné společné národní vědomí bylo válkou zcela rozpolceno, soudí o této době E. Kohát: jedni chtěli v podstatě *pokračovat* v tom, co bylo přerušeno a co se, soudili, musí jen zlepšit, a měli málo pochopení pro netrpělivost těch druhých, kteří chtěli všechno *rozbit* a začít znovu. A tak když ti i oni mluvili například o demokracii, mysleli jí něco docela jiného. Společnou leč po válce nenalezli.

Komunisté využili hodnotového vakua, netrpělivosti zklamaných a také horlivosti těch, kteří měli špatné svědomí. Nebyli kompromitováni Mnichovem, ani drn, že by za okupace složili ruce do klína. Válečné vítězství SSSR dodalo jim další věrohodnosti. Podíl SSSR na porážce okupanta byl vskutku úctyhodný, ale kritérium síly, v němž SSSR obstál lépe než západní demokracie, mnozí důvěřivě akceptovali i pro mírové podmínky, a to se ukázalo osudným. Teprve mnohem, mnohem později se mohli lidé dozvědět, za jak strašlivých a zcela zbytečných obětí Stalin přivedl Rudou armádu k vítězství. Bezohledné či diletantské plýtvání „lidským materiálem“ pro spektakulární triumfy, děsivé osudy statisíců zajatců a zvrácené kolektivní trestání některých neruských národů, které neosvědčily dost loajality k ideově i nacionálně cizí Moskvě v době, kdy německá vojska vítězila – i *to* přece bylo projevem síly, která zahnala Němce od Stalingradu. Tato síla imponovala zejména tomu, komu přinesla před práh domu svobodu od německých okupantů a kdo proto tuto sílu pozoroval do poslední chvíle jen zdálky a především, z pozice vlastní slabosti.

V poválečných podmínkách nemohla rozpoutanou sílu zajistit demobilizace armády; mohla ji toliko na čas učinit méně viditelnou. To lidé hned po válce vesměs nerozpoznali. Dodatečně je možné zaznamenat jen málo těch, kteří z tohoto hlediska viděli budoucnost realisticky. Nepatřil mezi ně ani důvěřivý idealista Roosevelt, ani diplomatický rutinér Beneš. Patřil však mezi ně Churchill, ale toho posílá opatrná domácí veřejnost právě jako válečného vítěze do opozice...

Komunisté jsou nesení k svému cíli na vzdušné vlně netrpělivého očekávání nové říše blahobytu a svobody. Nejednou si mohou dokonce dovolit *brzdit* ji, což jim ještě dodává kredit, například pokud jde o tempo znárodnování. Gottwald je dobrý taktik, ale především ví, že má za sebou Stalina – v případě, kdyby situaci nezvládl. Ostatně má také na paměti Stalinovy rady ještě z let moskevské emigrace: „Nebudte na levici, ale buďte v čele!“

Program KSČ, určený veřejnosti, se sestavoval až po úspěšných volbách v roce 1946. Byl to program ostentativně „národní“. Gottwald tehdy diskrétně pronesl ke svým blízkým: „O diktatuře proletariátu nemluvte, ale dělejte ji!“ Své skutečné cíle KSČ tajila. Také proto ji národní socialisté vyzývali: Řekněte konečně, jaký máte program! – Ačkoliv jím byl nepochybně mocenský monopol, Gottwald si tehdy – až poté ovšem, kdy se doslechl, co Stalin řekl britským labouristům v Moskvě – neurčitě a nezávazně pohrává s myšlenkou zvláštní československé cesty k socialismu. Na jiném místě jsem už napsal, že takové úvahy jsou nejspíše zcela irelevantní v kontextu nedemokraticky utvářené strany, svázané pupeční šňůrou s Moskvou. Je možné připustit, že si mohl nějaký čas takovou cestu (ale nakonec stejně jen cestu k mocenskému monopolu!) i subjektivně přát. Musel však koneckonců vědět, že si nesmí dovolit na ni doopravdy vstoupit, případně ujít po ní větší kus, než jaký Stalin povolí.

Komunisté však především rozdávají plnými hrstmi a slibují, že budou rozdávat pořád. Získávají tím další spojence: sociálně nejobožeji postavené vrstvy obyvatelstva. Rozdávát mohou zatím jen to, co se jiným sebralo.

Odsunem Němců řeší Češi v pozoruhodné shodě *všech* politických proudů svůj odvěký spor, dovršují jej k „vítěznému konci“. Je to však řešení zcela nedemokratické a motivované v neposlední řadě pomstychtivostí a nacionalismem, zhrublým válkou. Akceptovali jsme zásadu „kolektivní viny“ prakticky všech Němců, a proto tehdy šlo nikoli jen o projev starosti o bezpečnost státu, ale také o – revanš. Odsun Němců dal právě KSČ k dispozici obrovské bohatství (odsun řídí komunistické ministerstvo vnitra a dohlíží na něj „pohotovostní pluk“ SNB), jehož rozdáváním kupuje masovou podporu a zavazuje si tisíce tvrdých mužů, kteří s rudou páskou na rukávě a s pistolí v kapse spravují pohraničí. Tzv. Fond národní obnovy, de facto majetek odsunutých Němců, byl odhadnut na 50 miliard korun...

Odsunem Němců navíc sama česká politika potvrdila své přinejlepším bezděčné srozumění s tím, že jsme *vyřazeni* z Evropy: pohled na Západ byl pak už vždycky plný obav, neboť nyní zase odtud hrozila „revanš“... Také proto jsme se museli utéci pod ochranná křídla SSSR, a tak česká politika „zrušila“ svou tradiční moudrou konstantu, spočívající ve vyvážené existenci mezi Německem a Ruskem. Nepevnou rovnováhu vystřídala fatálně jednostranná závislost.

Základní strategií KSČ po válce bylo však dosažení mocenského monopolu získáním

masové podpory. Získávala ji svou *sociální* politikou, která ovšem často hraničila s efektní demagogií (např. tzv. „milionářská dávka“), i svou národnostní politikou, zejména ve vztahu k Němcům. Toto období – až do února 1948 – je ze všech těchto důvodů obdobím, kdy pozitivní vztah mezi KSČ a společností dosahuje *kulminačního bodu*: KSČ totiž tehdy ještě usiluje o podporu *voličů*. Věří, že volební vítězství bude spolehlivým a dostačujícím prostředkem k získání monopolu moci.. Dokonce ještě i zcela „nevolební“ způsob řešení únorové krize našel poměrně širokou podporu.

Únor je druhým ze tří nejdůležitějších mezníků nejnovějších českých dějin: Mnichov 1938 – únor 1948 – srpen 1968. Pokusů o jeho vysvětlení je více, vesměs však tíhnou k jedné ze dvou krajností: komunistický puč – nebo vítězství dělnické třídy. Únor 1948 v každém případě znamená definitivní vtažení Československa do sovětského bloku a dobytí moci Komunistickou stranou; obojí se děje za aktivní podpory *velké* části obyvatelstva; právě tato okolnost umožňuje dovolávat se „ústavnosti“ Února.

Únor je tu jen zástupným pojmem pro dlouhodobý proces přeměny poválečného Československa. Z tohoto hlediska je rok 1948 „únorem v politice“. „Únor v ekonomice“ se dovršuje až v říjnu 1950, kdy ČSR vstupuje do RVHP. Každá oblast veřejného života má svůj „únor“ a proto můžeme mluvit např. o „Únoru v kultuře“ (kritika básníků Jaroslava Seiferta, Konstantina Biebla a proklamování „socialistického realismu“). Chystal se i „Únor v církvi“: v roce 1950 se pod vedením Čepičky připravovalo vytvoření „národní církve“, avšak nedošlo k tomu. Mocenský monopol KSČ i podřizování SSSR se tak postupně realizuje v celé společnosti.

Upevňování moci v letech následujících navazuje však vcelku plynule na přípravné období v letech předcházejících. Boj KSČ o moc začíná již v letech 1945/46. Tehdy se vedení strany ještě spoléhá na volební vítězství. Kopecký prohlásil: „Budeme si vybírat ty, kdo dovedou pro nás zdvihat ruce“. S přípravami násilného převzetí moci se začíná v polovině roku 1947; ukázalo se pak, že se najde schůdnější cesta.

Také sounáležitost se SSSR je formulována a veřejností do značné míry přijímána již v roce 1945. Tomu odpovídá i koncepce nekomunistických stran, které považují za politicky realistické a únosné vycházet Stalinovi vstříc v jeho úsilí vytvářet podél západní hranice SSSR řetěz států, které by mu byly příznivě nakloněny. Tuto politiku iniciativně prosazuje zejména Beneš, a to už od roku 1943. Spolu se svými stoupenci věří Stalinovu ujišťování, že SSSR se nebude vměšovat do vnitřních záležitostí ČSR. Vlády všech východoevropských zemí se tehdy předstihují v projevech přátelství k SSSR.

Opravdu povážlivým projevem přátelství bylo odstoupení Podkarpatské Rusi, resp. snadnost, s jakou se to stalo. Sovětské politické a vojenské orgány vyvolaly na tomto území „lidové hnutí“ za připojení k Ukrajině, a kdo z obyvatel aktivně nesouhlasil, byl deportován. Československá vláda v Londýně byla překvapena. Ale také londýnští komunisté byli překvapeni... Beneš se však vzdal Podkarpatské Rusi dávno předtím. Už v roce 1939 o ní mluvil jako o území, o němž by se chtěl s Moskvou „dohodnout“. I Beneše však zaskočilo zákeřné počínání sovětského komisaře Mechlise a výhrůžný dopis, který mu Stalin poslal do Londýna. Ztráta Podkarpatské Rusi, tohoto

sovětského mostu přes Karpaty do Dunajské pánve byla však mlčky akceptována jako důkaz naší dobré vůle. Byl to však důkaz slabosti.

- Druhým flagrantním dokladem povolnosti politické reprezentace vůči plánům Moskvy bylo zneuznání a poté tichá likvidace vrcholného odbojového orgánu „České národní rady“. K tomu došlo už *druhý či třetí den po osvobození!!*

V takových projevech přátelství chtěly komunistům konkurovat i nekomunistické strany. Všechny vcelku akceptovaly imperativ neprovokovat SSSR a tím si vykupovat prostor a zároveň přesvědčit mocného souseda, že svého cíle v ČSR dosáhne – na rozdíl od Polska či Maďarska – bez přímého zásahu.

V roce 1947 dochází však ke změně mezinárodního postavení SSSR. Ve Francii a Itálii museli komunisté odejít z vlády a to bylo pro SSSR alarmující výstrahou, že něco podobného by se mohlo stát i jinde – zejména právě v ČSR. Také hospodářská pomoc USA poválečné Evropě byla pro SSSR signálem, že další léta budou ve znamení ostřejší politické diferenciaci v Evropě. Historie postoje čs. vlády (včetně komunistů) k přijetí Marshallova plánu a reakce SSSR je dostatečně známa. V této další vážné zkoušce naší státní suverenity se mělo ukázat, zda se podaří učinit z československé loajality i bez přímého zásahu naprostou podřízenost. Když Stalin československým zástupcům – Gottwaldovi, Drtinovi a Masarykovi sdělil odmítavé stanovisko k naší účasti v Marshallově plánu, Gottwald, který tehdy po celou dobu mlčel, zmohl se na jedinou otázku: „Jak to zdůvodníme doma? „Stalin odpověděl sebevědomě: „Sdělíte československému lidu, že se nám to nelíbí a lid to pochopí.“

Vstupem USA do evropské politiky v roce 1947 selhaly Stalinovy předpoklady o tom, že se západoevropským komunistům podaří dostat k moci volebním vítězstvím za přispění sociálních nepokojů. Sovětské vedení se tehdy rozhodlo izolovat do roku 1949 vliv USA v Evropě. A tak došlo k definitivnímu rozdělení Evropy na Východ a Západ.

Československé nekomunistické strany si to uvědomují fatálně pozdě. Jan Masaryk věřil, že jde pouze o dočasnou roztržku, a také Beneš přijal Stalinův diktát v záležitosti přijetí Marshallova plánu rezignovaně a podrobil se. Politické myšlení nekomunistických vůdců značně pokulhávalo za vývojem událostí: nebyli s to odhadnout budoucí vývoj, tím méně odhalit plány KSČ. V době, kdy se už zřetelně rýsuje rozdělení Evropy a kdy se spolupráce velmocí stává nemožnou, setrvačně pěstují politiku protiněmeckou a usilují o budování „mostů“.

Za této situace už SSSR nestačí pouhé přátelství či loajalita sousedních zemí, nestačí mu „sanitní kordon“ podél jeho západních hranic. Usiluje si je cele podřídit. Stalin totiž předpokládá, že někdy kolem roku 1955 vypukne nový světový válečný konflikt a cílevědomě se na něj připravuje. Nekomunistické strany se stávají z tohoto sovětského hlediska zcela zbytečnou přítěží. V Polsku, Maďarsku a v Jugoslávii je již rozhodnuto. Proto začínají Sověti sledovat československý politický vývoj s nedůvěrou.

V září 1947 se ve Szklarské Porebě v Polsku scházejí představitelé komunistických stran SSSR, východoevropských zemí, Francie a Itálie a ustavují Informbyro (KI byla za druhé světové války rozpuštěna). Na tomto setkání Ždanov poprvé nepokrytě konstatuje rozdělení světa. Ze

sovětské a jugoslávské strany jsou ostře kritizováni komunisté francouzští a italští za to, že se nechali vymanévrovat bez odporu z vlád svých zemí a že nevyvolali občanskou válku.

Nekomunistická levice všude v Evropě je tu – stejně jako ve dvacátých letech – označena za agenturu imperialismu; reaguje na to posléze založením II. internacionály. Od té doby se objevují zřetelně nové prvky i v politice KSČ. Jugoslávští komunisté kritizují také Gomulku a KSČ: pro nedůslednost, oportunistus...

A pak už Gottwald dostává pokyny od pracovníka sovětského velvyslanectví Filipova: dosáhnout monopolu moci za každou cenu a jakýmkoli způsobem. KSČ ostatně není jedinou převodní pákou. Téměř ve všech částech mocenského aparátu existuje přímá agentura NKVD. Již v roce 1945 přichází se sovětskou armádou generál kontrarozvědky Mechlis a dává podnět k vytvoření sítě přímých agentů NKVD. Sověti totiž nevěří, že se Gottwaldovi a KSČ podaří ve volbách získat 51% hlasů – a je to realistická nedůvěra. NKVD má své agentury v čs. bezpečnosti (Pich-Tůma), v armádě (Reicin) a jedním z hlavních organizátorů těchto služeb je major Schramm, který udržuje v pohotovosti bývalé partyzány. Příslušná ústředna NKVD je ve Vídni. NKVD organizuje provokace, např. krčmaňskou aféru s výbušnými balíčky, tzv. „slovenskou krizí“, kdy na vedení zdaleka nejsilnější strany na Slovensku, Demokratické strany, padlo uměle vytvořené podezření, že udržuje styky s „luďáckým podzemím“ a s luďáckou emigrací atd. Pich-Tůma organizoval provokace uvnitř nekomunistických stran, v nichž měl své lidi. Pro NKVD pracoval i Plaček, který u nás vedl stíhání válečných zločinců; dostal pokyn vypracovat seznam „reakcionářů“ a v pravý čas je likvidovat.

NKVD si vytváří síť i v samotné KSČ. Organizují ji Geminder, Kopecký, Šváb, Bacílek a jiní. Někteří komunističtí funkcionáři se obracejí přímo na Stalina: např. Ďuriš mu opovážlivě vytýká liknavost a projevuje obavy o další osud boje KSČ o moc. Prostoupenost československých politických struktur sovětskými agenty, to bylo cosi, co nekomunističtí politici *nezaznamenali*, a zřejmě ani mnozí komunisté na vedoucích místech o tom nevěděli zdaleka všechno.

V době tohoto nanejvýš aktivního zájmu SSSR o ČSR, tedy na sklonku roku 1947, dostává se nekomunistickým politikům ze strany USA ujištění o morální podpoře. Nic víc. Lze tedy skutečně důvodně soudit, že o výsledku února rozhodl především vztah velmocí, a není vyloučeno, že SSSR by se tenkrát nebyl zastavil ani před otevřeným konfliktem. A tak se doma nerozhodovalo o vítězství, ale o formě *porážky*. – Až rok 1968 měl ukázat, že to platí pro všechny, tedy nejen pro nekomunisty, ale i pro KSČ.

Nekomunistické strany nejsou pro KSČ významným protivníkem. Nebyly ani s to komunisty odhalit. V komunistických útocích na monopol moci (např. v kampani o „milionářskou dávkou“) spatřují pouze předvolební agitaci. Nejsou připraveni na mimoparlamentní boj. Ačkoli jim jde o krk, přou se spíše mezi sebou. Národní socialisté se nemohou dohodnout s lidovci pro svůj tradiční antiklerikalismus a v době příprav pozemkové reformy hlasují pro konfiskaci církevního majetku. Všechny nekomunistické strany nechají svorně padnout slovenskou Demokratickou stranu po inscenované krizi. Nekomunisté se *nikdy* úplně nesjednotili – dokonce i v průběhu samotné únorové krize byl postoj sociálních demokratů stále nejistý. Nevyužili ani situací, kdy se

komunisté v Národní frontě ocitli v izolaci – Gottwald ji řeší jednoduše tak, že NF nesvolává...

Národní fronta byla ovšem kvintesencí nenormálních poměrů, kterou nekomunistické strany nejen akceptovaly, ale pomáhaly koncipovat a vytvářet, protože z ní samy sobecky hodlaly vytěžit maximum prospěchu. Národní fronta není nic jiného než „uzavřená pluralita“, což je samo o sobě *contradictio in adjecto*. Když nekomunisté komunistům v průběhu „pražského jara“ právem připomínali, že ani sebedemokratičtější stanovy nejsou s to zajistit nejen demokracii ve společnosti, ale dokonce ani uvnitř KSČ, neboť bez demokratické konkurence mimo KSČ nebudou nikdy žádné vnitrostranické záruky demokracie dost spolehlivé, připomínali jim přesně to, co měli od samého začátku vytýkat Národní frontě. Sebedemokratičtější pravidla politické hry uvnitř instituce, která výlučně disponuje mocí a přitom není otevřena všem, jsou dříve nebo později odsouzena k totalitní degeneraci. Národní fronta byla *uzavřeným* blokem: jiné politické strany mohly vzniknout jen tím, že by byly do tohoto svazku přijaty, a to by vyžadovalo souhlas všech stran, sdružených v NF. Očekávat takový souhlas nebylo reálné, protože nová, strana by pro existující již strany znamenala konkurenci s neznámými a tedy riskantními důsledky. Společná sobecká nechuť podstoupit tato rizika se ovšem v poválečných dobách snadno maskovala starostí o očistu národního života, v němž neměli mít místo ti, kteří se za války nějak zdiskreditovali (a tedy také zdiskreditované politické strany). Snaha po očištění je pochopitelná, ale zvolené řešení „uzavřením“ NF bylo v každém případě neblahé: „vylučovací princip“, který se nejdříve prosadil proti bývalé agrární straně, byl totiž právě prosazením *principu* a nikoli pouze řešením jednoho specifického problému ad hoc. Proto se později „podle situace“ jeho platnost toliko rozšířila i na další politické strany, totiž na nekomunistické. Platnost principu nedělitelnosti svobody, který je právě popřením „principu vylučovacího“, komunisté zpravidla popírají jako abstraktní, netřídní.

Ale v případě koncipování NF osvědčili trestuhodnou politickou lehkověrnost i nekomunisté. Akceptovali tradiční, demagogicky utilitární komunistické kritérium pro demokracii (tj. „demokracie pro koho?“) a doplatili na to: podáním demise se ocitli mimo vládu NF a tedy v opozici. Ale právě opozici „uzavřená pluralita“ NF *nepřipouštěla*. Sami se tak vyřadili z politického života, jehož úzké rámce spoluurčili.

Jejich možnosti byly navíc oslabeny právě tak ušlechtilou jako naivní důvěrou v parlamentní demokracii, resp. v to, že parlament je v poválečném Československu rozhodující sférou střetávání politických zájmů a jediným místem, kde se nakonec rozhoduje o výsledku těchto střetů. Že spory budou řešeny podle starých zvyklostí: jednáním presidenta, předsedy vlády a představitelů politických stran a že z tohoto ústavního „uzavřeného“ kruhu nevykročí. Naproti tomu KSČ byla znamenitě vybavena jak pro parlamentní, tak zejména pro mimoparlamentní boj. Od počátku jasně věděla, co chce – totiž monopol mocí. I když neměla (zřejmě ani *nechtěla* mít) tak solidně vypracovaný program jako sociální demokracie, mohla kdykoli rychle soustředit síly na to, co se právě rozhodla prosadit. KSČ si dovedla ve svých řadách vynutit kázeň, neboť vždycky byla a je velmi dobře organizována. Měla spolehlivý informační a instruktorský systém a byla schopna plně se mobilizovat během dvanácti hodin.

V tehdejším politickém systému ovládala všechny hlavní mocenské prostředky. Měla své

(ilegální) organizace v „nepolitických“ strukturách, jako je bezpečnost a armáda. Dovedla vytyčit populární sociálně-ekonomické požadavky. Dovedla postavit malé proti velkým a těžit z toho (závodní rady, rolnické komise a pod.). KŠČ měla také k dispozici tzv. „vedlejší mechanismus Národní fronty“, tzn. odbory a „levice“ nekomunistických stran: ty se pak staly jádrem pounorových „obrozených“; tj. satelitních stran. A tak i když NF nebyla posléze svolávána, „vedlejší mechanismus“ fungoval znamenitě – pro KŠČ. Odbory s komunistickým vedením se vypracovaly v rovného partnera vlády s faktickým právem veta.

V nekomunistických stranách byly vytvářeny agentury po dvojí linii: přes KŠČ (Šváb) a přes bezpečnost. Nejlépe byly vybudovány v sociální demokracii, nejhůře u Slovenských demokratů, ale byly všude. Agenti měli svá služební čísla a systematicky, konspirativně spolupracovali. V sociální demokracii to byl např. Erban, Hájek, Meissmer, v Národně socialistické straně Neumann, Šlechta, Koptán, Mátl, Pátková, v Lidové straně Plojhar, Petr aj. Někteří z nich byli tajnými členy KŠČ a dokonce platili členské příspěvky. (Jejich legitimace a osobní karty byly uschovány v trezoru u Slánského; osobní karta dnešního předsedy České národní rady a člena ÚV KŠČ Evžena Erbana měla kupř. označení E 27; „E“ byl nikoli „Evžen“, nýbrž symbol strany sociálně demokratické.) Právce nekomunistických stran o spojení těchto enkláv s KŠČ věděla, netušila však ani zdaleka organizovanost a soustavnost jejich práce. Před Únorem tedy proti sobě stojí dvě zdaleka nerovné síly, které vedou spor o monopol moci. Jeho předehrou je spor o „monopol pravdy“ – ten si KŠČ přivlastnila už mnohem dříve. Komunisté si prostě počínají tak, jako by měli (tj. „vlastnili“) pravdu – a jejich suverenita, nejednou hraničící s arogantností, měla úspěch: zdálo se, že opravdu nelze účinně tvrdit opak. Drtina si ve vládě posteskl komunistům: „S vámi se těžko jedná, přicházíte vždy s hotovou věcí... „ Komunisté nedovedou prohrávat: když nevyhráli spor o „milionářskou dávku“, veřejně denuncují, jak kdo z nekomunistů hlasoval a sami zdůvodňují, proč tak hlasoval, což je v systému kabinetní politiky, posvěcené Národní frontou, nepokrytou difamací – ale nikdo tomu nedokáže čelit. To všechno jsou výtky, které komunisté zpravidla nechápou. Smysl pro „fair play“ v boji o moc považují za neodpuštělnou bláhovost. Jsou natolik mocí fascinováni, že takové nuance, jako jsou nepsané zásady politické etiky – čili jakési ne vždy kodifikovatelné zásady „politické zdrženlivosti“ – jsou jim upřímně nepochopitelné, naivní.

Nekomunisty také odzbrojuje jejich vlastní usilovná snaha zdržet se jakékoliv veřejné kritiky SSSR (tzv. Ripkova linie: snažme se, aby se sovětská důvěra nestala privilegiem komunistů...). Většinou tu působí autocenzura, takže veřejné hlásání nejen antikomunismu, ale dokonce i zásad neslučitelných s komunistickými je spíše jen výjimečné. A když autocenzura náhodou selže, jsou tu hned příslušná opatření: tak např. Clementis upozorňuje vůdce slovenské DS Lettricha na protisovětské nálady ve straně a – Lettrich účinně zakročí. Nekomunistické strany prostě nebyly s to vytvořit jakoukoli účinnou protisílu.

V půli roku 1947 dochází ke známým konfliktům mezi ministerstvem vnitra (Nosek-KŠČ) a ministerstvem spravedlnosti (Drtina nár. soc.) a k výše zmíněným provokacím. Při vyšetřování, které nikdy nebylo dokončeno, se zjišťuje, že nitky vedou ke komunistům (např. krčmaňská aféra: k J. Sosnarovi a na okresní sekretariát KŠČ v Olomouci, kde byly nalezeny zbraně). Na chvíli

zavládne jakoby patová situace. KSČ je v NF izolována, nedaří se jí mobilizovat masové hnutí, i když propagačně využívá sucha a sovětské pšenice. Neuspěla ve snaze pacifikovat DS. Šíří se strach z Bezpečnosti a všichni pocítují potřebu nějakého rozhodnutí.

I KSČ je dočasně v tísní. Schramm tehdy pomýšlí na ozbrojení bývalých partyzánů, kteří by táhli na Prahu a na Bratislavu a pod záminkou boje s banderovci je skutečně ozbrojí; akce však neproběhne. Roste naléhavost problémů zatčených za „slovenské krize“; během vyšetřování dochází ke skandálům, objevuje se „mostecká aféra“... Je pravděpodobné, že řada akcí probíhá bez předběžného vědomí Gottwalda, který se zdá Sovětům příliš váhavý, takže je ho třeba přimět k činu.

Gottwald byl dlouho pro „volební“ cestu. I uvnitř KSČ probíhal boj o to, jak postupovat. „Jestřábi“ naléhali na co nejvčasnější násilný převrat: Kopecký, Ďuriš, Krosnar.

K eskalaci vnitropolitického napětí dochází svoláním sjezdu závodních rad a sporem o odvolání sedmi nekomunistických velitelů Bezpečnosti z Prahy. Tento krok komunistického ministra vnitra Noska vyvolal tentokrát na druhé straně okamžitou ostrou reakci, tj. demisi nekomunistických ministrů. Ti si představovali, že demisi president nepřijme, že ji proto bude muset podat vláda jako celek, což automaticky vyvolá nutnost vypsání voleb, v nichž KSČ ztratí pozice... Demise znamenala nepochybně závažnou chybu, protože jí se nekomunisté zcela odevzdali do rukou osudu, který v daném případě představoval téměř už *nefungující* ústavní (parlamentní) mechanismus a osamocený, nemocný Beneš, neschopný odvážného činu. Chyba to byla i proto, že k demisi došlo v nejméně vhodnou chvíli: KSČ již oznámila, že se sejde sjezd závodních rad a vědělo se, jaká populární „protiburžoazní“ opatření bude ve věci dalšího znárodňování prosazovat.

Z USA přijel do Prahy velvyslanec Steinhart a ujistil Zenkla opět jen morální podporou... Současně přijel ze SSSR Zorin a tlumočil Gottwaldovi dva Stalinovy vzkazy: aby „do toho šel“ a aby požádal SSSR o vojenskou pomoc (sovětská vojska stála na čs. maďarské hranici). Druhý návrh Gottwald odmítl. Zorin se ho zeptal, zda si uvědomuje, co znamená nesplnit Stalinovo přání. Gottwald odpověděl: „já to soudruhovi Stalinovi vysvětlím“. Třeba jej pochválit za odvahu, ale především za dobrý odhad sil.

Úloha Beneše v únorových dnech je sporná. Nekomunističtí politikové na něho svalovali značný díl viny, avšak Beneš se držel po celý týden a tohoto času oni nevyužili. Organizace KSČ pražského kraje navrhla suspendovat Beneše, nepřijme-li demisi „zrádných“ ministrů, a vedení KSČ návrh akceptovalo... Beneš dlouho věřil v parlament, chtěl na jeho půdě vystoupit i po Únoru, avšak parlament žalostně selhal – předem mělo být jasné, že tam nelze už získat potřebnou podporu. Beneš vždy spoléhal na nějaké „zachránce“ – tentokrát to snad měli být Laušman, Šrobár, Jan Masaryk... Když nakonec po nátlaku komunistů demisi nekomunistických ministrů přijal, řekl: „Mnoho věcí je ještě nedořešeno a my si nemůžeme dovolit strany vládní a opoziční.“ To vskutku *bylo* v duchu poválečného politického uspořádání republiky, na němž se nepodíleli jen komunisté.

Po přijetí demise ministrů obsadila SNB sekretariáty nekomunistických stran, u národních

socialistů se prý našly zbraně... Pich-Tůma pohotově zatkl na ulici funkcionáře Národně socialistické strany hrdinu odboje Krajínu, na Gottwaldův zákrok jej však zase propustil. (Pich-Tůma byl poslancem za KSČ a důstojníkem SNB plus agentem NKVD; byl výstižně charakterizován jako „docela dobrý chlap, až na to, že koho udeřil, ten to většinou nepřežil a rány rozdával rád“).

Děly se i věci groteskní. Obě křídla sociální demokracie si vjela do vlasů a Fierlinger se svými stoupenci demonstrativně z jednání odešel. Prohlásil, že pro zásadní nesouhlas opouští vlastní stranu. Než však s tím stačil přiběhnout ke Gottwaldovi, přihlásilo se k Únoru i „pravé“ křídlo, a proto si Gottwald vykládal Fierlingerův odchod jako nesouhlas s Únorem. Fierlinger i před tím opakovaně prokázal na půdě vlastní strany politickou neschopnost.. Je zbytečné zdůrazňovat neústavnost únorového „převratu“. Je totiž příliš zřejmá: prezident republiky přijímá demisi ministrů, kteří ještě před jejím přijetím nesmí na ministerstva; odbory na svém sjezdu vyzývají k ustavování nelegálních akčních výborů NF (ministerstvo vnitra je však urychleně legalizuje) a ty se skutečně ustavují a berou do svých rukou – jako sověty svého druhu prakticky veškerou moc ve státě na všech mocenských úrovních; stejně protiústavní je vytváření a ozbrojování Lidových milic, zabavování nákladů novin nekomunistických stran, atd., atd.

Únorový převrat byl tak mimo jiné výsledkem *provokací* se strany NKVD a *zneužití* důvěry obyvatelstva ke slibům, které nikdy nebyly splněny. Po převratu nikde nedošlo k projevům účinného odporu. Studentské demonstrace byly ihned zlikvidovány a také gesta Sokolů v době sletu a pohřbu presidenta Beneše vyzněla naprázdno.

Zabýval jsem se tu tak rozsáhle únorem 1948 především proto, že tu lze rozeznat nejen mnoho podobností, ale také mnoho *souvislostí* mezi tímto „vítězstvím pracujícího lidu“ a mezi srpnem 1968. Únor 1948 byl především porážkou jak demokratů, tak i československých komunistů – i když každý prohrál jinak. Demokraté neosvědčili dost prozíravosti, odvahy, politické chytrosti a rozhodnosti; naopak se ukázalo, že jejich iluze o fungování demokratických mechanismů ve chvíli, kdy druhá strana sází na docela jiné mechanismy, jsou možná dojemné, ale v každém případě politicky neodpovědné. A tak demokraté prohráli způsobem, který komunistům umožňoval a vlastně stále umožňuje tvrdit, že vládnou z vůle většiny lidu, že se dostali k moci ústavní cestou. Kdyby si poražení vynutili alespoň to, aby komunisté musili sáhnout ke zjevnějšímu násilí, legitimita komunistického režimu by byla již jednou provždy nenapravitelně zpochybněna¹.

Komunisté zase neprozřetelně uchvátili veškerou moc a to je jen zdánlivě výhodná situace. Udržení veškeré moci vyžaduje tolik jinak zbytečných ohledů, že KSČ vlastně nikdy neměla volné ruce. Moc KSČ byla závislá nejen na Moskvě, ale byla fatálně omezena právě starostmi o vlastní *sebezáchovu*. Takové starosti ostatně nejvíce zaslepují: ve snaze docela všechno uhlídat přehlédne

¹ Viz sborník *Únor 1948 očima vítězů a poražených po třiceti letech*, Index, Kolín nad Rýnem, 1979.

nositel monopolní moci nejspíše i zcela zásadní nebezpečí. Přehledně, že mechanismus moci běží už jen samočinně, že krize vztahu vládnoucích versus ovládaných kulminuje, že dny představitelů moci jsou sečteny. Totalitní režimy mají zpravidla dlouhé trvání, avšak vždycky překvapuje, jak *snadno* se rozpadají, když krizová situace uzraje. Potvrzuje to i zhroucení diktatur v Řecku, Portugalsku a Španělsku v posledních letech. Ostatně krize režimu v Československu v druhé polovině šedesátých let a nezadržitelně rychlý spád událostí od konce října 1967 to také potvrzují. Že při těchto starostech o vlastní sebezáchovu nemá moc volné ruce k tomu, aby úspěšně řešila problémy celé společnosti, je nasnadě.

Závislost KSČ na Moskvě se stala po únoru naprostou. Pro poslední nevěřící Tomáše to prokázala okupace země o dvacet let později. Avšak iluze komunistů o SSSR po válce byly bohužel jen *přehnaním* iluzí, které měli i ostatní, včetně většiny nekomunistických politiků s Benešem v čele. I z tohoto hlediska byl Únor 1948 porážkou *všech*. Naše spojenecká orientace opět selhala.

Stejně jako komunisté v roce 1968 vykupovali si demokraté do února 1948 volnější prostor *nadbíháním* SSSR. Ani ti, ani oni se nerozhodli pohledět pravdě do tváře: to by totiž znamenalo podle ní také jednat a k tomu neměli chuti ani odvahy. Nejspíš ani schopnosti. Zvolili výslovně „appeasmentskou“ taktiku, která dovedla západní demokracie před válkou k Mnichovu. – Na tomto místě vyvstává ovšem otázka, jaké jsou vůbec možnosti demokracie vůči agresivním nárokům totalitní moci. Zdá se, že chabé, ale to je pouze polovina pravdy. Zpravidla dlouho, velmi dlouho totalitní moc získává a demokracie ustupuje, protože nemůže a ani nechce zmobilizovat síly, kterým by totalita porozuměla; – to by totiž znamenalo sebeomezení demokracie: mimořádná opatření, mimořádné plné moci. Zdravá a sebevědomá demokracie se však nakonec, když tedy až do konce vytrvá, vzpamatuje. Z mnoha hledisek sice pozdě, ale ne tak pozdě, aby totalitu nedokázala, byť z posledních sil, přece jen vykázat. (Anglie za 2. světové války je případem takové pozdní, ale nakonec účinné reakce.) V nejhorším případě čestně. prohraje. Naše poválečná demokracie z tohoto hlediska nebyla demokracií zdravou. A „demokratizace“ roku 1968 byla spíše posledním stadiem *nemoci* než počátkem úzdravy.

Nevzpomínejme, že pokusu Moskvy o totalitní vnitřní podmanění dokázalo čelit Finsko, poražené ve válce, zdánlivě zcela vydané Sovětům na milost, oslabené územními ztrátami a reparacemi. Dokázalo však právě koncem února 1948 přesvědčit Stalina, že nehodlá ustoupit žádnému nátlaku. A shodou okolností také právě ve dnech pražského února 1948 vyzval rozhlasem sociálnědemokratický prezident Rakouska obyvatelstvo v té části země, která byla obsazena Rudou armádou (jinak okupační mocnosti byly „naštěstí“ čtyři...), aby „hájilo svobodu ve svých domech, továrnách a na ulicích“. Sovětské kamiony už rozvážely komunistické bojůvky po městě, neboť mělo dojít ke komunistickému převratu... Nedošlo. Dělníci pod vedením odbojářských vůdců nedovolili, aby Rakousko následovalo Československo na cestě ke stalinskému socialismu.

Další pozoruhodnou skutečností je to, že jak Únor 1948 tak i „pražské jaro“ akcentovaly mimořádný význam sociální demokracie. V únoru 1948 to byla nejslabší politická strana (12,5% hlasů ve volbách v roce 1946), ale sehrála klíčovou úlohu: komunisté i demokraté soustřeďovali

svou pozornost právě na ni. Byla totiž jazýčkem na váze. Tato strana byla ostatně ohniskem domácí politiky už od roku 1946. – V průběhu „pražského jara“ byla otázka legalizace sociální demokracie také otázkou klíčovou. Žádný problém nevystavil zkoušce základní imperativ vládnoucího systému (totiž „vedoucí úlohu strany“) natolik jako právě pokusy o obnovení této strany. V roce 1968 ovšem nebyla sociální demokracie žádným „jazýčkem“, její moc byla nulová, vliv zatím jen potenciální. Oběma historickým situacím je společné něco jiného: sociální demokracie byla a je pro KSČ jakýmsi „mostem“ ke společnosti. Tím, co ji od celku společnosti odděluje. Nadřazenost KSČ, její „uzavírání“ či naopak „otevírání“ se *nejdříve a nejintenzivněji* projevuje právě ve vztahu k sociální demokracii. Cestu k přijetí skutečné odpovědnosti vůči společnosti si tedy KSČ otevírá nebo zatarasuje poměrem k sociální demokracii.

V předúnorových měsících, v šedesátých letech i během pražského „jara“ sehrála důležitou roli okolnost nerovnoměrného vývoje v českých zemích a na Slovensku. Tak do Února neměla KSČ na Slovensku ani zdaleka rozhodující vliv: proto musila být oklešťována práva autonomních orgánů a proto se ocitla dokonce i KSS už od konce války v podezření z „buržoazního nacionalismu“. Policejní akcí proti DS, inspirovanou a řízenou komunisty, muselo být Slovensko *nejdříve* vyraženo ze hry: jinak by zůstalo pro KSČ nejrizikovějším článkem její strategie k získání mocenského monopolu. – Také před rokem 1968 bylo Slovensko zdrojem napětí, které pražské vedení KSČ nedokázalo však eliminovat, což se mu stalo osudným. A reformisté zase nedokázali pochopit příčiny odlišného tempa a orientace demokratizace na Slovensku, což nemalou měrou přispělo k jejich porážce.

Konečně nemohu si odpustit jednu škodolibost: manifestační generální stávka, vyhlášená na dobu od 12-13 hodin (tedy v polední přestávce) mohla stačit 24. února 1948. Pro nekomunistické politiky a Beneše to patrně byla dostatečná výstraha. Obdobná stávka, také v polední přestávce, navíc *nejradikálnější* rozhodnutí vysočanského sjezdu KSČ v srpnu 1968, nestačila. Co se jednou osvědčilo proti Zenklovi a Drtinovi, neosvědčilo se proti Brežněvovi a Grečkovi.

Nebylo možné to předvídat? Poražení z února jsou dnes sami k sobě vesměs velmi kritičtí. Porážka KSČ v srpnu 1968 některé z nich navíc naplňuje zvláštní smířlivostí k těm, kteří jim kdysi „zakroutili krkem“: vidíte, tak jako tak jste prohráli, my jen o dvacet let dříve; a neosvědčili jste nakonec o mnoho více odvahy a rozhodnosti. Takže si nemáme co vyčítat – demokracii jsme my i vy obětovali dosti lacino... Jsou ovšem i mezi poraženými z února takoví, kteří jsou ochotni dokonce připustit, že komunisté se v roce 1968 chovali prozíravěji a statečněji než oni v roce 1948 a že rok 1968 napravil do značné míry skličující dojem ze selhání národa v létech 1938 a 1948... Chápu motivy takových poněkud křečovitých hodnocení: mnohé hradby uvnitř národa v roce 1968 padly. Společných zážitků přibývalo a rozdíl mezi poraženými a vítězi z února 1948 se skutečně hodně zrelativizovaly. To všechno může vyvolávat nálady usmíření a vzájemné tolerance, což samo o sobě zdaleka není politicky bez významu. Ale setkání a vzájemné porozumění po třiceti letech jen proto, že je tu společný jmenovatel slabost, neprozíravost, nerozhodnost a nestatečnost? *Takové* národní usmíření by bylo smířením se s beznadějí, bylo by spíše rezignací, než čímkoli jiným o nic méně přijatelnější proto, že by bylo rezignací společnou.

Získání monopolu moci postavilo KSČ před úkol vybudovat socialistickou společnost zcela podle sovětského vzoru. Znamenalo to naprosto přebudovat materiální a duchovní orientaci národa, který se vždy dosud obracel spíše k západu. Bylo záhodno převychovat lidi v pokud možno sovětské lidi. Proto celá československá ekonomika byla během několika let přeorientoována tak, aby kryla potřeby SSSR a tzv. lidově demokratických zemí, a proto i celá kultura a duchovní život se přeorientovaly s cílem co nejvíce se přiblížit sovětskému vzoru a aby z nich bylo vymýceno všechno, co nás dosud poutalo k západu.

KSČ již neusiluje o získání „masového souhlasu“, protože jej už nepotřebuje. Přestává se zajímat o skutečné smýšlení obyčejných lidí. Všechny politické funkce ztrácí jednu po druhé a naopak klade těžiště své moci výlučně do funkce hospodářsko-organizační, propagandistické a především do funkce kolektivního ovládnutí: policejní a kádrovací.

Po únoru 1948 se společnost rozpadá na dva příkře oddělené světy: na „svět strany“ a na „svět těch druhých“. Bez uvedení několika čísel by toto konstatování zůstalo ploché. Tedy: jen do srpna 1948 stoupl počet členů strany v českých zemích po fanatickém náboru a pod tlakem strachu na 2,267.688, tj. na 26% všech občanů voličského věku, a na Slovensku na 407.105 tj. 12,3%. Mezi nově získanými bylo jen v březnu 1948 23 tisíc a v dubnu dokonce 99 tisíc úředníků a příslušníků inteligence. V průběhu roku 1948 pak 116 tisíc bývalých národních socialistů, 23 tisíc bývalých lidovců a 114 tisíc bývalých sociálních demokratů. V důstojnickém sboru, kde bylo dříve 10 až 15 procent členů KSČ, stoupl jejich počet na 75-80%. – V letech 1948-1953 bylo ze závodů povoláno 200 až 250 tisíc dělníků do aparátů všeho druhu. Dosavadní administrativní pracovníci byli naopak převedeni do výroby a k nim pak přibylo v roce 1951 ještě dalších „77 tisíc“ (posléze uvedení se ocitají v továrnách z důvodů nikoli především politických, nýbrž proto, že čs. průmysl přestává stačit rostoucím sovětským požadavkům na zbrojení; zmíněná akce, stejně jako tempo kolektivizace na venkově a s tím vším související plánovaný „odpad“ pracovních sil do továren byly součástí snah udržet krok s těmito sovětskými nároky). Zároveň probíhaly čistky na všech mocensky a ideologicky důležitých pracovištích: byla odstraněna polovina všech generálních a podnikových ředitelů, polovina pracovníků zahraniční služby, třetina důstojníků z povolání, z vysokých škol jen do května 1948 čtyři a půl tisíce studentů a stovka profesorů a docentů... – V pozdějších letech bylo pro „protistátní činnost“ postaveno před státní soud 29 tisíc občanů, před zemské soudy 9 tisíc a před okresní soudy 62 tisíc. Do tábora nucených prací (PTP) bylo bez soudu odesláno 27 tisíc. Mezi postižené se v průběhu kolektivizace dostalo 35 tisíc rolníků a v souvislosti s likvidováním malovýroby 16 tisíc jiných občanů. Jen v době od října 1948 do konce roku 1952 bylo vyneseno celkem 233 rozsudků smrti z nichž 178 bylo vykonáno. Počet ukládaných byl tak velký, že procesy musily být odkládány. Ministerstvo spravedlnosti to oficiálně zdůvodňovalo stranickým orgánům: „Dříve není dosouzení všech těchto případů možné, protože by se nám tresty smrti hromadily v krátkém časovém úseku.“

Vítězství diktatury proletariátu bylo dovršeno. V národním shromáždění, zvoleném v roce 1954, bylo ze 294 poslanců sice 105 bývalých dělníků, avšak žádný dělník z výroby a naopak 254

současných pracovníků placených aparátů.

Procesy, které začaly hned po Únoru a trvaly až do roku 1954, kdy byl ještě popraven „španělák“ Osvald Závodský, byly mimo jiné také dalším důkazem, že KSČ už neusiluje o „masový souhlas“. Z hlediska zájmu zachování mocenského monopolu je lhostejné, zda souhlas je spontánní či vynucený. Toliko formální souhlas je dokonce výhodnější: jen nadšenec a idealista může být tak bláhový, aby přicházel s vlastní iniciativou, aby s upřímným úmyslem pomoci kritizoval, aby riskoval svou osobní bezpečnost sporem s mocí.

Procesy byly však především ďábelským hoblíkem, který měl srovnat oba národy na uniformní a konformní masu. V jisté míře a snad jen na čas se to zdařilo – ten čas však trvá dosud. Ohrožení byli ti, kteří v jakémkoliv smyslu představovali vůli a schopnost k *samostatnému* myšlení a jednání. Dokonce i ti, kteří tyto sklony ještě nestačili osvědčit, u kterých byly zatím pouze nerozvinutými možnostmi. Zvláště nebezpečnými byli shledáni ti, kteří prokázali nejlepší vlastnosti mužů: *odvahu* a obětavost. Nebo silnou víru a *idealismus*. Ti i oni byli latentní hrozbou pro režim, který počítá s lidmi poníženými, ukázněnými a raději zničitými. Ti i oni se totiž mohli jako první vymknout konformujícím mechanismům: ti, kteří šli bojovat do Španělska, kteří byli sestřeleni v anglických bombardérech nad hitlerovským Německem, kteří za protektorátu v ilegalitě riskovali smrt. Ti všichni byli ohrožení a mnozí z nich pak preventivně zneškodněni.

Nevěřím, že celkový sled procesů byl předem promyšlen, že výběr obětí (sovětští poradci, působící u nás od r. 1950, se soustřeďovali především na procesy s komunisty) byl prokalkulován právě z hledisek, která jsem uvedl. O to je to všechno děsivější: jakýsi podvědomý pud sebezáchovy režimu si vybral jako své oběti především *právě tyto* lidi. Vydal tím o sobě drtivé svědectví, byť zruďnou negací. Řekl o sobě všechno tím, že přiznal, kterých lidí se *bojí*. Báł se pak ovšem i živých svědků – vykonavatelů svých zločinů...

Obětmi procesů byli příliš iniciativní organizátoři teroru jako Reicin a Šváb, ale i poražení demokraté v opozici jako Drtina a právní vědec Peška; komunisté, kteří bojovali v španělských interbrigádách jako Pavel a London, i letci, kteří bojovali v R. A. F. jako britský letecký vicemaršál Janoušek či legendární major Brix; příslušníci domácího odboje z řad komunistů jako Husák i nekomunistů, jako Horáková; důstojníci-zpravodajci jako plukovník Sedláček; nejvyšší hodnostáři duchovenstva jako Beran, Opasek, Vojtašák a Gojdič, ale také bývalý komunist a pak „trockista“ Kalandra; stará garda strany Slánský, Švermová, ale také katoličtí básníci Zahradníček, Renč, Kostohryz a vzápětí komunistický básník Novomeský; řeholníci, navrátilci z koncentráků, slovenští partyzáni a zdatní sedláci; příslušníci válečné emigrace na západě jako komunisté Nový a Simone či nekomunisté jako Paleček; vojáci Svobodovy východní armády jako generálové Ressel a Sachr (ostatně také generál a později prezident republiky Svoboda byl několik měsíců ve vazbě, i když nakonec nebyl souzen), národohospodářští odborníci jako Frejka, Outrata a Hrubý; bývalí legionáři – vysocí důstojníci a generálové armády 1. čs republiky jako Drgač a Píka (šéf vojenské styčné mise londýnské vlády v Moskvě), funkcionáři Junáka a Sokola, komunističtí intelektuálové ve službách strany a státu jako Clementis a Goldstücker; a židé, samozřejmě židé.

Osud vojáků zasluhuje zvláštní zastavení. Nejen proto, že byl patrně lidsky nejtragičtější: ti, kteří se nesmířili s Mnichovem, utekli za hranice, aby se první léta protloukali Polskem, Francií či Tureckem, aby až v Anglii, v SSSR, na Středním Východě či v Lybijské poušti splnili svou povinnost mužů, vlastenců a antifašistů – právě *ti* byli po válce likvidováni „jako třída“, jak by se řeklo dobovou hantýrkou. Ti jediní, kteří bojovali v onom původním a základním lidském významu, kteří se tělem postavili proti síle, ti byli jako první nelidsky mučeni v hradčanském „domečku“. Ti, kteří v první řadě zachraňovali prestiž rezignujícího státu a kteří právě proto mohli jako konkrétní lidé i jako živá a pravdivá legenda posloužit základnímu duchovnímu stavivu nového státu, ti mizeli beze stopy už na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Byla v tom soustředění represe proti vojákům nepochybně snaha zbavit opět stát toho, co jej v krajních situacích činí státem a *odlišuje* od shluku obyvatel: totiž *vůle k obraně*. Byla v tom byť i podvědomá snaha vytvořit z trosek 1. čs. republiky, pokořené Mnichovem, znovu bezmocnou loutku, třebaš po zuby vyzbrojenou, ovládanou však zvenčí. Byla v tom snaha těch, kteří sami dovedli bojovat jen frázi, demagogií, politickou intrikou a udavačstvím, snaha „vykastrovat“ organismus státu a učinit z něj ideologického hermafrodita, neškodný a slabošský přívěsek mocného souseda. Procesy proti vojákům byly hrdelními procesy proti těm tradicím, které nám v našich moderních dějinách chyběly ze všeho nejvíc. – K tomu všemu pak přistoupilo zkompromitování tisíců těch, kdo svědčili v procesech a psali články, volali po hrdelních trestech; a dalších desetitisíců těch, kteří hlasovali pro rezoluce, schvalující rozsudky a žádající smrt... V tomto obrovském zátahu na potenciální kritiky, úchylkáře či opozičníky byly přímo angažovány doslova desetitisíce lidí: udavači a provokatéři, pracovníci Bezpečnosti ve všech možných rezortech, soudci a prokurátoři, velká část tehdy politicky odpovědných stranických aparátníků od kádrováků až po „bezpečnostní pětku“ s Gottwaldem v čele. Také agenti, pracující pro NKVD a sovětské poradcí.

Organizátoři procesů si vybírali své pomocníky podle zcela utilitárních hledisek: mnohé nasvědčuje, že ne celý tzv. Štěchovický archív gestapa, kde bylo evidováno šedesát tisíc konfidentů a spolupracovníků gestapa z českých zemí, odvezli ze země Američané. Část tohoto archívu nebo podobné jiné archívy byly pro ně neocenitelným vodítkem; také výpovědi gestapáků, uvězněných v Hradci Králové: nebylo obtížné přimět ty, kteří jednou již selhali, k nové spolupráci. – Na jiném místě jsem zjišťoval vliv pozůstatků Mnichova, války, protektorátu, národní očisty, odsunu Němců atd. na utváření duchovní atmosféry, v níž se mohly uskutečnit procesy: seznamy konfidentů byly pro jejich organizátory jedním z nejpraktičtějších reziduí války...

V historii tohoto období, jak byla dosud oficiálně nebo alespoň publicisticky reflektována v druhé polovině šedesátých let, zaujímají klíčové místo procesy s tzv. „protistátním a spikleneckým centrem“ a s „buržoazními nacionalisty“, tedy s čelnými funkcionáři KSČ, z nichž mnozí byli odsouzeni na smrt. Odjakživa fascinuje podívaná na ty, kteří ještě včera sebevědomě představovali nejvyšší moc a dnes jsou vydáni katovi. Také problém „jakobínského teroru“, revoluce, která požívá své děti, historiky i široké publikum odjakživa lákal.

Ale hlavní důvod zájmu byl někde jinde: oficiální stranické i reformní publicistické reflexe

(včetně toho, co se o procesech psalo v letech 1968-1969) nedokázaly překročit svůj stín. Procesy s nekomunisty a tím spíše s „nepřáteli“ byly vesměs opomíjeny, někdy potvrzovány jako právoplatné či alespoň nezbytečné, a tudíž z dobového hlediska vlastně spravedlivé. Přinejhorším pochopitelné. Komunistickým publicistům i historikům se zdálo, že právě až postih komunistů u moci je důkazem „chyb“ a deformací nebo dokonce příznakem degenerace politického systému. Ani tento poslední krajní názor však nemůže obstát: systém nedegeneroval *teprve* tehdy, když začal popravovat komunisty. E. Goldstücker, sám oběť represí, v roce 1968 řekl: „Projev degenerace spatřuji v přechodu od teroru proti nepřítelům revoluce k teroru, který se obrací *do* tábora revoluce.“ *To je v kostce celé pokrytectví ideologie* rehabilitací v Československu, včetně poslední její neoficiální verze, nepublikované již tzv. Pillerovy zprávy. Teror, který se takto „obrací“ je stále *týž*. Teror je jen jeden: ten, který je rozpoután. Rozpoutaný teror se neohlíží napravo nalevo – řekl bych, komunistickou formulí, že není dosti „třídně uvědomělý“. Není *to* nepřímý důkaz *toho*, že také s tzv. třídou práva, svobody a demokracie *to* bude nejspíše jinak, než tvrdí marxistická ideologie?

Kohák výstižně říká, že Horáková byla popravena proto, že se stavěla proti nástupu poměrů, v nichž by mohl být popraven *kdokoli*, třeba právě Slánský. Teror vůči nepřítelům je vždy už zároveň tím latentním terorem, který se „obrací *do* tábora revoluce“, terorem „degenerovaným“. Oběti tohoto prvního teroru si proto zasluhují hluboké zamyšlení. Jednostranné pojetí rehabilitací u větší části rehabilitační publicistiky znovu svědčí o tom, že komunisté (včetně těch reformních) se nezbavili oné nešťastné optiky, která předvádí vlastní problémy jako rovnou obecné, aniž postřehne problémy, které se týkají opravdu všech – celé společnosti.

Po únoru 1948 a zejména pak po procesech stojí KSČ nad společností a vytváří si jakousi vlastní „stranickou společnost“, zatímco všichni ostatní jsou jen jejím podnožím. Nikoli náhodou proto straníci říkají „náš lid“, „čelem k masám“, „lidé nám to pochopí, nepochopí...“ Mimo stranu se říká „oni“, „ti nahoře“. Proto také komunisté mluví o tom, že někdo „vstoupil do strany“, zatímco „ti druzí“ říkají výstižně: „dal se ke komunistům“, či „je u nich“.

Vývoj procesů je dokladem toho, jak všechno důležité se začíná stále více odehrávat jen na půdě strany – i poprav. Většina společnosti je postavena mimo faktickou politiku a veřejný život. Musí si vytvářet svůj *vlastní* svět a musí se začít učit tento svět denně znovu a znovu bránit. Komunisté o tom mnoho nevědí: často ani ti nejméně postižení ideologickou slepotou nejsou s to rozpoznat, že lidé se k nim chovají – prostě jinak než k ostatním. Ne proto, že by je všechny pokládali za věřící fanatiky či nebezpečné udavače, ale prostě proto, že se – „dali ke komunistům“. To samo o sobě je mnohovýznamný indikátor sociální role pro ty, kteří to učinit nechtějí, ačkoliv by mohli. A takových je pořád mnoho, velmi mnoho. Komunisté nejsou s to tohle uzнат, nedokáží pochopit, že v důsledku poměrů, které zavedli a udržují, zbavili se možností uvidět se „zvenčí“, pohledem těch, kteří jsou mimo.

Situaci těchto let po únoru 1948 charakterizuje reformní komunista Zdeněk Hejzlar (již ze švédského exilu!) takto: „Současně se vytvářel stav, kdy takto masově formovaná strana musela zákonitě zůstat živou součástí společnosti s arénou budoucích konfliktů v této společnosti“. A

jinde: „Fronta hlubokého společenského konfliktu neprobíhala mezi stranou a nestraníky, nýbrž napříč celou společností včetně strany.“ – Odvažují se tvrdit, že je to iluze, kterou sdíleli komunisté i během „pražského jara“. Je to dosud nejzazší mez sebereflexí KSČ. Na to, aby komunisté viděli, jak se věci skutečně mají, je to však spíše stále vysoká hradba než jen mez. Projektovat vnitřní problémy KSČ na celou společnost lze jen v jediném smyslu: že totiž tyto problémy zasahují *všechny*. Neplatí to naopak. „Fronta hlubokého společenského konfliktu“ probíhala a dosud probíhá *mezi* stranou a nestraníky. Dokonce i v roce 1968 tudy stále ještě probíhala – byť linie fronty poněkud rozmazaná. Záleží tedy na tom, odkud vztah straníků a nestraníků pozorujeme!

Úsilí o nápravu mocenských poměrů může skutečně *vznikat* především uvnitř strany. Poměry však mohou být skutečně *napraveny*, když předcházející věta přestane platit. Vedoucí úloha strany, jakkoliv reformně interpretovaná, je z hlediska zájmů všech, zájmů skutečně celé společnosti naprosto nepřijatelná, protože zakládá elementární a za daných poměrů *neodstranitelnou nerovnost* mezi lidmi. Pak existují v nejlepší případě občané prvního a druhého řádu. Platí, že alespoň statisíce řadových členů strany může být postaveno na roveň nestraníkům? Rozhodně neplatí. Kdyby mezi nimi byla skutečná rovnost, velká většina straníků by do strany nevstupovala nebo by z ní vystoupila. Ostatně tihle „řadoví“ plní jednu důležitou funkci, za kterou musí být tak či onak honorováni: vytvářejí pro vůdce užitečnou iluzi, že strana jako masová organizace skutečně existuje. – Ani koncepty strany jakožto „všelidové“ nerovnost neodstraňují. Ostatně strana přece nemůže upřímně chtít, aby byla doslova všelidová, aby „všelid“ do ní vstoupil. To by přece už nebyla strana. Tento základní konflikt československé společnosti vyžaduje jinou arénu než masově formovanou stranu, jak předpokládá Hejzlar; může se vyřešit jen v aréně, rovnoprávně přístupné *všem*, protože se týká *všech*.

Vývoj KSČ po roce 1948 je z hlediska existence tohoto základního a přitom ignorovaného a neřešeného konfliktu vlastně jen minimálně dramatický. Otázka vedoucí úlohy strany nebyla nikdy znepochybněna; to se v jisté míře stalo až v roce 1968.

V roce 1956, který byl tak bouřlivým rokem v SSSR (20. sjezd), v Polsku a Maďarsku, se sice u nás rozproudila živější diskuze, ale jediným hmatatelným výsledkem všeho toho bylo stanovisko 235 základních organizací strany, žádající svolání mimořádného sjezdu. To však bylo málo i podle stanov a sjezd se pochopitelně nesešel. KSČ zůstala stranou vcelku stabilizovanou. Nedošlo u nás k takové

polarizaci strany, jaká nastala právě v Polsku a Maďarsku zároveň s polarizací celé společnosti. V Československu byli komunističtí vůdcové také neoblíbeni a snad i nenáviděni, ale nebyli tu na druhé straně takoví, se kterými by byly spojovány naděje: mučedníci jako Gomulka a Nagy. Výzvu „národního komunismu“ z Polska a Maďarska (jakož i z Jugoslávie, která byla na krátkou dobu opět přijatelná) KSČ prostě slyšela – jak její vedení, tak i její inteligence. Píší o tom na jiném místě, a proto tu jen shrnují: „národní komunismus“ byl pro KSČ nepřítazlivý, zřejmě jako příliš defetistický. Komunisté, kterým se bude později říkat „reformní“, začínali mít na mysli něco

zdánlivě mnohem atraktivnějšího: skutečný, pravý, autentický, demokratický socialismus, ten, který po dvanácti letech dostane jméno „socialismus s lidskou tváří“. „Národní komunismus“ je z tohoto hlediska „jen“ východiskem z nouze, vyplývajícím z realistického uznání, že za daných mocenských poměrů ve východní Evropě se nedá dělat nic rozumnějšího než zařizovat se v domě tak, jako by to přece jen byl – když ne dnes, tedy možná zítra – opravdu náš vlastní dům. Přestat dráždit Moskvu a řešit *skutečné* konflikty a problémy a přitom víceméně rezignovat na *demokracii*, která by byla důsledně institucionálně garantována. Podle možností přát umírněně *demokratizaci*, alespoň ve smyslu fakticky „povolené uzdy“. Hledat možnosti národního *usmíření* a tedy také cesty k posílení nezávislosti na Moskvě. Pěstovat hrdost na vlastní národ a stát... Stručně řečeno: vysoko třímat rozvinuté prapory marxismu-leninismu – a pod nimi pokud možno slušně, normálně žít. – Je to tak málo? KSCM měla o mnoho iluzí přijít teprve na dvanáct let. A stejně ne zdaleka o všechny.

Fenomén „revizionismu“ byl blíže charakterizován v kapitole o reformních komunistech – intelektuálech. Opět tu jen znovu stručně připomínám, že revizionismus, který se právě v roce 1956 začal výrazněji profilovat, byl a je především pokusem obohatit marxistickou ideologii, filosofii a jednotlivé společenské vědy novými (či dokonce tabuizovanými) poznatky z jiných než marxistických pramenů. Revizionismus je z tohoto hlediska spíše rozšiřováním hranic tolerovaného než skutečnou *metodologickou* revizí základů marxismu. Jeho existence je odvozená: hranice tolerovaného střeží koncil s papežem v čele a nebýt těchto strážců, nebylo by ani revizionismu. Revizionismus je snahou učinit marxismus celkově přijatelnějším, věrohodnějším a vnitřně bohatším, ale není pokusem ověřit pravdivost jeho myšlenkového jádra a spolehlivost jeho poznávacího aparátu. Pokud jde o toto jádro, je to cesta od Stalina k Leninovi, od Lenina k Marxovi, od staršího Marxe k Marxovi mladšímu... Jakási stále méně rozsáhlá a stále méně nesporná oblast základních tabuizovaných pravd nicméně pořád existuje a z tohoto hlediska může být proces stále „modernějšího“ začleňování těchto pravd *nekonečný* a také nekonečně *bludný*. Revizionismus je pak z jiného hlediska jen způsobem existence myslícího marxisty v totalitním režimu: nemůže a proto ani nechce pochybovat o základech, tedy alespoň neustále opatrně posouvá hranice... Garaudyho koncept „realismu bez břehů“ byl výstižně nesmyslným pojmenováním této snahy. A podobně existoval i „marxismus bez břehů“. Bludný kruh – tragédie intelektuálů, kteří nechtějí už mluvit nesmysly či dokonce lhát, ale kteří na druhé straně nechtějí ztratit zaměstnání na katedrách, v redakcích...

Po Stalinově smrti jako by se skoro na deset let zastavil v Československu čas. Alespoň ve srovnání s Polskem, Maďarskem, ba i s SSSR. Ještě několik větších procesů a revoluce byla definitivně u konce... KSCM získala absolutní mocenský monopol za cenu rozpolcení národa, který zase ztratil povědomí společných kulturních a myšlenkových základů a vůbec možnost dorozumět se. Potrubní poštu, vedoucí přízemím společenské struktury, moc systematicky ucpávala. Mluvily jen tlampače. Zdálo se, že není sil, které by mohly tento stav vyčerpanosti, vyprázdňenosti a strachu změnit.

20. sjezd sovětských komunistů nebyl tedy pro Čechy a Slováky takovým impulsem jako pro Poláky a Maďary – komunisté dosáhli svého a pokud začínali mít nějaké pochybnosti, tento sjezd zdál se jim být zárukou, že teď už bude všechno v pořádku. „Ti druzí“ byli zase příliš zdecimováni. – Do této dějinné prodlevy zaznívají poslední ideologicky instrumentované, ale už jen křečovitě výzvy světu, na které se až do našich dnů svět „reálného socialismu“ zmohl: Chruščov slibuje, že kapitalismus bude pohřben, že jej dožene a předžene sovětský socialismus. Ulbricht chce dokonce rovnou předejít, aniž by musil dohánět... Vágní teorie všelidového státu jsou výrazem rozpaků vládnoucích garnitur komunistických politiků: veškerou moc mají, ale s ní – běda – také veškerou odpovědnost.

Ještě 12. sjezd KSČ v roce 1962 sliboval dobudování komunistické společnosti do dvaceti let, ale bylo lze zaznamenávat rozpačité úvahy o „revizi procesů“ a o „vyčerpání možností extenzivní industrializace“. Zbývající léta do osmašedesátého proběhla pak skutečně ve znamení pokusů o rehabilitace a pokusů o ekonomickou reformu.

Procesy – v Československu obzvláště drastické, obzvláště dlouho trvající a široce zasahující – to je explozivní nálož posledních dvou desetiletí našich dějin. Každý poněkud jen významnější společenský pohyb musel se a bude se muset s nimi nějak vyrovnat. Přes nezvládnutou problematiku procesů se nelze dostat dál – nelze ji obejít či jakkoli ji dát do závorky. Spor o procesy je sporem o to, zda šlo o *deformace v systému* nebo o *systém deformací*, ale budou také vždycky sporem o právo jejich obětí alespoň na soudní, občanskou i politickou rehabilitaci. A jsou také neobyčejně výbušným sporem o to, kdo je za procesy odpovědný. V jaké míře a s jakými nezbytnými soudními, občanskými a politickými důsledky.

Reformní či „destalinizační“ období začíná nejspíše v roce 1961 právě proto, že toho roku jsou po dlouhých váháních a zdráháních zřízeny dvě komise na nejvyšší stranické úrovni: Kolderova, která má zjistit okolnosti procesu s „protistátním a spikleneckým centrem“ (Slánský a další) a „barnabitská“, která má obdobně prověřit proces s „buržoazními nacionalisty“ (Husák a další). – Rehabilitace, které následovaly v oficiálním stranickém podání, nemohly být s uspokojením přijaty informovanější částí stranické veřejnosti a tím méně nekomunistickou veřejností, která v nich rozpoznala mj. základní nechuť vrátit se k procesům s nekomunisty a v plném rozsahu rozšířit rehabilitace i na ně.

Nejednou jsem v tomto textu připomínal charakteristickou orientaci české politiky – fascinaci minulostí a „odčiňovací“ imperativ, jako často její hnací sílu. Ochotu převzít odpovědnost raději rovnou „před dějinami“ než před žijícími generacemi a než před konkrétnějšími společnými statky, jakým je zejména stát: jeho bezpečnost, alespoň relativní nezávislost a vnitřní jednota, jako předpoklad bezpečnosti i nezávislosti. Odčiňovací nutkání je snad výrazem jakési pošetile dětinské představy, že v politice je možné začínat s „čistým stolem“, s jakým, zdálo se nám, jsme začali třeba v roce 1918. (Ostatně i tehdy česká politika pozemkovou reformou usilovala odčinit – Bílou horu!) V posledních desetiletích tento náš „... odčiňovací“ imperativ měl na svědomí některé osudově významné přepjatosti: snaha odčinit Mnichov („mnichovský komplex“) spolupůsobila na to, že se česká politika dobrovolně vrhla do náruče

SSSR a odřízla se tak od organických spojů na západ. Snaha očistit vnitropolitické příčiny Mnichova („německý komplex“) vedla naše politiky k rozhodnutí provést transfér Němců v té podobě, v jaké k němu došlo a na níž národní charakter těžce doplatil. Snaha vyhnout se recidivě poslední velké hospodářské krize („komplex hospodářské krize“) nepochybně zradikalizovala hned v prvních poválečných letech myšlení národohospodářů, zejména pokud jde o rozsah a tempo znárodňování...

Odčinit – aby se již nikdy nemohlo opakovat... Ve jménu tohoto snad pochopitelného, ale politicky zcela *nepraktického* imperativu byli z politického života hned po válce vyloučeni agrárníci a potichu a postupně i vůdčí pracovníci domácího odboje, pak z organismu státu byli „vylikvidováni“ (termín autenticky Benešův) Němci, na podzim 1947 slovenští demokraté (DS), pak po Únoru – „aby se již nikdy nemohl opakovat“ – ostatní nekomunističtí politikové a vůbec politicky nekonformní „jinostranici“ a nestraníci, pak dokonce i straníci jen potenciálně nekonformní. Starostlivý pohled zpátky, málo však vnímavý k vlastním selháním, a lehkomyšlnost vůči budoucnosti českou politiku vždycky fatálně inspirovaly v duchu již zmíněného „vylučovacího principu“. A tak místo aby se základna státotvorných sil neustále rozšiřovala, byla systematicky *zužována*: „Kdo nejde s námi, jde proti nám“. Hned po válce rozhodli se komunisté neuznat, že opozice je *platnou* formou angažovanosti a že může být náročným, ba i nejnáročnějším výrazem sounáležitosti a spoluodpovědnosti. Zužování však neudržitelně pokračuje. – Kohák vystihl přesně fatálnost vylučovacího mechanismu: nově vylučovaní se pokoušejí zachránit sebe tím, že se zaklínají svou loajalitou, a tu zase dokazují tím, že oni přece *také* byli proti „reakci“, proti sociálním demokratům, národním socialistům, proti agrárikům, proti Němcům... A pak perzekvování komunisté: vždyť přece *byli* proti reakci, proti sociálním demokratům, národním socialistům... Obhajují se tím, že se *ztotožňují* s předcházející aplikací „vylučovacího principu“, tím, že sami přece horlivě vylučovali. Nejen že si nepomohou, ale ještě navíc *stvrdit platnost principu*. Pak už vždycky jde jen o vcelku nahodilý detail, o *to*, vůči komu bude příště použit.

Politická odpovědnost musí mít sílu vyrovnat se s tím, že politický „stůl“ nebude nikdy čistý, že situaci k řešení si nevybíráme, ani nevytváříme, že spíše ona nás – vždycky nečistá – „povolává“, abychom ji řešili. „Vylučovací princip“ je stigmatem malicherné politiky obrácené do *minulosti*, politiky, která je rétoricky rozhorlená, protože nemá dost odvahy pohlédnout kupředu: pak by jí musilo být zřejmé, že neustálé zužování základny státotvorných, či jen legálně působících sil je pro každou politiku, neřku-li pro politiky osobně, zcela *bezpřespektivně*. Nevyhnutelně vede k teroru a totalitě.

Tuto odbočku od reálií šedesátých let jsem provedl proto, protože téma procesů je zásadně *jiné* než třeba téma Mnichova či, dejme tomu, podílu viny agráriků na jeho přijetí. Tentokrát nešlo o politické chyby, o osobní zájem, ani o politickou praxi či teorii, která se neosvědčila... Nešlo jen o politiku. Šlo o zločiny, kterých se nedopustili ti, kteří za ně byli potrestáni, ale naopak ti, kteří se o potrestání těch prvních přičinili. Politická chyba může být analyzována a odsouzena, aniž se to nutně musí dotknout konkrétních lidí. Jinak je to s politickými zločiny, které jsou zároveň zločiny ve smyslu práva. Vyjdou-li najevo, *musí* být právu zjednána cesta – vzhledem k

obětí i viníkům. Jinak se celá křehká stavba civilizace a kultury bortí a nikdo si už nemůže být jist zítřejším dnem. – Všechny pokusy vrátit se k problematice procesů a zjednat v nich jasno – pokusy zprvu jen utajované, omezené na nejvyšší stranickou špičku, pak už na širší rámec stranické veřejnosti, ale stále polovičatě pokrytecké, a nakonec pokus Čechů a Slováků v roce 1968 – to byly činy doslova sebezáchovné. Nikoli tedy pouhé vyhovění onomu neblahému „odčičňovacímu imperativu“.

Nelze žít v plném smyslu občansky v zemi, kde nebyla a ani nechce být zjednána spravedlnost v případech jejího flagrantního porušení, o kterých vědí mnozí nebo dokonce všichni. Z tohoto hlediska publicistika, pojednávající v letech 1968 a 1969 o procesech, nemohla a nesměla dbát na jiná hlediska, než na hlediska objektivní pravdy, která musela být vyslovena nahlas, a tvrdím, že tentokrát za každou cenu. Mohlo se ovšem zvážít, jakou formou psát o roli SSSR v procesech, zejména o sovětských poradcích – „berijovských gorilách“, jak se s oblibou říkávalo; tady by více umírněnosti nebylo na škodu nejen proto, že nebylo třeba dráždit, ale hlavně proto, že „gorily“ byly často *hromosvodem*, po kterém se mělo svést rozhořčení nad tím vším, co jsme dokázali sami i bez poradců. – Bez vyslovení pravdy o procesech však nebylo by možné začít žádnou obrodu: ani tu skromnou demokratizaci, ani tu velkorysou, vedoucí k demokracii. Každá stavba na zamlčené pravdě o padesátých letech by se musela jednou zhroudit. – Poslední léta před osmašedesátým byla naplněna právě konfliktním přibližováním se dosud nevyslovené pravdě o padesátých letech.

Od roku 1963 se začínají projevovat vážné, už nadále nezatajitelné hospodářské defekty. Toho roku poprvé nevzrostl národní důchod. Byly zjevně vyčerpány všechny možnosti extenzivního hospodaření a alternativa byla v podstatě jediná: stimulovat hospodaření intenzivní, a to větší samostatností subjektů ekonomického podnikání – podniků, trustů, sdružení... To znamenalo opustit metody direktivního řízení a postupně vytvořit situaci, která by se v té či oné míře podobala trhu. Pak by teprve mohly a nakonec i musely jednotlivé subjekty podnikání reagovat pružněji na skutečnou poptávku, než jak je k tomu dokázalo přimět centrální plánování, které samo poptávku – skutečné potřeby lidí – nikdy přesně znát nemohlo. Všechny teoretické i praktické spory, trvající léta, se soustředily právě na otázku trhu a plánu. Argumentovalo se ideologicky i pomocí klasiků marxismu-leninismu, s poukazem na zkušenosti jiných, na výsledky experimentů..., ale nakonec všechno uvázlo na zjištění, které bylo zcela evidentní, ale dosud nevyslovené: změna systému řízení hospodářství vyžaduje změnu politického systému. Touto myšlenkou, formulovanou střízlivě a nevyzývavě, ale nicméně jasně, ukončil své vystoupení na 13. sjezdu strany Ota Šik. Řekl, co věděli všichni, ale právě proto mělo jeho konstatování neobyčejný význam. Byla to ostatně jediná smysluplná věta celého sjezdového jednání, a Šik proto musil upadnout v nemilost.

Ekonomické problémy však *nebyly* tím, co uspišilo rozhodující měrou příchod „pražského jara“. Životní úroveň vzrůstala sice pomaleji a řada sociálních problémů (bytová krize aj.) zůstávala notoricky neřešena, to však nemohlo vyvolat revoltu. Češi a Slováci na tom byli stále

lépe než všichni ostatní ve východním bloku, a pak, naučili se vážit si sociální jistoty, kterou jim režim chtěl nechtěl zaručovat. Byla to ovšem *jistota stagnace*, neboť udržení průměrného standartu si přitom nevyžádalo často ani průměrnou kvantitu (tím méně kvalitu) práce. Společenský vzestup na základě výsledků pracovní iniciativy a odborného vzdělání nebyl žádnou samozřejmostí – vesměs rozhodovala jiná kritéria. Přitom to, čeho se nedostávalo, bylo možno opatřit si – nějak jinak. Lidé se naučili žít s nefungující ekonomikou a vytvořili si paralelní trh práce a zboží, nezávislý na trhu státním. Mnozí tím získávali a ostatní se smířili. A tak byli všichni platonicky pro reformu, ale nebylo málo těch, kteří se jí ve skutečnosti báli. Báli se nejen byrokrati v obrovsky rozvětveném aparátě, ale i nejrůznější „dovedové“ – paraziti, jichž v direktivním systému velmi přibývalo. Boj o reformu byl vleklý a do poslední chvíle nemířil k jednoznačnému rozuzlení. Po léta byl spíše barometrem momentálního poměru sil mezi dogmatiky a umírněnými reformátory technokratického stříhu. Kdyby byla ekonomická reforma realizována, byla by se časem nejspíše nějak osvědčila. Nezahrnovala však v sobě žádný jednoznačně *demokratizující* kontraband – o vnitropodnikové demokracii či dokonce o samosprávě výrobců se před rokem 1968 prakticky vůbec nemluvilo. Něco jiného bylo, že by si posléze mohla vynutit některé změny v politickém systému, jak předpokládal Šik. Patrně z toho důvodu také důkladnější reforma neměla za Novotného skutečnou šanci.

Je tedy zřejmé, že naděje, s reformou spojované, nesdíleli zdaleka všichni, že její perspektivní důsledky byly nejisté a že k demokratizaci mířila v nejlepším případě oklikou.

Boj o rehabilitace (a vůbec o pravdu o padesátých letech, i o reformu) byl vnitrostranickou záležitostí. Občas bylo patrné, že fronta konzervativců ustupuje (jindy zase, že získává) ; zdálo se proto, že jen členství ve straně má smysl, ba mohlo se dokonce zdát, že jen straníci mohou prospět pokroku. Že kdo je „mimo“ nemá žádné možnosti cokoli ovlivnit a vlastně se tak svým negativním vztahem ke straně vyhýbá odpovědnosti... Uvažovali tak ovšem jen ti straníci, jejichž vztah a odpovědnost k „těm druhým“ zůstávaly nereflektovány a tedy nezměněny. Odpovědnost strany vůči společnosti nedovedli vidět jinak než jako úsilí o odstranění „deformací“ především vnitrostranického života; oni, kteří se v předcházejících letech mnohdy sami aktivně podíleli na tom, že společnost byla násilím rozlomena ve dvě... Představy o tom, že mimo stranu nebylo vůbec žádných možnosti k pozitivní práci, ukázaly se jako mylné právě po lednu 1968, přesněji řečeno, po březnu. Ti, kteří byli „mimo“, měli prostě jen jiné možnosti; nepochybně menší z hlediska mocenské sféry a jejího ovlivňování. Ale z jiných hledisek, nikoli nedůležitých, nejspíše zase větší. Silný tlak veřejného mínění v době „pražského jara“ ukázal, že komunisté, a to nejen ve vedení strany, naprosto nepočítali s fenoménem angažované nestraničské veřejnosti, neboť jinak by na něj musili být více připraveni. Nepočítali s autoritou celé řady mluvčích nestraničské veřejnosti (Patočka, Seifert, Černý, Havel, Sviták, který ovšem byl sociálním demokratem, jenž se nechal sloučit s KSČ, aby pak z ní byl vyloučen... aj.), protože si nedokázali představit, že někdo může získat autoritu mimo jiné také tím, že není ve straně. Nepočítali s tím, že pro spoustu lidí pořád ještě existuje jako jedna z nejvyšších hodnot mravní integrita osobnosti, kterou většina komunistů musila nezbytně postrádat. Vždyť byli přece ve straně, se kterou se v nejlepším případě zcela

neidentifikovali. Této straně se však musili podřizovat, v této straně nemohli nikdy vystupovat s odkrytým hledím, denodenně musili lhát, přetvařovat se, taktizovat, zamlčovat své skutečné?) smýšlení, říkat polopravdy – a to vše v nejlepším případě v zájmu té pravdy, v níž soukromě věřili. Mohli být tu a tam užiteční, ale sotva důvěryhodní; mohli být odvážní, ne však spolehliví, protože obstáli ve straně alespoň potud, že z ní nebyli dosud vyloučeni. Mohli být chytrí, ale nemohli být moudří, protože strana je musila poznamenat cynismem a relativismem, který sluší právě jen chytrákům. Jistě byly a snad ještě i dnes existují výjimky. Ale právě jen výjimky.

Je to příliš přísný soud o komunistech, ba dokonce o těch reformních? Zajisté přísný. Ale mám na něj právo. Nejen proto, že sám jsem k nim patřil a vím, o čem mluvím; mluvím-li o nich, mluvím tedy také o sobě. – Tento soud musí však být přísný především proto, že za osud této země neseme právě my již třicet let plnou odpovědnost, odpovědnost, kterou jsme si sami vzali.

V letech, která přecházela „pražskému jaru“ komunisté opět přecenili svou důležitost a podcenili význam „těch druhých“. Byl to nejen další důkaz jejich slepoty, ale byla to i politická chyba. V roce 1968 byli pak prudkým vývojem zaskočeni, ale protože byli zvyklí stát v čele všemu, co se kdy dělo, postavili se i do čela obrodě. Dubček dokonce před Brežněvem „pokrýval“ skoro všechno, co se tu dělo. Ale to přece nemohlo dopadnout dobře!

Reformní komunisty také nenapadlo, že pravdy, které nyní objevovali a hlásali, nemusely znít všem tak úplně převratně jako právě jim, kteří věnovali mnohdy své nejlepší síly tomu, aby tyto pravdy svého času vehementně diskreditovali a jejich hlasatele umlčovali. *Mlčení*, nebo alespoň větší skromnost při vystupování na veřejnosti u mnohých komunistů by proto nejednou byly závažnějším příspěvkem k úsilí o slušnější poměry než kázání o demokracii. Byly by důkazem toho, že tito lidé pochopili konečně více, než právě jen onu abecedu demokracie, že pochopili svou vlastní odpovědnost vůči ostatním. Mohlo by pak být také více slyšet *ty*, kteří zprvu nemohli a pak už ani neuměli mluvit tak hlasitě a vmlouvavě. – Znam osobně jen několik málo komunistů, kteří koncem roku 1967 nebo na samém začátku roku 1968 vystoupili z KSČ. Ti alespoň v poslední chvíli pochopili, co všechno se stalo, a také vytušili, co nastává.

Hodnoty, které Češi a Slováci v roce 1968 obhajovali a způsob, jakým to činili, přesvědčivě dokázaly, že mimo stranu žilo mnoho myslících a svědomitých *lidí* a ne jen bezbarví „nestraníci“ či lhostejní „bezpartijní“ diváci. Že přinejmenším také oni tvořili a střežili hodnoty, bez nichž by nevznikla ani ta krátká naděje, naděje *pro všechny* z jara a léta 1968.

V kapitole o vztazích Čechů a Slováků jsem napsal, že tzv. obrodný proces započal na říjnovém zasedání ÚV KSČ 1967 vystoupením Dubčeka. Pro toho, kdo cítí neoslyšitelné nutkání najít nějaký začátek, pevný bod, z něhož především reformní komunisté ve vysokých funkcích začínají „rozhybávat“ mocenské struktury; pro toho jsou události na říjnovém a pak lednovém plénu skutečně počátkem všech následujících pohnutých událostí. Méně významní protagonisté či dokonce nestraníci vidí počátek nejspíše někde jinde, někdy jindy. Třeba na spisovatelském sjezdu. Nebo v protestním průvodu strahovských vysokoškoláků. Nebo ještě jinde. Ale nejspíše si tuhle otázku ani nekladou, neboť další události potvrdily, že vlastně *nikdo* nevěděl, co to vlastně

začíná. Protože smysl událostem dávala čím dál tím zřetelněji spontánně jednající veřejnost sama a pak – vnější síly.

A co takhle obrazné konstatování, že „to“ začalo vítězstvím našich hokejistů nad sovětskými na olympijských hrách v Grenoblu?

Oficiální letopisci vítězů i poražených se tomu jistě vysmějí, ale lidé vnímají dějiny méně jako to, co se usnáší a více jako to, co mění jejich navyklý způsob vnímání skutečnosti. Tajná zasedání nejvyššího orgánu strany zdaleka nepohnula skeptickou veřejností tak, jako ono hokejové vítězství. Po léta jsme se Sověty prohrávali, bylo to už něco jako prokletí. Uražený národ po hospodách vřdycky tvrdil, že prohráváme proto, že „holt musíme...“ Snad tomu ani tak sám nevěřil – byla to jakási nadsázka, které ani tak nešlo o meritum hokejové věci, ale která měla pravdu v hlubší rovině instinktivně globálního pochopení našich vztahů k SSSR. A pak jsme v únoru 1968 protrhli smůlu a slavně zvítězili. Dobře si pamatuji, jak lidé tehdy říkali: tak to ono se asi opravdu nahoře něco stalo – když jsme najednou mohli po sedmiletém půstu zase vyhrát... Zase to byl spíše „fór“, který však v hokejovém vítězství, v tomto pokřiveném symbolu suverenity, přesně postřehl možné, i když nezamýšlené vyústění mocenské krize. – Hokejem to tedy – dejme tomu – začalo; a hokejem to také skončilo: po „hokejových bouřích“ koncem března 1969. Tehdy jsme už zase „nesměli“ vyhrát, a přesto jsme si troufli a vyhráli. A byli za to ztrestáni... Mytologie patří do dějin; není jen jejich kuriózním odpadem. Lidé se orientují podle informací, které jsou jim dostupné. V únoru 1968 se zdálo, že se dějiny na okamžik zastavily, aby se rozběhly jiným směrem...

Taková není jen pravda těch, kteří přihlíželi nejasným událostem ve vedení strany z posledních řad galerie, taková je i hlubší pravda let 1967-1969. Ty skutečné dějiny se tehdy neodehrávaly v sekretariátech, ale na veřejnosti, na ulicích; když policie ulice vyklidila, bylo už zase po dějinách.

Vždyť co rozhodla pléna? Všechno – a nic. Plénum nejvyššího orgánu strany sesadilo Novotného, schválilo Akční program, odmítlo

varšavský koncil, rozhodlo o svolání sjezdu strany, schválilo kapitulantský postup vedení strany na jednání v Moskvě v posledních dnech srpna, schválilo odložení sjezdu, listopadovou rezoluci, odvolání Dubčeka a zvolení Husáka, odvolalo svá rozhodující usnesení z roku 1968, vyloučilo reformní komunisty ze svého středu a připravilo „legální“ 14. sjezd strany... Stále prakticky *totéž* plénum! *Tiž* lidé! I po kooptaci 80ti vysočanských v srpnu 1968 zůstávalo rozložení sil zhruba stejné: 1/3 „novotnovci“, 1/3 „progresisté“, 1/3 „Slováci“...

Ještě méně personálních změn můžeme zaznamenat u nejvyššího orgánu státní moci – parlamentu. Z toho plyne dosti jednoznačný závěr: většina toho, co se tehdy v oněch letech v mocenských orgánech rozhodlo, muselo být tedy inspirováno a vynucováno *zvnějšku*. Co se tedy vlastně dělo a kdo jednal? Kdo inspiroval události?

Stará mocenská garnitura se na rozhraní let 1967-1968 rozhodně nerozpadla. To by bylo příliš dramatické konstatování. Spíše se sama zevnitř *rozdrolila*. Ukázalo se, že ji nedrželo pohromadě nic jiného, než sebezáchovný kalkul většiny jejích představitelů. *Že*

kterýkoliv náhodný impuls mohl tuto garnituru dezintegrovat o rok, o dva dříve, ale také o rok, o dva později. To, že se rozdrolila po pádu jedné figury, o níž se snad všichni shodovali v názoru, že byla kvintesence průměrnosti a šedivosti, svědčí o krizi, kterou byl i samotný mocenský systém již delší dobu nahlodán. Moc držela pohromadě ve staré sestavě jen proto, že nepřišel nikdo, kdo by vážně řekl, že je možné obejít se bez Novotného. Pak zase půlmilionová armáda řekla, že je nutno obejít se bez Dubčeka... Mocenská garnitura akceptovala obojí, protože dávno již neměla vlastní názor kromě pevného názoru o tom, že držení moci je samo o sobě hodnotou, která ospravedlňuje všechny ideologické či prakticko-politické veletoce. Představitelé nejvyšší moci totiž reprezentovali vesměs už jen svůj pud sebezáchovy. A tím spíš jej reprezentují dnes. V tomto smyslu je totalitní moc vlastně v permanentní krizi. Je to krize latentní a mohou to být docela nahodilé a vlastně nedůležité události, které latentnost krize promění v překvapivě zralou aktuálnost. Tyto „nedůležité“ události musí mít však vždy jednu důležitou charakteristiku: musí být výrazem pevného odhodlání těch, kteří se rozhodnou jednat. To je tajemství totalitní moci, tajemství, které střezí s největší obezřetností: že totiž taková moc se hroučí v okamžiku, kdy jí lidé odepřou poslušnost. Veškerá totalitní moc spočívá na této „dohodě“ s ovládanými: moc je nechá žít a myslet si, co chtějí – a oni budou aspoň předstírat, že moc respektují. Když je dohoda se strany ovládaných vypovězena, z dogmatiků u moci se přes noc stanou třeba liberálové a revizionisté a za další noc zase dogmatici – jen aby se udrželi; totalitní moci nejde přece o nic jiného než právě zase jen o moc. Je to právě tak triviální konstatování, jako málo praktický návod, jak se s mocí vypořádat – protože lidé zpravidla nejsou ochotni uvěřit, že všechno je tak prosté...

Kdy to tedy začalo? Tehdy, když „dohodu“ vypověděli lidé na různých úrovních hierarchie společenského života. Když došlo ke koincidenci odmítnutí poslušnosti – a právě ta je skoro vždy náhodná. Krize je sice permanentní, ale k takové koincidenci nesouhlasu dochází jen jednou za uherský rok. Protože lidé se tu nemohou domluvit a právě o to se totalitní moc stará s největší péčí; starost o přerušení každé jiné než oficiální komunikace je starostí o moc samotnou.

Ve chvílích, kdy se na plénu ÚV KSČ posledního dne října 1968 otvírala podrážděná kontroverze mezi Dubčekem a Novotným, k níž se více či méně váhavě přidali i někteří další, kráčel z areálu strahovských kolejí průvod nespokojených vysokoškoláků, které zorganizovala zase jen náhoda: uprostřed vzrušené schůze, kterou svolali příslušní odpovědní činitelé, aby studenty uklidnili a slíbili nápravu, pokud jde o chronické přerušování dodávek proudu zhaslo světlo. Neboť byla opět přerušena dodávka proudu... Když už byli všichni pohromadě, když už byli svoláni, aby byli zpacifikováni, rozhodli se docela logicky, že zhaslo-li v tu chvíli světlo, vyjdou do ulic. V průvodu nesli zapálené svíčky a volali různá, spíše recesistická nepolitická hesla, mezi nimi také „Chceme světlo!“. Volali, že chtějí světlo, a mysleli tím elektřinu do svítidel, protože bez ní se nemohli učit.

Znervoznělá moc však zřejmě pochopila volání demonstrantů jako výzvu ke svržení režimu: vždyť světlo – tím jistě byla míněna „svoboda“ a podobné nebezpečné věci. Studenti naprosto však netušili, co se právě odehrává na pražském hradě. Ostatně nikdo to netušil; konání plén ÚV se

tehdy (a dnes opět) oznamovalo vždycky až *post festum*, tj. druhého dne. Ale moc zřejmě musila v činu studentů uvidět neblahou souvislost a možná i intriku, inspirovanou rafinovaným a zasvěceným nepřítelem, třeba přímo uvnitř strany.

Krise totalitního režimu je vskutku permanentní. Na tom nic nemění skutečnost, že je to krize nepostřehnutelná. Ukrytá pod povrchem více či méně fungující všednosti. Jakmile je moc konfrontována s prvním výbuchem rozhodnosti neposlechnout, sama hloubku krize odhalí: prozradí svůj panický strach z ohrožení tím, že sebebanálnější a sebekrotší projev nespokojenosti a neposlušnosti okamžitě interpretuje jako organizované spiknutí a nakonec vždycky „najde“ provázky, které vedou na západ... Ve stranickém týdeníku se pak napsalo, že studenti byli nepochybně inspirováni četbou tehdy již zrušených Literárních novin. Spisovatelé byli údajně zase inspirováni antikomunistickou emigrací, spojenou prý v osobě Tigrida rovnou se CIC; přitom se ukáže, na jak vratkých základech moc spočívá, je-li trýzněna takovými perzekučními bludy: CIC prostřednictvím redaktora exilového časopisu *Svědectví* Tigrida inspirovala spisovatele, ti inspirovali studenty a ti vytáhli do ulic s protistátními hesly, načasovanými k vystoupení nacionalistické úchytky ve straně... A tak lapálie s lajdácky instalovanými kabely okamžitě přerostla v očích vyděšených strážců pořádku v pokus o převrat, v němž mají prsty američtí imperialisté... S čím kdo zachází, tím také schází. Moc, která totalizuje vládu, bezděčně *totalizuje i odpor* vůči sobě samé. A tak všechno, co se na podzim a v zimě 1967 – 1968 stalo, stát se muselo. Pouze ta koincidence byla náhodná v tom smyslu, že mohlo dojít ke koincidenci jiné či že k ní mohlo dojít jindy. Ale čím hlubší krize, tím nutkavější sebeobrané jednání moci, právě to jednání, které takové koincidence samo vytváří; někdy jen z nedorozumění.

Tři události tak překlenuly rozhraní let 1967-1968: konflikt ve vedení strany, pasivní rezistence spisovatelské obce proti likvidaci jejího týdeníku a konečně všeobecné rozhořčení nad brutalitou zásahu Veřejné bezpečnosti proti studentům. Obnažily krizi ve vedení i ve společnosti a vedly k volbě Dubčeka prvním tajemníkem strany.

Jak rozuměli této krizi ti, kteří reprezentovali moc? Přímých důkazů pro jakkoli přesvědčivější odpovědi na tuto otázku je mizivě málo. Nepřímým důkazem toho, že moc jako celek tušila jen stav ohrožení a vlastně nic víc, jsou protokoly bouřlivých jednání kritických plén ÚV KSČ; v říjnu, prosinci a lednu 1968.

„Protinovitovskou“ opozici ve vedení strany spojovalo koncepčně *méně než nic*. S odstupem devíti let by se mohlo dokonce zdát, že tenkrát šlo velké většině aktivně zúčastněných právě jen o odstranění Novotného a tedy jen a jen o otázku mocenských pozic. Všechno se přece po čase vrátilo do starých, hodně „předlednových“ kolejí. Jen Novotný, který nesnášel Husáka, zmizel v propadlišti oficiální nemilosti a potom umřel a Husák, který nenáviděl Novotného, objevil se na špici moci, dokonce opět ve sloučené funkci prvního tajemníka a presidenta.

Předbívám tu událostem, ale není na škodu naznačit skrytou dynamiku děj, které teprve nadcházely, neboť Husák tehdy ještě nebyl přímo na scéně. Novotný ho nicméně nesnášel, ale nebyla to zřejmě jen osobní averze: právě při projednávání výsledků „barnabitské komise“ v roce 1963 řekl těm, kteří se přimlouvali za plnou, tj. i politickou rehabilitaci tzv. „buržoazních

nacionalistů“: „Znáte soudruha Husáka? Neznáte? Tak si ho nepřejte poznat“. Novotný se ovšem více než Husáka obával důkladných rehabilitací a vůbec toho, že by se mělo vrhnout ostřejší světlo na padesátá léta. Měl tuze špatné svědomí...

Ve vzájemném vztahu Novotného a Husáka bylo však mnoho charakteristického pro poměry v partajní špičce: osobní averze a vzájemná nedůvěra, společné špatné svědomí, zanedbatelné rozdíly ve zmatených představách o tom, jak dělat politiku a ochota využívat v pozičním boji jakýchkoli prostředků. Z utilitárních důvodů mohlo být využito třeba i citlivé problematiky padesátých let a v nejhrošším i procesů... Novotný byl sice jedním z posledních představitelů represe v padesátých letech a Husák byl její obětí, a přesto mají jejich režimy daleko více *společného* než rozdílného. Docela jistě také proto, že i Husák byl před svým pádem v roce 1951 energickým představitelem nemilosrdné represe.

Začalo „to“ tedy v říjnu 1967 jako spor o Novotného, o *rozdělení* funkcí. Skončilo pak instalací Husáka a *sloučením* funkcí... Nás tu samozřejmě nejvíc zajímá právě to, co se odehrálo mezi tím, ale nemůžeme pominout skutečnost, že povrchnějšímu společenskému vědomí a paměti méně zasvěcených a tehdy přímo neangažovaných se s odstupem doby mohou dramatické události oněch let scvrknout na *nezvládnutý mocenský boj* na špičce mocenské hierarchie, rozhodnutý vstupem invazních vojsk... Nesmělý pokus o nápravy poměrů překryla rasantnost, se kterou byly staré poměry znovu nastoleny – většinou se starými a jen s některými novými lidmi.

Ti, kteří se koncem roku 1967 spojili proti Novotnému, neměli opravdu jasnější představu o tom, co dál. Nechtěli Novotného, protože se právem obávali, že je svým diletantismem, autokratičností a zároveň nerozhodností a jakousi celkovou opotřebovaností kompromituje, tedy i ohrožuje. A tak se na protinovotnovské platformě sešli Dubček s Indrou, Smrkovský s Kolderem, Bilak se Šikem... Kritika Novotného byla převážně osobně zahrocená, chaotická a neobyčejně nervózní: většina kritizujících byla nejspíše přímo vyděšena vlastní odvahou, protože se tu začaly říkat věci dotud neslýchané. Bylo to porušení všech dosud platných nepsaných norem vnitrostraničského života na nejvyšší úrovni, a kdo si mohl být jist, jak taková rebelie skončí? Obavy byly na místě: než všechno po patnácti měsících skončilo postupným návratem k osvědčeným normám, zažili si mnozí těžké chvíle.

Skutečně koncepční kritiku dosavadní politiky přednesl jen Ota Šik. Měl připraveny velmi konkrétní návrhy na dosti důkladné změny v celém pojetí politiky strany – včetně změn ve stanovách (na koncipování jeho řeči se podíleli straničtí historici Hubl a Hájek). Ostatní o poznání více improvizovali. Silná slova spíše však emocionálního rozčilení nad poměry ve straně i ve společnosti bylo možné slyšet ještě od Smrkovského (jemu zase pomáhali Selucký a Křen) a Vodsloně. Většina z těch, kteří se postavili proti Novotnému, nepřesvědčivě a nejistě tápala: čtení stenografických záznamů z plén bylo pak na jaře zdrojem mnohé veselosti – ale i obav: s těmi? A demokratizovat?

Jednota totalitní strany se nicméně musela „naštípnout“ podle nějakého alespoň trochu konkrétního kritéria. Protože všechna kritéria, která mohla zakládat zárodek příští plurality, byla dávno vyloučena ze hry, rozštěpilo se vedení strany jaksi *zástupně* podle kritéria národnostního.

Nikoli ovšem na Čechy versus Slováky, ale na ty, kteří byli ke stížnostem Slováků vnímavější, a ty, kteří byli spokojeni s daným stavem. To však byla jen první výhybka. Nakonec nešlo ani tak o Slovensko, ale o metody práce nejužšího stranického vedení: o vztah prvního muže ve straně vůči předsednictvu strany, předsednictva vůči plénu, vedení strany vůči vládě. Šlo o metody řízení, které ohrožovaly vedení strany jako celek. Proto ta podivuhodně nepravděpodobná jednota, která se také rozpadla už za dva tři měsíce... Rozpadla se však zase způsobem charakteristickým pro totalitní stranu: *Všichni všechno* schválili, jak už jsem vzpomněl, ba dokonce konzervativní protidubčekovská opozice sama připravila klíčové materiály roku 1968: konzervativní Kolder byl odpovědný za přípravu a textaci posléze „kontrarevolučního“ Akčního programu a s Moskvou loajální Indra za kacířský návrh nových stanov strany... *Všichni všechno* schvalovali, ale někteří zároveň horlivě pracovali v zákulisí a domlouvali vojenský zásah...

Dubček pro zvolení do funkce dlouho váhal. Váhal odletět ihned do Moskvy na povinnou zdvořilostní návštěvu, váhal promluvit na veřejnosti. Váhal, protože zřejmě neviděl důvody k jednání bez menší prodlevy. I ti, kteří kritizovali Novotného a mluvili přitom o krizi ve straně a společnosti, netušili zřejmě *hloubku* této krize. Nedovedli si představit, že s každým dnem mlčení ztrácejí šanci úspěšně brzdit, tj. po svém způsobu řídit proces nápravy chyb starého režimu. Snad proto, že subjektivně byli přesvědčeni o tom, že skutečně šlo jen o chyby a nedostatky, snad i deformace. Nedokázali si představit, že veřejné mínění včetně mínění mnoha straníků pokládá „chyby“ a „nedostatky“, ba i *ty* „deformace“ jen za opatrné *eufemismy*: dá se to všechno opravdu – napravit?

Není třeba postavit všechno spíše znovu, zčásti na zbytcích toho, co tu kdysi – před válkou a do jisté míry snad i před únorem 1948 – už bylo a co nebylo zdaleka překonáno, nýbrž jen mocensky popřeno, zamlčeno, zcenzurováno, zakázáno...?

Nikdo z představitelů strany se dlouho neměl k tomu, aby řekl, co se vlastně na posledních plénech ÚV stalo. S neurčitými náznaky vystoupil 12. ledna Husák v „Kultúrném životě“, jasněji promluvil až 21. ledna Smrkovský v „Práci“. Neměli to snadné. Nejen proto, že na plénu v lednu bylo zcela příznačně usneseno, že všechno zůstane v *tajnosti*, ale především proto, že nic ve skutečnosti dohodnuto *nebylo*: byl prostě odstraněn Novotný a Dubček zatím mlčel. A tak nejpravděpodobnější vývojová alternativa totalitního režimu se ukázala jako nejschůdnější: každý si mohl vysvětlit po svém, co se vlastně stalo, a každý s tím mohl na trh – pak se teprve mělo vidět co a jak. Než se zjištění o míře rozkladu režimu stalo všeobecným majetkem, uplynuly nějaké týdny, a tak ne všichni zachytili odjezd prvních mimořádných vlaků, které začátkem března, po provalení skandálu se Šejnou, vyjížděly plnou parou na předem nerecognoskovanou a neregulovanou trať demokratizace.

Březen a duben probíhaly ve znamení veřejné kritiky a sebekritiky. Vedení strany, které stále zřetelněji ztrácelo možnost získat jakýkoli předstih, třeba i předstih v „brždění“ stále otevřeněji se artikulujícího veřejného mínění, ponechalo první kolo kádrových změn více méně na spontánní iniciativě „zdola“. Vznikla tehdy zvláštní psychóza: ten, kdo sám ostře nekritizuje jiné nebo padesátá léta nebo ekonomický marasmus, musí spíše dříve než později začít se sebekritikou, kterou

pak někteří dovedli do důsledků a rezignovali na své funkce (a jednotlivci i na své životy). Vedení strany vyměnilo zprvu jen vedoucího pověstného 8. státně-administrativního oddělení (armáda, bezpečnost, justice, prokuratura...) a za Mamulu, „šedou eminenci“ Novotného, dosadilo Prehlika. Později odvolalo ministra vnitra Kudrnu a generálního prokurátora Bartušku. Bylo to jistě svým způsobem rozumné a naznačovalo to také jistou míru realismu nového vedení: po palácovém převratu třeba vyměnit i náčelníky palácové stráže...

Ostatní změny ve funkcích probíhaly v divokém příboji onoho celonárodního vlnobití kritiky: každý vyšší funkcionář čehokoli se cítil povinen „přihlásit“ se k polednovému vývoji, ačkoli se takový vývoj sotva přesněji rýsoval. Kdo se přihlásil, resp. kdo se třeba neurčitě, ale zato rozhodně distancoval od minulosti, jinými slovy: kdo se podrobil rituálu, měl zpravidla vyhráno. Jen málokomu se nevěřilo, nejspíše ne tomu, kdo se přihlásil prostě pozdě. Sami rezignovali šéf odborů Pastyřík, šéf ČSM Zavadil, ministr národní obrany Lomský... (Podobně po srpnu: kdo se přihlásil ke „zdravým silám“, tomu bylo odpuštěno, ať si předtím počínal jakkoli). Budilo to snad dojem vypjaté politizace a demokratizace a vyvolávalo silné pocity euforie, ale skutečný mocensko-politický význam takových divadelních spektaklů byl jen malý. Lidé měli zato pocit zadostiučinění, když viděli, jak se mocní najednou bojí... Nebylo v té době ještě žádného politického programu, kolem kterého by mohlo dojít ke skutečné diferenciaci. Minulost každý chápal po svém, shoda byla snad jen v tom, že by se neměla opakovat. Ale to je pro praktickou politiku tuze málo!

Dokonce ani Akční program ze začátku dubna nebyl kritériem dostatečně jasné diferenciaci. Byl mnohmluvný, mlhavý a stejně přišel pozdě. Jakým mohl být prakticky diferencujícím kritériem, když se ho dovolávalo i těch asi padesát nerozhodných a v každém ohledu zbabělých quislingů – členů ÚV KSČ, kteří se 21. a 22. srpna shromáždili se sovětskou generalitou a zástupci velvyslanectví ve stranickém hotelu Praha, aby vytvořili nové vedení strany a „dělnicko-rolnickou“ vládu!

Text Akčního programu byl ostatně hotov mnohem dříve, než byl schválen: plénium se stále odkládalo, protože se ve vedení strany neprozřetelně dlouho rozhodovaly kádrové otázky v souvislosti s vytvořením nové vlády, nového vedení NF a nového složení předsednictva ÚV KSČ. – V prvních měsících obrodného procesu měli tak reformátoři doplatit na to, že opoziční proudy uvnitř strany nikdy do ledna nevystoupily s ucelenějším programem, že se vždy soustředily maximálně na jednotlivé reformní připomínky ad hoc, vnitřně nespojitě. Nikdy nevytvořily nějakou ucelenější reformní platformu, ani koherentnější seskupení: lavírování a improvizace poznamenaly celý předreformní vývoj už od roku 1963, kdy se vůbec může o reformních pokusech začít mluvit. Průběh obrodného procesu je pak jen zrychleně puštěným filmem o tradičních rozpácích nerozhodných a nekoncepčních reformistů, promítaným na pozadí eruptivního vývoje aktivizující se veřejnosti.

A tak se nakonec dosavadní vedení strany a státu diferencovalo podle *druhotného* kritéria, podle reakce na činnost masových sdělovacích prostředků, a tedy v širším smyslu podle reakce na chování veřejnosti. Druhotné bylo ovšem toto hledisko právě jen z pozice těch, kteří dosud

politickou linii sami vytvářeli; nyní byli konfrontováni s něčím, co vzniklo mimo ně, mimo jejich vůli a iniciativu.

KSČ se proti všem předpokladům stávala jaksi přijatelnou a snad i sympatickou silou právě proto, že přestávala být – silou. Slabost strany, do té doby dominující mocenské instituce, byla nejsilnějším argumentem pro její podmíněnou podporu ze strany veřejnosti. Z hlediska moci to ovšem byla anarchie. Anarchická svoboda byla mimo jiné plodem neexistence jasných zákonů a jednoznačných pravidel hry. Bez toho se totiž totalitní režim dosud docela dobře obešel – nyní však nebylo ani jasné, podle jakých norem posuzovat snahy o vznik nové, resp. obnovené sociální demokracie. Něco takového platné zákony vůbec nepředpokládaly, a tak se právní experti přeli, zda platí či neplatí alespoň jako vodítko praxe 1. čs. republiky, kde politické strany vznikaly a zanikaly zcela záměrně mimo právní řád.

Vlna kritiky a sebekritiky, „odštělování poctivých funkcionářů“, jak se později říkalo, upoutala zbytečnou pozornost „spojenců“. Přispěla k hypertrofii ideologického stylu reformních snah: co nebylo halasně deklarováno z ostře osvětleného jeviště mítinků, to nemělo prakticky žádnou váhu. Čím hlasitější projevy odporu k minulosti, dosud však neanalyzované, čím okázalejší slovní podpora nového, nicméně programově nevyhraněného kurzu, tím větší šance na záchranu starých a na získání popularity pro nové politiky; tím však větší znepokojení „spojenců“.

Když jsem na jiném místě kriticky posuzoval malou zdrženlivost některých reformních politiků a intelektuálů, působících ve sdělovacích prostředcích, měl jsem na mysli právě tuto mánií po *explicitnosti* projevů. Snad je pochopitelná v souvislosti s bezradností vedení strany, oné bezradnosti, která nutila veřejnost, aby popoháněla vývoj dopředu. Nepřekvapí, že při tom občas ztráceli smysl pro míru. Je to snad pochopitelné, ale nikoli politicky omluvitelné. Bylo to opojení bezuzdností, která se žízňivým zdá být už už svobodou.

V dubnu a zejména pak v květnu směřoval vnitřní vývoj k rozštěpení strany. Je třeba jen litovat, že k němu nedošlo. Zásluhu na tom měl stále sílící tlak „spojenců“, který nutil reformní „progresisty“ ke zdrženlivějšímu tónu a z některých konzervativců (kromě „ultra“) zase vykřesal jakési: relikty nacionalismu. Na květnovém plénu se vcelku svorně dohodli na tom, že existenci protisocialistických sil nelze podceňovat. Následovaly pokusy umlčet publicitu kolem KANu, K 231 a sociálních demokratů, ale nebyly a snad ani nemohly to být pokusy dosti rozhodné, neboť strana již neměla někdejší autoritu: ochota poslechnout se vůči hledně vytrácela. Pro reformisty tu byla patrně už jen jediná možnost, jak zabránit nejhoršímu, a zdá se, že to byla možnost docela schůdná: dokonce i bez vyhlášení výjimečného stavu a bez mimořádných zákonů o následné cenzuře by se sdělovací prostředky i veřejnost značně umírnily, kdyby bylo otevřeně řečeno, jaké nebezpečí nám zvnějšku vskutku hrozí. Neměl však nikdo z politiků odvahu vystoupit takto před veřejnost? Anebo snad ti, kdo si to mohli dovolit a kteří se přitom těšili jisté důvěře, to neudělali proto, že sami *této* možnosti odmítali uvěřit?

Na takové závažné otázky měli už dávno odpovědět sami; dosud tak neučinili. Myslím si proto, že oba uvedené důvody sehrály svou roli. Neměli odvahu vystoupit, neboť se báli ztratit popularitu doma a zbytky důvěry v Moskvě. Popularita byla pro ně balzámem na dosud nezhojené

rány jejich stalinské či dogmatické minulosti, kdy po léta naráželi jen na lhostejnost a nedůvěru, hraničící s nenávisť. A nyní měli obětovat všechno, co za pár měsíců skoro zázrakem získali? Nenašel se nikdo, kdo by se třeba po předchozí vzájemné dohodě obětoval a nahlas řekl, jak se skutečně věci mají. Musel by být patrně hned druhý den desauován a třeba i zbaven funkcí. (Všichni progresisté věděli, že sovětský velvyslanec je přesně informován vždycky už za dvě hodiny o tom, co se na schůzi předsednictva dělo. Při tak riskantním kroku by takhle okolnost nemohla být podstatná. Ostatně – mohl se najít někdo, kdo by se rozhodl jednat zcela sám...) Ale pravda by byla venku a prostor pro skutečně reálnou politiku by se konečně vyjasnil, tj. v mnohém ohledu zúžil. – Nikdo z reformních vůdců to neudělal nejspíše i z dalšího důvodu: že této „nejhorší“ možnosti odmítali totiž uvěřit. Socialismus byl pro ně příliš spojen s autoritou Moskvy. Vzepřít se jí a ukázat sovětský socialismus bez ideologických iluzí – to by byla *svatokrádež*, to by bylo popření všeho, v co tito lidé dosud věřili, pro co už dávno obětovali svůj vlastní rozum i morálku a normální, slušné životy svých spoluobčanů.

A tak se jen nepřesvědčivě varovalo, chlácholilo, uklidňovalo, slibovalo. Reformním komunistům šlo totiž v neposlední řadě o *vlastní* rehabilitaci a k té, zdálo se jim, vedla jediná cesta: rehabilitace *socialismu*, takového však, který by jim umožnil zůstat v čele mocenského a duchovního vedení společnosti. Tomuto úsilí obětovali, ať již vědomě či nevědomě, *všechno*, v první řadě svou politickou střízlivost, pokud ji jako ideologicky vnímající lidé byli schopni, a pak, což bylo ovšem daleko závažnější, obětovali mu i poslední zbytky nezávislosti Československa jako státu. Reformním komunistům, včetně velké části těch neaktivnějších, kteří spolu udávali tón polednovému vývoji, nešlo totiž v první řadě o společnost, o oba národy. Ve svých reflexích, tu rétorických, tu trýznivých, se vesměs dostali právě jen tam, kde končí strana a *začínají* „ti druzí“. Mnozí byli s to přísahat na Togliattioho, jiní na Tita či snad i Trockého a všechny možné tzv. revizionisty, ale odpovědnost, kterou si připouštěli, končila zpravidla u toho, čím strana „zradila“, popřela, deformovala sebe samu... Z tohoto hlediska akceptovali i Solženicyna, ale nebyli ochotni či schopni už domýšlet jej. Usilovali o odstranění deformací (ne všichni je chápali stejně), ale nepomýšleli na vytvoření *nové* společnosti, založené na zásadně *jiných* vztazích mezi občany, lhostejno zda komunisty či nekomunisty.

Protože nikdo z vedoucích politiků „pražského jara“ nepoložil otázku vedoucí úlohy strany v otevřené a vskutku problematizující podobě (diskuse o této otázce byla pak sledována s pochopitelnou nedůvěrou a nelibostí), mohu tvrdit, že starý politický systém měl být – v intencích i jinak jen málo zdrženlivě taktických reformních politiků – *zachován*. Sebereflexe komunistů byly sebereflexemi vztahu strany především ke svým ideálům, ke *svému* učení a ke své praxi, nikoli sebereflexemi vztahu strany k celku společnosti.

Během „pražského jara“ se nicméně úvahy o řešení klíčové otázky vedoucí úlohy strany ve společnosti dostaly o notný kus dál, nikoli však zásluhou KSČ, nýbrž zásluhou její momentální *slabosti*. Od jara 1968 se totiž aktivizují a uvolňují síly nejen ve straně, ale i mimo ni; jde jim o zvýšení jejich podílu nejen na veřejné diskusi, ale i na realizaci předpokládaných reformů. Vedení strany reagovalo na tyto snahy rozpačitě až nedůtklivě: představitelům obnovující se sociální

demokracie Smrkovský beze studu nabízel funkce jako „odškodné“, jako úplatky svého druhu s tím, že na oplátku zanechají pokusů o obnovu strany. – „KAN“ byl po dlouhé měsíce udržován ústředními místy v nejistotě, pokud jde o jeho budoucí legalitu – až pak po okupaci bylo rychle rozhodnuto jej nepovolit. – Existence K 231 se stala nejkontroverznější otázkou sporu o existenci a vliv „antisocialistických sil“, ačkoli bývalí političtí vězňové dávali najevo mnohem více rozumné zdrženlivosti a dokonce podpory Dubčekovu vedení, než by bylo realistické očekávat. Brodského kniha „Řešení gama“ je jedním z důkazů tohoto tvrzení. A přesto byl K 231 terčem tolika útoků nejen se strany „spojenců“ či domácích konzervativců!

Trpěné pokusy o aktivizaci nekomunistických politických stran, těchto trapných atrap potěmkinské stavby socialistické „všelidové“ demokracie nebyly z hlediska skutečné, tj. pluralitní demokracie nikterak významné. NF, jakkoli zevnitř aktivizována, nemohla – jako „uzavřená pluralita“ se zachováním vedoucí role KŠC – naprosto nic změnit na povaze systému, i když ovšem mohla části veřejnosti poskytnout větší prostor pro občanskou aktivitu, což by před či po roce 1968 nemohlo být pokládáno za zanedbatelné. Chci tu však připomenout, že ani v koncepčních stranických materiálech, předjímajících budoucí vývoj a další fáze demokratizace, *není* vedoucí role strany nikterak zpochybněna. Městská organizace KSČ v Praze na své konferenci ovšem zastávala radikálnější demokratické stanovisko a stejně tak mnozí komunisté v redakcích, na vysokých školách a na společenskovědních pracovištích. Tato stanoviska se však nikdy nestala oficiální stranickou linií.

Proces diferenciací uvnitř KSČ a zejména mezi stranou a nekomunistickou angažovanou veřejností byl téměř zastaven, když kritiky se strany „spojenců“ začaly začátkem léta nabývat hrozivého tónu. Po odmítnutí vedení KSČ dostavit se na varšavskou schůzku, jehož rozhodnost, byť pozdní a ojedinelá, získala straně podporu i novou reputaci, dostalo se řešení problému demokratizace politického systému jaksi na vedlejší kolej. A tak kruciální otázka, zda KSČ byla ochotna či schopna dovést demokratizaci až k demokracii, zůstane už provždy jen dráždivou otázkou: „co by, kdyby...“ Jak by byl dopadl sjezd, jaký ÚV by byl zvolen, jaké stanovy by byly schváleny, jak by byla vyřešena otázka legalizace nových politických subjektů, politických klubů, event. politických stran... A tak jedni jsou dodnes přesvědčeni, že strana by nedokázala překročit svůj stín, detotalizovat totalitu, to jest rezignovat na institucionálně mocenské záruky vedoucí úlohy – popřít sebe samu... Jiní zase soudí, že strana by se dříve či později sama uvnitř proměnila a že tato *nová* strana by nakonec neřešitelnou otázku „kvadratury kruhu“ rozsekla tím, že by se oddělila od přímého výkonu moci, vrátila státním orgánům ty pravomoci, které jim podle ústavy patří, a tak vlastně *zrušila* samotnou otázku... Argumentů pro obě tvrzení je dost a dost.

Avšak právě proto stanovisko KSČ k sovětské hrozbě svědčí spíše pro stanovisko skeptiků. Naivní vírou v možnost smírného řešení rozporů se „spojenci“ osvědčilo vedení strany (ale nejen vedení!) tolik ideologické zaslepenosti, že je nejspíše plně odůvodněné popřít schopnost KSČ vůbec nahlédnout principiální rozdíl mezi řízenou demokratizací a skutečnou demokracií. Kdyby KSČ usilovala o víc než o pouhé vylepšení systému, kdyby měla odvahu přiznati, co je to „socialismus po sovětském způsobu“, nemohla by mít před Moskvou tak bezbranně čisté svědomí.

Spoléhání se na blahovůli Moskvy bylo však nejspíše pokusem, zajisté více podvědomým než vědomým, *vyhnout* se konečné odpovědnosti a dilema demokratizace versus demokracie prostě *nerozhodnout*. Aby tak tíha odpovědnosti padla raději na někoho jiného... Tento pokus se naneštěstí podařil – dilema rozhodla vojska. Pokrytecký optimismus se proto dodnes kojí nadějí, že nebýt „vstupu“ těchto vojsk... Nemohu se zbavit dojmu, že nezvládnutá minulost, a tudíž špatné svědomí KSČ podměnily neochotu nebo neschopnost *jakkoli* jednoznačně se rozhodnout, tím spíše rozhodnout se právě pro demokracii, a tedy pro nový politický systém. A tato neochota či neschopnost pak navíc motivovala jinak nevysvětlitelnou lehkomyšlnost KSČ ve vztahu k hrozícímu zásahu.

„Podvědomí strany“ si prostě o zásah zvenčí *řeklo*. Byla to totální *abdikace* strany jako dosud stále ještě živé síly ve společnosti na odpovědnost, kterou objektivně nesla, a byla to patrně *abdikace* jednou provždy. Čestnější komunisté, trápení svědomím, tak vzali svou vinu na sebe a uvalili na sebe víceméně dobrovolně *trest*, který měl být snad jakýmsi vykoupením za svévolně monopolizovanou moc, za privilegia, která si udělili sami, za zločiny minulosti. Vzali na sebe důsledky února 1948 – pro poražené. Trest pak spočíval v tom, že komunisté – reformisté nechali se po dovršené okupaci v dubnu 1969 po vlně čistek postavit tam, kam nedokázali sestoupit sami a dobrovolně: mezi „ty druhé“, mezi národ nestraníků. Pak mohli na sebe ukázat – někdy i s masochistickým gestem: hle, jsme už tam, kde jste byli vždycky vy, jsme konečně stejně bezprávní jako vy. Konečně nám tedy můžete věřit: národní usmíření je teď už možné... Po takovém usmíření skutečně mnozí upřímně toužili, snad také proto, že tušili, že bez překlenutí propasti mezi nimi jako někdejšími „vítězi“ a mezi ostatními „porazenými“ a vyraženými nebude možné dostat se vůbec kdy o kus dál v úsilí o slušné soužití lidí v Československu... Srpnový týden, kdy k takovému usmíření skutečně na čas došlo, byl totiž po třiceti letech zase *prvním* společným národním prožitkem. Jen na základě takových všem stejně srozumitelných prožitků lze budovat rozumnou politiku, to znamená politiku neideologickou, která se nemusí dovolávat abstrakt, ale která těží z existence *integrujících symbolů* společné dějinné paměti. Takovou politiku, vycházející ze společně srozumitelných *zamlčených předpokladů*, mohli praktikovat po válce poražení Finové a po roce 1956 poražení Maďaři.

Tento troufalý pokus o jakousi „psychoanalýzu strany“ je nepochybně napadnutelný z mnoha stran a z mnoha důvodů. Předkládám jej jako toliko hypotézu, jejíž platnost nelze prokázat, ale která proto ještě nemusí být nesmyslná. Reakce mnoha komunistů na jejich vyřazení ze špičky společnosti po roce 1970 ji spíše potvrzuje: nejednou jsem se nemohl zbavit dojmu, že se svými stížnostmi poněkud nevkusně vnucují pozornosti těch, pro které je „husákovský teror“ *idylou* ve srovnání s tím, co velká část společnosti prožívala koncem čtyřicátých a v padesátých letech.

„Sebevražda“ KSČ však není tragickým gestem, které by mělo zasluhovat uznání a politování. Je jen kvintesencí *neodpovědnosti* komunistů vůči společnosti: oni sami se zbavili břemene povinnosti, kterou před ně ještě jednou postavila veřejnost, povinnosti rozhodnout se mezi pouhou střízlivou úpravou kosmetických vad starého režimu a důslednou demokratizací. Mohli udělat alespoň to první, ale pak také *důsledně* a tedy bez koketování s popularitou, která může příslušet

jen vůdcům z role většiny lidu. Avšak s bezděčným odmítnutím jednat proti své přirozenosti odmítli také jednat *jakkoli důsledně* v zájmu všech, totiž především tak, aby k invazi za žádnou cenu nedošlo. Místo toho obětovali Čechy a Slováky, obětovali formálně ještě suverénní stát a odsoudili všechny k reálnému socialismu, který má místo „lidské tváře“ „husí kůži“. Svůj *vlastní problém* „rozřešili“ opět *na úkor všech*.

KSČ tedy neprokázala důvěru v principy tzv. formální či parlamentní demokracie. Je to konec konců pochopitelné, protože nemohla mít – konfrontována poprvé se svobodným veřejným míněním dost důvěry ani sama v sebe. Z hlediska autentického marxismu je daleko povážlivější nedůvěra, kterou KSČ projevila vůči demokracii tzv. samosprávné, totiž zejména vůči prvkům přímé demokracie v podnicích, především průmyslových. Ekonomickou reformu koncipovali reformisté vesměs manažersko-technokratické orientace. Nebylo se co divit, vždyť neobornost direktivního řízení bila do očí nejvíce a samo zkvalitnění řízení by muselo přinést užitek téměř bezprostředně. Ale co dál? Jugoslávský příklad s dělnickou samosprávou inspiroval spíše část levěji orientovaných intelektuálů-marxistů, ale znatelně méně už profesionální ekonomy, vedení strany a také – dělníky.

Zatímco v Maďarsku dělnické rady vznikly v roce 1965 (obdobně v Polsku) zcela spontánně a teprve potom byly zákonem legalizovány, u nás tomu bylo právě opačně. Experimentální zavádění podnikových rad bylo nakonec inspirováno shora, předběžnou právní normou. Dělníci, „vládnoucí třída ve společnosti“, dostávali se totiž do reformního zápalu o poznání *pomaleji* než ostatní sociální vrstvy. Ostatně ani jinde v industriálně rozvinutých zemích nestojí dnes dělníci v čele těch, kteří chtějí radikálněji změnit daný stav. K tomu ještě přistupují některé československé zvláštnosti: tzv. „výdobytky socialismu“ ve prospěch dělnické třídy, jimiž se oháněli všichni konzervativci, tehdy *nebyly jen chimérou*. (Tím méně jsou jí dnes). Především sociální jistota byla a je hodnotou, o kterou by československá dělnická třída nerada přišla. Není to však jistota jen před nezaměstnaností, ale u nás také před tím, že na dělníky budou kladeny vyšší požadavky. Pracovní kázeň byla a je velmi uvolněná, v úřadech ovšem mnohem víc než továrnách. Kvalifikace se honoruje jen nedostatečně, na mnoha pracovištích je možné dělat „fušky“ a – rozkrádat státní majetek. O tahle všechna vydržená „práva“ mohli být dělníci připraveni ekonomickou reformou, o níž se tvrdilo, že musí být součástí demokratizace. Není tedy divu, že k „obrodnému procesu“ zaujímalí postoje zpočátku dosti vlažné. Dělnická třída byla dezorientována i proto, že byla zbavena svých přirozených vůdců: v revolučních letech po válce byli „vytaženi“ nahoru a za tu dobu nejednou zdegenerovali v byrokraty a aparátníky. Mezi dělníky se naopak dostala spousta „vyražených“, kteří to přijali jako degradaci a „dělnickosti“ dělnické třídy rozhodně neprospěli.

Dělnická třída byla však především *korumpována*; nikoli vysokou životní úrovní, ale faktickými výhodami, které skýtalo parazitování na neodpovědném a neodborném řízení hospodářství. Režim jí také neustále lichotil a zároveň ji orientoval proti intelektuálům, kteří jí reformami, naznačovali konzervativci, chtějí připravit o vymoženosti socialismu, ve skutečnosti právě o ty pochybné „výdobytky“, o to „málo, ale jisté“. Novotný ještě v posledních týdnech svého

presidentského úřadu odjížděl do pražských továren, aby tam získal podporu. Jeho kalkul tehdy nevyšel, ale proto nebyl ještě nesmyslný.

Dělníci v létě 1968 zakládali v některých továrnách „Výbory pro obranu svobody tisku“, ale nelze říci, že tato iniciativa měla větší význam než jen jako gesto solidarity s intelektuály ve sdělovacích prostředcích. Jinak se jen pomalu rozbíhalo experimentální ověřování činnosti podnikových rad... Teprve po okupaci se dělníci probouzejí a dokonce se ujímají politické *iniciativy*. Mocně se tehdy také radikalizují odbory – nabízejí třeba ohroženému Smrkovskému, že budou za jeho udržení ve funkci stávkovat. Dělníci náhle berou podnikové rady za své, snad i proto, že ostatní reformní myšlenky bylo možné daleko snadněji napadnout zostřující se ideologickou kritikou. V této fázi jsou už intelektuálové spíše skeptičtí a rezignují a tak spor o podnikové rady se stává jedním z hlavních témat „posrpnové reality“. Vedení strany totiž vysloveně brzdí další zavádění těchto rad a zejména pak oddaluje přípravu a schválení definitivního zákona o podniku, který by ukončil etapu jen omezeného experimentování. Ačkoli marxovský socialismus klade důraz právě na myšlenku samosprávy, ačkoli samosprávu (blízkou přímé demokracii) nejednou pokládají moderní marxisté za esenci *socialistické alternativy* k formální demokracii parlamentní (politickému pluralismu). Vedení strany nedopřávalo ani této myšlence dosti sluchu. Bálo se tedy návratu „zpět“ k formální demokracii, k politické pluralitě, ale také odvážnějšího vykročení kupředu, k původní revoluční myšlence samosprávně se řídící společnosti.

Samospráva v podnicích by totiž dříve či později musela otrást pevným sloupem totalitního režimu: zespolečenštěním vlastnictví, pochopeného a realizovaného jako *zestátnění*. Tuto zcela nemarxistickou vymoženost socialismu sovětského typu však všichni ti, v jejichž rukou byl mocenský monopol, chránili jako oko v hlavě. Neboť i kdyby se, dejme tomu, pluralita politických stran dříve či později stala realitou, postrádala by tak jako tak svůj vnitřní motor, ale nejspíše i své elementární předpoklady v systému, v němž by všichni občané byli – *státními zaměstnanci*, závislími na státu, který jim dává nebo bere obživu podle libovolných kritérií. Zpochybnit zestátnění znamenalo by podkopat samy základy totalitní moci. Svoboda uživit se vlastní prací – bez státu je snad tou nejzákladnější svobodou vůbec. Všechny ostatní lidské, občanské a politické svobody s touto svobodou stojí a mnohdy i padají.

Ve spektru politických postojů „pražského jara“ nápadně chybí československá verze „nové levice“. Osamocená postava sotva zařaditelného outsidera a filosofa, básníka Zbyňka Fišera – Bondyho tento *symptomatický* deficit jen zvyrazňuje. Je to o to pozoruhodnější, že československý rok 1968 je zároveň rokem, kdy v západní Evropě i v USA tzv. studentská revolta kulminuje (např. v pařížských májových bouřích). Rudi Dutschke však na jaře 1968 vzbudil v Praze spíše jen pobavený zájem, protože pražští studenti přijímali za své docela jiné starosti, než organizovat mimoparlamentní opozici“...

Přitom publicistika věnovala fenoménu nové levice nemalou pozornost; bylo publikováno několik základních textů mladých novolevičáků, ale také Trockého, Marcuseho, Sartra,

Passoliniho... Někteří marxisté, jako Karel Bartošek a Lubomír Sochor stanoviska „nové levice“ citlivě, nikoli však nekriticky interpretovali. A přece nelze mluvit ani o minimální rezonanci. Jak to bylo možné?

Novolevičáctví pokládali Češi vesměs za dětinský výraz *iluzi* těch, kteří nezakusili stalinismus a chtěli nechtě si o zkušenosti s ním prosit – patrně proto, soudili povrchně, že je trápí dobré bydlo. I docela mladí lidé, kteří znali skutečný stalinismus jen z doslechu, dívali se na své generační kolegy na Západě s málo zastíranou shovívavostí, která ovšem zase nemohla než vyvolat kritickou nedůvěru k „obrodnému procesu“ mezi mladými radikály v zemích, ovládaných, jak oni tvrdili, „represivní tolerancí“. A přece by bývalo oběma stranám prospělo více nepředpojaté pozornosti a vzájemného porozumění. Vždyť hnutí nové levice a „pražské jaro“ byly sice v prvním plánu jevy zcela divergentní, ale v každém případě usilovaly o změnu mocenského statu quo v podmínkách rozděleného, velmocensky ovládaného světa. Společné jim bylo především odmítnutí falešné alternativy stávajícího (dnes bychom řekli s Brežněvem: reálného) socialismu na jedné a kapitalismu na druhé straně. Jak nové levice, tak reformnímu hnutí v Československu se „třetí cesta“ jevila jinak, ale to nebylo to nejpodstatnější: podstatné bylo právě *odmítnutí strnulé, falešné alternativy* obou vnucujících se (i když zajisté *nestejně* se vnucujících establishmentů). A přece nedošlo ke kontaktu, k porozumění. Nová levice, která byla a je silná v „extrémtech“, v čisté teorii a pak už zase až v pouliční guerille, odmítající tradiční politiku pragmatického stylu, reflektovala však „pražské jaro“ o poznání důkladněji (než tomu bylo naopak) a zdrcující kritice podrobila především podstatu ekonomické reformy a pražské „iluze o parlamentarismu“. Praha se teprve po okupaci poněkud důkladněji pustila do meritorní polemiky (např. André Gortz vers. Petr Pithart a Ivan Bystřina o tzv. dělnické politice a ekonomické reformě na stránkách *Les Temps Modernes*). Bylo bohužel pozdě. Dokud to bylo aktuální, nedošlo vlastně k žádnému pokusu získat v nové levice alespoň potenciálního spojence.

Politická váha takového rezervovaného spojení by nejspíše nebyla velká, ale přezíravý postoj k těm, kteří se na druhé straně Evropy pokoušeli o změnu systému, byl opět příznačný pro *sebeobdivné* zahledění pražských reformistů do vlastních projektů, někdy do vlastního objevování Ameriky. Možná, že nová levice mohla – nebýt okupace – představovat budoucnost alespoň části studentského hnutí v Československu: už proto stála za pozornější přístup. Ostatně i dnes se začaly u nás objevovat některé motivy novolevičáckého protestu: kocovina z konzumního životního stylu a odpor k oficiální kultuře.

Nová levice ovšem s respektem ocenila spontánní reagování veřejnosti během srpnového týdne, včetně improvizovaného sjezdu strany v továrním objektu ČKD, stejně jako zápas o prosazení dělnických rad a také podzimní stávkou vysokoškoláků. Vůbec záviděla „pražskému jaro“ snadnost, s jakou mezi sebou komunikují intelektuálové a dělníci. – Styčné plochy tu tedy nepochybně byly z naší strany se však projevila ideologická zaslepenost: snadno jsme se nechali odradit *jejich* ideologickými brýlemi a skutečný politický význam revolty nové levice (který se projevil až dodatečně, když už hnutí samo zaniklo) nám unikal. Znovu zdůrazňuji, že tento význam nebyl by patrně pro nás nějak bezprostředně relevantní: důležité politikum by však bylo už

v tom, že bychom dokázali vykročit z bludného kruhu vlastní, více méně dobrovolné izolace.

Větší vůle k vzájemnému porozumění obou, byť tak nepodobných protestů byla by přinejmenším *školou a zkouškou praktické politické tolerance*. Zůstali jsme však zazdění do specificky československých zkušeností, které jsou spíše než zkušenostmi málo reflektovanými traumaty. Ostatně v tomto punktu novolevičácká kritika „pražského jara“ byla zcela na místě: izolovanost, neschopnost a neochota k elementární solidaritě s těmi, kteří ve světě bojovali třeba za jinou věc, ale také vůči přesile statu quo, byla vskutku zarážející. I cit solidarity se *zbyrokratizoval* a masová necitlivost a sobectví k nejvážnějším otázkám současného světa nebyly – jako krajně neblahé relikty minulosti – v roce 1968 *ani zdaleka překonány*. Srpen nás těchto starostí bohužel zbavil...

Pokud jde o KSČ, ta pochopitelně v těchto souvislostech ani gestem nenaznačila, že by usilovala být i v nové situaci stranou *skutečně revoluční*: byla zcela fascinována hroživou sfigurou SSSR a zároveň vlastní minulostí, s níž si nevěděla rady od chvíle, kdy tato minulost přestala být víceméně úspěšně utajována. KSČ byla obrácena k *minulosti* – ať už byla dikce Akčního programu charakterizována slovesným futurem. Nešlo o dikci, nýbrž o to, zda se tato strana chce vyrovnat s nároky budoucnosti v měřítku domácím i světovém. Nezbyvá než vážně pochybovat o opravdovosti takové vůle. KSČ šlo především o to, jak se tváří v tvář odhalené minulosti *udržet* nadále jako vedoucí síla společnosti. Taková KSČ ovšem neměla velké šance. Citlivé svědomí nové levice a její solidarita s jakýmkoli bezprávním kdekoli na světě znovu usvědčovalo KSČ z toho, že jednou provždy už patří na stranu moci a nikoli revoluce.

„Jsme s vámi, buďte s námi!“ Naivní realismus a *zdrženlivost* veřejnosti, vyjádřené v tomto pozdním předsrpnovém hesle, jsou vskutku obdivuhodné. A mohly být ještě výraznější, kdyby veřejnost věděla o jednání se „spojenci“ všechno nebo alespoň víc. A přece právě „progresisté“ ve vedení strany veřejnost do poslední chvíle chlácholili: všechno že je nebo bude v pořádku, „spojenci“ že konečně pochopili... Kde se vzala taková troufalá neodpovědnost těch kteří pravdu o skutečných poměrech zamlčovali a šířili iluze?

Popularitě obětovali „progresisté“ vskutku všechno. Především osud státu. Byla pro ně falešným ospravedlněním jejich minulosti, ačkoli podstatnou součástí této popularity byla nyní důvěra, vztahující se právě k *budoucnosti*! Veřejnost byla ochotna poněkud zapomenout na to, co bylo – v naději, že vedení KSČ vydobude pro všechny maximum možného prostoru nejen dnes, ale i zítra a pozítří. Ale toto vedení bylo opito právě jen onou ochotou zapomenout.. Tou podmíněnou ovšem ochotou – což nechtělo, či nemohlo pochopit. Strach z obživlých stínů minulosti zatemňoval mysl a svazoval „ruce i nohy“ větší části KSČ, té konzervativní i té progresivní.

A tak musela přijít noc z 20. na 21. srpna 1968. Bylo už mnohokrát řečeno, co se v té noci a v následujících dnech stalo. Řeknu tu, co se nestalo – na pozadí přesvědčení, že chování těch, kteří u moci nebyli, zasluhovalo by plné absolutorium i před nejpřísnějším soudem dějin – kdyby jaký

byl.

Předsednictvo strany, které tu noc právě zasedalo, bylo zcela vyvedeno z míry. Jedni byli vstupem vojsk naprosto zaskočení, druzí se chvěli obavou, zda se nepřijde na to, že oni právě zaskočení naprosto nejsou, že naopak o všem věděli, a byť zřejmě poněkud nedůsledně a alibisticky, události napomáhali připravovat.

Vedení strany neopustilo budovu ÚV. Netřeba rovnou prohlašovat, že bylo nasnadě přejít do ilegality; řeknu jen, že bylo možné prostě odejít, skrýt se a mimo jiné čekat, co vlastně má intervent za lubem. Dubček a jeho kolegové se pak nepochybně měli ocitnout na XIV. mimořádném sjezdu strany a nikoli na Podkarpatské Rusi! Armádě nikdo nedal rozkazy hned v prvních minutách, což demoralizovalo ještě více, než když se po několika hodinách soudruzi rozpomněli a přikázali, aby nekladla odpor. Zapomenout na armádu nebylo náhodné, ale naopak příznačné: armádu jsme přece měli kvůli revanšistům a jiným imperialistům a nikoli proto, aby bránila integritu státu... Provolání předsednictva vlády znamenalo sice rozhodnější protest proti okupaci, než by se dalo čekat, ale výzva k občanům ke klidu v situaci, kdy armáda už měla rozkaz nestavět se na odpor, měla opět zbytečně demobilizující vliv a lidé se jí stejně neřídili: klid není přece jen to, že se nestřílí...

Pražská organizace strany reagovala daleko rezolutněji, když svolala konferenci delegát sjezdu, která se posléze prohlásila – zcela v duchu stanov – za mimořádný sjezd strany. Ale výzva sjezdu k jednogodinové generální stávce v polední přestávce byla trapným kompromisem mezi opatrnými a radikály, tím spíše, že se sjezd tak rychle rozešel a tak málo stačil usnést. Neobrátil se na světové komunistické hnutí s výzvou ke konkrétním akcím na protest proti okupaci (provolání, přijaté sjezdem, bylo nezávazně obecné.) Apeloval místo toho na okupanty, aby vydali unesené představitele strany, kteří se ovšem unést nechali. Vedení KSČ nedocenilo skutečnost, že okupanti se dostali už v prvních hodinách do velmi obtížné situace, protože nové kolaborantské orgány státní a stranické moci proti všem předpokladům a přes všechny učiněné pokusy nevznikly a masové sdělovací prostředky se nepodařilo umlčet. Právě naopak. Za této situace nevyvinulo vedení dostatečný tlak na presidenta Svobodu, který neměl v žádném případě odletět do Moskvy – vytrhnout okupantům trn z paty. Najednou *státní* moc prostřednictvím presidenta jednala o rozhodujících otázkách nezávisle na vůli ústavně potvrzené vedoucí síly ve společnosti! Tato vůle byla však zřejmě už jen slabá; byla rozložena šokem z lekce, kterou jí uštědřila mateřská země socialismu. Když už se začalo jednat a když bylo zcela zjevné, že i Moskvě na jednání záleží, netrvali členové vedení strany na tom, aby se jednání účastnili – vedle celého předsednictva strany – také všichni příslušní představitelé ústavních orgánů a aby ústavní tělesa předešpanou formou výsledky moskevských jednání doma pak schválila. Moskevské protokoly nakonec podepsala skupina politiků, která se víceméně nahodile po částech dopravila (nebo byla dopravena) do Moskvy.

Především se nikdo neptal, zda podepsat nebo nepodepsat Moskevský protokol Čechů a Slováků. A odpověď bylo přitom možno číst všude na ulicích. Báli se politici o svou vlastní kůži? Jednání nebyla přerušena s tím, že by se československá strana vrátila na čas do Prahy a tam se

informovala o postoji veřejnosti a konzultovala s ústavními orgány, zda a co podepsat. (Tuto oddalovací taktiku, odůvodněnou předepsanými ústavními procedurami úspěšně praktikovali Finové v únoru 1948, když se ocitli pod tvrdým nátlakem podepsat smlouvu o přátelství se SSSR...) A přitom v tísní byla zjevně *také* Moskva a nikoli jen Praha! To se zřetelně prokázalo už 22. srpna, kdy Svoboda definitivně odmítl potvrdit quislingovskou vládu Indry a generál Pavlovskij a velvyslanec Červoněnko vzápětí na to pohrozili, že když do šesti hodin do večera nezmění prezident své stanovisko, ustaví oni sami okupační režim, donutí jej rezignovat a zároveň vyhlásí stanné právo. Svoboda správně odhadl, že je to nejspíše pouhý bluf a že Sověti pokud možno nechtějí v roce 1968 opakovat budapešťské krveprolití z roku 1956. Své stanovisko nezměnil – a nestalo se nic z toho, čím hrozili. Sověti dál čekali na zázrak a tím se stalo paradoxně Svobodovo rozhodnutí (později tak heroizované) z rána druhého dne – letět do Moskvy.

„Revoluční dělnicko-rolnická vláda“ tedy sice nevznikla, ale personální jádro režimu, který až v dubnu 1969 vystřídá režim Dubčekův, se právě 23. srpna před odjezdem Svobody vytvořilo: Svoboda totiž požádal Štrougala, jakožto shodou okolností nejvyššího dosažitelného funkcionáře vlády, aby mu navrhl, kdo s ním má letět, a Štrougal navrhl Džúra a – Husáka (tehdy ještě ani nebyl členem ÚV KSČ). Tandem Husák-Štrougal se tedy utvořil právě tehdy – v situaci, kdy okupanti nevěděli kudy kam.

Nemá smyslu spekulovat o tom, co se v Moskvě nemuselo či nemělo stát. Pozoruhodné je, že výsledek jednání, tzv. Moskevský protokol, měl zůstat utajen. Pouze některé obecné zásady, navíc jen ty z nich, které nezněly příliš zlověstně, sdělilo vedení strany veřejnosti (dodatečně byl celý protokol v originálním českém znění otištěn v exilovém čtvrtletníku *Svědectví*).

A tak *první i poslední* akt vlastního „pražského jara“, tj. závěry lednového pléna a Moskevský protokol, měly zůstat *utajeny*. Přímou se v obou případech usneslo, resp. dohodlo, že výsledky nebudou zveřejněny! Jaro socialistické demokracie, které v tajnosti *započalo*, zlomyslnou logikou v tajnosti také *skončilo*...

Ti, kteří Moskevský protokol podepsali a přesto se po čase ocitli „na smetišti dějin“, jak zní normalizační novinová fráze, jistě budou o svém podpisu až do konce života přemýšlet. Statečný František Kriegel dokázal kromě jiného, že nepodepsat neznamenal fyzickou likvidaci; k jednání pak jako zatvrzelý „jevrěj iz Gáliča“ nebyl Brežněvem vůbec připuštěn. Z účastníků jednání tedy podepsali všichni... Museli opravdu všichni? Kdo vyvíjel v posledních chvílích na váhající větší tlak: Brežněv nebo ti, kteří se už rozhodli a nechtěli v tom zůstat sami?

Mluvilo se po návratu z Moskvy o „háčovštině“. V této souvislosti si nemohu odpustit citát z projevu; který byl vysloven také po okupaci: „Změna hluboká, do základů našeho státu jdoucí, ponořila nás všechny dnes do nejhlubšího přemýšlení o budoucnosti našeho národa... Oč teď v prvé řadě jde jest, abychom přemohli bolest svou rozvahou, abychom nepředloženými citovými výbuchy svého žalu nezhoršili politickou situaci svého národa... Zachovejte klid, pracujte a vydržte nyní, co osud přinesl... Musíme se správně a rychle orientovat v životním prostoru, který zbývá našemu národu... Jsme teď malou zemí. Bez spolupráce se svým největším sousedem, bychom neuhájili své existence... Máme s ním sta společných zájmů hospodářských, sociálních i

kulturních. Proto náš vlastní zájem vede nás ke spolupráci...“

Tato slova zazněla také z pražského rozhlasu, ale téměř o třicet let dříve, dne 15. března 1939. Pronesl je socialistický předák, pozdější vysoký úředník protektorátního režimu, ale současně člen ilegálního „Politického ústředí domácího odboje“ Jaromír Nečas. Co s tímto člověkem měli společného Dubček, Svoboda, Smrkovský, Husák, kteří udeřili na *stejnou* strunu? Nic a přece mnoho: Nečas i tito reformní komunisté podlehli společnému komplexu, který je podle historika Jana Tesaře pro českou politiku nejspíše už komplexem historickým: komplexu *přizpůsobení se mocnějšímu sousedu*, jehož logickým domyšlením je loajalita k okupantovi s iluzorním cílem zachránit alespoň zbytek autonomie. V každém případě malý cíl malých lidí.

To však ještě není celá pravda. Třeba říci, že stranická byrokracie pochopila, že intervence nebyla koneckonců namířena proti ní jako sociální vrstvě. Nepřivítala „vstup vojsk“, ale záhy vystřízlivěla z „citového přístupu“ prvních dnů po 21. srpnu: vždyť tato vrstva přece okupaci zlikvidována být neměla! *Sociální zájmy* sehrály – vedle onoho komplexu přizpůsobení – svou roli. Také kapitulanti agráři se v roce 1938 netěšili z Hitlera, ale sociální instinkt Zadinovi pravil, že mu Hitler „prkenici nevezme“ ..., bolševici že by mu ji vzali.

Protestní rezoluce proti výsledkům moskevských jednání záhy přestaly docházet. Rozbouřené city Čechů a Slováků se nakonec predestilovaly v soucit na dojatým Dubčekem, který ani nemohl svůj rozhlasový projev po návratu z Moskvy dokončit. Prahou obcházely fámy o tom, že má ránu na tváři a že Svoboda vytáhl v Kremlu revolver a vyhrožoval Brežněvovi sebevraždou, když nesvolí, aby se unesení politikové účastnili jednání... Takové nepotvrzené zvěsti byly vodou na mlýn našeho sklonu odreagovat si obecný nedostatek zmužilosti *úctou k jednomu či dvěma mučedníkům*... Lidé se s postojem politiků smířili také proto, že ti jim dali ještě jednou naději. Přitom je vyzvali, aby smazali tisíce protisovětských nápisů na městských zdech. Četl jsem tenkrát, že bylo dojemné, jak nekonformní dlouhovlasá pražská mládež ruku v ruce s příslušníky VB ukázněně plní toto přání okupantů a ničí autentické stopy – výsledky jediného opravdu demokratického referenda za posledních třicet let. Nevím, co na tom bylo dojemného: že se tito mladíci nechali oklamat? Že pořád ještě věřili reformním politikům?

Přesně toto okupant totiž potřeboval: nestál o vládu ke všemu ochotných ideologických fanatiků, kteří se o pár týdnů později začali pod ochranou sovětských důstojníků scházet po hospodách na uzavřených manifestacích lásky k SSSR – osvoboditeli; nepotřeboval tehdy ani vládu bezzásadových oportunistů Indrova typu. Potřeboval právě vládu těch, kteří se chtěli domnívat, že dělají alespoň jakousi *vlastní* politiku a kteří přitom mají *důvěru* veřejnosti. Nebylo tedy žádným naším úspěchem, že se Dubček na čas vrátil do své funkce. Hitler také nedal v protektorátě moc vlajkařům a jiným českým fašistům, kteří se tak horlivě nabízeli, nýbrž generálu Eliášovi, o jehož odbojové činnosti vědělo Gestapo dokonce nejméně rok před jeho zatčením – i tak se jeho vláda nacistům *vyplácela*, neboť právě měla jistou podporu.

Nezbývá ovšem než dodat, že Eliáš skončil v roce 1942 na *docela jiném* „sметиšti dějin“ než Dubček a jeho druzi – totiž na popravišti. Věděl ostatně, že to s ním dopadne právě takto, už když

se funkce předsedy protektorátní vlády ujímal. Byl ale voják, legionář a vlastenec a měl zato, že nezbyvá než mužně splnit povinnost. Přece jen se tedy nepřizpůsobil mocnému sousedu tak docela.

Okupace rozdělila Dubčkovu éru na dvě poloviny: zhruba osm měsíců před a osm po srpnu. Těch druhých osm je zajisté ve srovnání s tzv. „druhou republikou“ – od konce září 1938 do 15. března 1939 – dobou agonie klidnější a alespoň nehysterické. Tenkrát se opravdu vylily stoky, zejména na stránkách novin, kde se z „realistických“ a vypjatě nacionalistických pozic spíralo zejména Benešovi a Čapkovi. Něco přesně takového se teď podařilo jen o těch osm měsíců oddálit. Leccos se tedy ještě mohlo říci, zaznamenat, tu a tam i analyzovat. Autocenzura se však již ujala svých rolí a tak se stále více jen naznačovalo a především pateticky historizovalo. Nacionální cit planul až oslepujícím mocným plamenem. Čas těchto osmi měsíců nebyl však méně významný než čas před srpnem. Z hlediska dějinné *perspektivy* byl dokonce snad ještě významnější. Do okupace jsme totiž v hektickém zanícení, spíše bez odstupů a s mnohými iluzemi pracovali na své přítomnosti a jen nejbližší budoucnosti především tím, že jsme se snažili odčinit minulost. Položili jsme si mnoho větších i menších otázek, ale tu základní před nás postavila teprve okupační moc a čas, který pak následoval: co dokážeme *obětovat* pro slušné poměry, nebo, abychom se drželi jazyka tehdejších hesel, pro ideál československého demokratického socialismu, a tedy i státní nezávislosti? Když už ne životy, tedy alespoň iluze? Jaká je skutečná vůle k pravdě vedení i členstva KSČ? Dobrá, prohráli jsme, protože přesila byla obrovská, naše prozíravost menší a vůle k odporu ještě menší. Jak jsme ale prohráli?

Karel Čapek řekl, že národ stížený velkou ranou musí být schopen dorůst velikosti svého neštěstí; není-li tomu tak, bylo toto neštěstí jen velkým trestem... Dorostli jsme velikosti svého neštěstí? Dokázali jsme si *vybojovat* alespoň *porážku*, která přece následuje po boji, byť neozbrojeném, nebo jsme prostě jen postupně a potupně *rezignovali*? Po srpnový vývoj v sobě skrýval další odpověď na otázku po upřímnosti vůle KSČ přispět k odstranění krize celé společnosti, nikoli krize vnitrostranické, po upřímnosti demokratického zápalu vůdcích reformních komunistů. Lhostejno, že taková vůle by momentálně byla asi málo platná.

Celých osm měsíců se rozhodovalo o způsobu likvidace „pražského jara“, tedy nejen o přítomnosti a nejbližší budoucnosti: obojí bylo vlastně už dáno. Rozhodovalo se především o vzdálenější, sotva tušené budoucnosti dětí našich dětí. O budoucnosti, která, nebude-li mít na co navázat, nebude budoucností *lidské pospolitosti*, ale časem pouze *soukromých* nadějí, časem slepé vůle po nalezení toliko *osobních* východisek.

Vždyť už čtvrté století si připomínáme historicky ne zcela ověřenou skutečnost, spíše legendu o tom, jak za nešťastné bělohorské bitvy alespoň hrstka Moravanů, tištěna ke zdi zámku s půdorysem šesticípé hvězdy statečně bojovala až do konce. Jak jsme bojovali po Srpnu? Jak bojovali politikové, tisknutí ke zdi „reality“ pěticípé hvězdy na sovětských tancích – byť na poslední chvíli symptomaticky přemalovaných bílými pruhy? Uvážíme-li, že okupant nespěchal a snažil se chytře, aby ta první, a proto nejtěžší likvidační opatření provedli právě ti *nejpopulárnější*,

pak nezbývá než konstatovat, že budoucí legendisté budou *mít* s reformními komunisty u moci ještě větší práci než s Moravany od Bílé hory – budou-li jednou chtít vyrobit obstojnou legendu...

Nechci se tím to obdobím zabývat podrobněji, protože jeho kontury jsou bohužel až příliš zřetelné: ukázněný ústup, provázený národoveckým patosem a lhaním si do kapsy – že by mohlo být ještě hůře, ale že bohdá nebude. Ustupovalo se pod oficiálním heslem: *poctivou* normalizací či konsolidací (po březnu 1939 se místo „pocitivě“ říkalo a psalo „nezáludně“: „nezáludně spolupracovat s Německem“...), poctivým plněním Moskevského protokolu (zatajeného ovšem...) vytvořit situaci, aby vojska mohla odejít! To byla v nejlepším případě těžko pochopitelná iluze, v horším pokrytecký sebeklam, zastírající neochotu vzdát se mocenských pozic, sebeklam, který sdílela většina čelných „progresistů“. Když v listopadu rezignoval Mlynář, aniž byl na něj vykonáván přímý nátlak, bylo to přijato vesměs s nevolí: ustupuje z boje! Dodatečně se ukázalo, že tehdy odmítl už jen ustupovat. Bojovat se vlastně ani nezačalo. A tak jeho čin, jinak vskutku problematický, ospravedlnila až mizérie toho, co následovalo. Stačilo vlastně málo, aby se člověk zachoval slušně, tak podezřele málo: jen jasně vidět a odmítnout předstíraný, ve skutečnosti předem už vzdaný boj.

Bylo-li překvapení nad vpádem vojsk u reformních komunistů alespoň psychologicky vysvětlitelné, pak představa, kterou se snažili veřejnosti vsugerovat, že totiž po úspěšné normalizaci vojska vskutku odejdou, není rozumně vysvětlitelná jinak, než snahou veřejnost zprvu uklidnit a pak opět umlčet a rozřešit nové vnitřní i vnější konflikty KSČ bez rušivého vlivu nekomunistů. „Zbytek“ společnosti se stal opět pouhým pozadím. A tak vlastně celá oficiální posrpnová politika je budována na iluzi „dočasnosti“ pobytu vojsk. Ale sovětská vojska přece *nikdy odnikud* neodcházejí dobrovolně, aniž by byl na Moskvu vyvinut silný tlak jak domácích tak zahraničních politických sil. Z Československa odešla na podzim 1945, nejspíše proto, že Spojené státy na jejich odchod kategoricky naléhaly. Po srpnu bylo tedy vše napraveno: se zpožděním třiačtyřiceti let jsme se tak ocitli na úrovni *poražených* států z druhé světové války, ba ještě pod touto úrovní: vždyť také německá vojska, když poprvé po druhé světové válce vyrazila v plné zbroji ze země, vstoupila právě k nám – jako vojska okupační!

Všechny pokusy o iniciativu „zdola“, vedené snahou podpořit vedení strany a státu, toto vedení bez výjimky odmítlo, ať už je podnikali komunisté (např. nový stranický týdeník *Politika*) nebo nekomunisté (např. studenti). „Politiku“ zastavilo, okupační stávkou studentů v listopadu odsoudilo a připravovanou stávkou kovodělníků a severočeských elektráren na podporu Smrkovského také předem rozhodně odmítlo. Jen sentimentálním scénám se Dubček nebránil: to když mu například pražské mámy nosily ráno před budovu ÚV čerstvé, z lásky napečené buchty; neodmítl ani „fanklub“ a jiné pošetilosti.

Ti, kteří měli *sami* organizovat podporu své politiky, se jí tedy hrozili, když jim ji veřejnost nabízela již zorganizovanou. Původci a organizátoři takových akcí byli dokonce veřejně káráni jako neodpovědní avanturisté a jejich úmysly byly zlovlně zpochybňovány. Zvrácený vztah rychle se opět odcizujícího vedení strany a státu k těm, kteří byli pořád ochotni je podporovat, vyvrcholil surovým potlačením demonstrací při prvním výročí okupace a pak bezprostředně po

nich. Tehdy podepsal Dubček jako předseda NS zmocňovací zákony proti jakýmkoli projevům opozice, a to i v řadách strany. Z neznámých důvodů tenkrát poprvé připojil ke svému podpisu akademický titul. Lidé na to nebyli zvyklí, dokonce někteří bláhově tvrdili, že to přece musí být nějaký jiný Dubček... Že si on sám spolu s dalšími „progresisty“ podřezával větve, které se stále ještě držel, musíme tedy pokládat za nedůležité: měli přece, co *sami chtěli*. Obětovali postupně jeden druhého ve snaze zachránit – co? Zbytky vymožeností „polednového vývoje“? Platnost Akčního programu? Nebo sebe? Ano, sebe ovšemže údajně jako záruku, že nedojde k nejhoršímu. K nejhoršímu však došlo a oni k tomu podstatnou měrou přispěli, neboť se to stalo do značné míry právě přičiněním těch, kteří se stále ještě těšili jakési důvěře. Ostatně už před srpnem rezignovali a na nátlak Sovětů obětovali generála Prchlíka; tehdy ukázali povolnost a odtud zpravidla už nikdy nevede cesta zpátky. O veřejnost se opřít nechtěli, a tak nejen sebe, ale právě i ji strhli do propasti rezignace.

Ve chvíli krajního ohrožení osvědčili ještě jednou, které loajalitě dávají přednost: zda ke společnosti, to jest k národu, anebo ke straně, to jest k SSSR. Odmítli bojovat, postavit se i proti takovému sovětskému tlaku, který byl ve zřejmém rozporu s Moskevským protokolem. Odmítli si dokonce zvolit nástroj sebelikvidace, když už dohlédali svých konců: přijali jej z rukou dané strany. Mnozí z nich, prodchnuti dosud stranickou disciplinou, dobrovolně, tj. po náležitém vysvětlení rezignovali na své funkce; jen málokdo z nich nechal se prostě odvolat. Jednali pod tlakem, ale nakonec dobrovolně, neboť pořád šlo ještě o cosi důležitého, o to, jak budou z politiky odstraněni. To jediné zůstávalo v jejich rukou. Podobní obětem procesů padesátých let vzdávali se hrdinové „pražského jara“ snad opět s útěšným pocitem, že „pomohou straně“ vybědnout z krize, nebudou-li „překážet“. Byla to ostatně stále táž krize, jejímž trvalým zdrojem je odvozenost existence KSČ a její podřízenost zájmům KSSS.

Dubček se nakonec bránil, nelze tedy alespoň říci, že by se „doznal“. Hájil se chabě a nepřesvědčivě svou dobrou komunistickou vůlí a tím, že netušil... Podobně Smrkovský. Černík, nemyslně zahrnutý do hýčkané populární „čtyřky“, obrátil na pětníku a své kolegy kvapně zradil. Nebylo mu to platné: za čas po zásluze zmizel. Zcela žalostně si po okupaci vedl další pochybný „idol mládeže“ Císař. Zmužile se do poslední chvíle chovali Kriegel, Prchlík, Černý a ještě několik dalších.

Mnozí nově kooptovaní členové ÚV (tzv. „vysočanští“), zvláště z řad reformních intelektuálů, právě ti, kteří byli později označeni za „kontrarevoluční druhé centrum“, byli natolik prodchnuti dobrou vůlí, že iniciativně podporovali ještě v dubnu 1969 kandidaturu Husáka na funkci prvního tajemníka a dokonce pro něj získávali méně s novou situací obeznámené soudruhy z venkovských okresů (třeba však říci, že Dubček jejich podporu v posledních dnech odmítl). Patřil mezi ně i nekonformní stranický historik Milan Hubl, který se kdysi angažoval za Husákovu rehabilitaci; po třech letech jej Husák nechal zavřít na pět a půl roku...

Cesta od březnových Drážďan, kam si vedení KSČ poprvé pokorně přijelo pro vyplnění a varování, přes květnové plénum, kde se strana zřetelně distancovala od neaktivnější části nekomunistické veřejnosti a od masových sdělovacích prostředků, k srpnovému vpádu a odtud

přes Moskevský protokol k listopadovému plénu, na kterém je už „pravice“ označena za hlavní nebezpečí, a dále dubnovému plénu a pádu Dubčeka je cestou vcelku *souvislou a logickou*. Až na výjimky to byla *nestranická* veřejnost, případně řadoví komunisté, kteří tuto logiku porušovali. Logika ideologie a pupeční šňůra, spojující KSČ a KSSS byly prostě *silnější* než demokratická či nacionálně motivovaná pokušení strany. – Byly snad i jiné cesty. Tato se však prosadila jako hlavní dálniční tah do sedmašedesátých let.

Podzim, zimu a začátek jara 1968/69 poznamenaly tak jen nečetné světlé události, jako mocná aktivizace dělníků a odborů, samostatné vystoupení studentů – a pak až oslnivě jasná záře sebeoběti Palachovy. Černé zástupy mlčících Pražanů si v den tryzny nejspíše poprvé a naposled jasně uvědomily, že co jsme chtěli, chtěli jsme příliš lacino. A že je pozdě.

Husákův režim se uvedl masivní čistkou v druhé polovině roku 1969 a pak v roce 1970. Zcela nekompromisní byla ve státních orgánech, v redakcích, ve školství a na společenskovědních pracovištích. Protože vedoucí politickou silou měla pochopitelně i nadále zůstat KSČ, směřovaly čistky především proti reformním komunistům. Po jejich skončení konstatuje nové vedení strany, že byla vyloučena nebo vyškrtuta více než čtvrtina členstva. (Tak rozsáhlý zákrok strana už jednou absolvovala: „po bolševizaci“ v roce 1929). Šlo především o ty komunisty, kteří to mysleli s nápravou poměrů vážně, i když zdaleka ne všichni z této „strany vyloučených“ byli v roce 1968 ochotni jít tak daleko, že by se smířili s jinou rolí strany než s vedoucí. Nebezpečí pro „reálný socialismus“ vidělo Husákovo vedení nicméně v nich a nikoli v mase bezpartijních, o nichž se vždy přezíravě předpokládá, že budou i nadále zcela nevýznamní, takže není nutno proti nim postupovat mimořádně tvrdě. Mnozí vyloučení komunisté si tento paradox neuvědomili. Nepochopili, že trpí právě za problematickou věc vedoucí úlohy strany a domnívali se, že jejich vyřazení z kategorie občanů prvního řádu je samo o sobě pasuje na nový, byť zatím utlačovaný předvoj pokroku. Naivně a sebevědomě totiž předpokládali, že se celý systém (zejména hospodářství) zhroutí, budou-li oni odstraněni. Cítili, jako by z nich perzekuce učinila vyvolenou elitu a zprvu se uzavřeli do sebe. Vyčkávali. Nepostradatelnými však nebyli a systém se nezhroutil; *všichni* jsou totiž zaměnitelní tam, kde rozhoduje nikoli odbornost, nýbrž poslušnost. SSSR by také zhroucení nedopustil. Stejně jako v Maďarsku před dvanácti lety bylo i tentokrát součástí „bratrské pomoci“ velkorysé hospodářské sanování země.

Nekomunisté se na novou situaci reformních komunistů dívali různě. Někteří se zadostiučiněním soudili, že konečně došlo k likvidaci „bolševiků“ a měli pravdu potud, že ze strany, a tím i z vlivných míst odešla patrně většina z těch, kteří si dosud uchovali zbytky jakýchsi ideálů. Zůstala v ní hrstka fanatiků, kterým se ovšem nedostalo ani symbolického uznání, byť byli pravověrnější, než všichni Husákové a Štrougalové dohromady, a pak masa těch, kteří se z nejrozumnějších důvodů zcela věcně přizpůsobili. Také nestraníci se museli přizpůsobit novým poměrům, ačkoli právě jim to dělalo nejmenší potíže. Mnozí bývalí komunisté se v této souvislosti nechávali občas slyšet jako strážci veřejných mravů: někteří dokonce vyčítali nedostatek charakteru těm méně postiženým, kteří se při prověrkách nějakým radikálním verbálním vystu-

pováním sami ze svých pozic nevyřadili na jejich stranu.

V prvních letech po okupaci se tedy rozdíl mezi bývalými komunisty a nestraníky spíše *prohloubil*: vyloučení nechápali, že jen a jen *pro ně* je situace zásadně nová, že oni jsou toliko – zatím – *posledními* v řadě, že „vylučovací princip“ platil předtím pro mnoho jiných a oni sami jej kdysi uvedli v život a mnohokrát realizovali. Doba byla skutečně nesnesitelná právě jen pro ně. Ostatní opět hráli dobře naučenou hru. Tu starou pokryteckou hru s mocí, kterou je oni, komunisté a nejednou právě ti radikálové z osmašedesátého, často bývalí „ostří hoši“, přinutili už dávno hrát. Tito komunisté vyčítali po své porážce nestraníkům nedostatek politické solidarity, který měl spočívat snad v tom, že nestraníci kteří si přece mnohem dříve a mnohem jasněji uvědomili povahu moci – tentokrát spíše mlčeli. Ano, nestraníci byli rádi, že opět je pozornost represivní moci soustředěna *nikoli* především na ně. Někteří také mohli konečně postoupit na uprázdněná místa po vyloučených a vyškrtnutých. – Komunisté ve skutečnosti nikdy nedůvěřovali autentické *spontaneitě* člověka. Spoléhal raději na jeho *změnitelnost* vnějškovou manipulací. Nyní byli s takovou okázale cynickou manipulací konfrontováni poprvé – a kupodivu nepoznávali své vlastní dílo v pokročilejším stadiu degenerace (anebo dokonalosti, je-li libo).

Při prověrkách a čistkách se v masovém měřítku a ve fraškovitější podobě opakovala nešťastná mánie jara 1968: žádaly se sebekritiky, odvolávání... To jen potvrzovalo, že režimu nejde *o pravdu* lidských postojů. Instituci jde přece *vždycky* jen o uznání, o její *stvrzení* jakožto instituce moci. Bývalí komunisté se přitom pošetile přeli s, prověřkovými komisemi o „pražské jaro“ a „internacionální pomoc“, jako by tam šlo o argumenty! Bylo to příznačné nedorozumění. Těžko říci, jak je vlastně třeba počínat si v konfrontaci bezduchého mechanismu moci a věřících lidí. Snad těch obětí nemuselo být tak mnoho, snad nemuselo tolik lidí odejít z veřejného života, kdoví. Protagonisté mezi reformními komunisty museli ovšem trvat na svém, jiného jim nezbývalo. Nebyli však ti ostatní tak trochu pod tlakem morálního nátlaku se strany těch, kteří museli odejít za scény a přitom si mysleli, že končí svět?

Bývalí komunisté se pomalu, ale přece začali proti novým mocenským poměrům ozývat. Je to pochopitelné, protože právě pro ně to *byly* poměry vsutku nové. Nebyli dosud přizpůsobeni a předpokládali tedy, že jejich protesty budou mít větší ohlas, než pak skutečně měly. Zprvu se otevřeně vyjadřovali jen jednotlivci. Protestovali proti poměrům vůbec (proti okupaci, čistkám atd.) nebo proti perzekuci zatýkaných a souzených. Pak došlo i k několika kolektivním akcím. Jen o některých se zmíním.

Tzv. „Deset bodů“, petice určená ústavním orgánům u příležitosti prvního výročí okupace (Jan Tesař, Luděk Pachman, Ludvík Vaculík aj.) bylo ještě spíše součástí „pražského jara“. Vydělilo se z něj pokusem inscenovat proti iniciátorům akce soudní postih. Z toho však nakonec z nejasných důvodů sešlo.

„Revoluční socialistická strana“ (Petr Uhl a ostatní) byla hnutím mladých studentů a dělníků, kteří rozvinuli svou marxovskotrockistickou kritickou iniciativu jaksí se zpožděním. Během „pražského jara“ je nebylo slyšet. V každém případě to byl pokus o překročení východisek reformního komunismu jak ideologicky, tak i zaměřením spíše na dělníky než na intelektuály. Tato

skupina pracovala jako jediná klasickými konspirativními metodami, a snad *právě proto* byla odhalena a exemplárně postižena. Jejich snaha o vykročení z izolace ideologie reformního komunismu a z „intelektuálštiny“ byla sama o sobě pozoruhodná, avšak právě v tom uspěla jen částečně. Vypjatě ideologická platforma i dikce jejich textů nemohla však získat podporu veřejnosti.

„Socialistické hnutí československých občanů“ bylo záležitostí nepoččetně skupiny bývalých komunistů. První prohlášení vydali v den výročí vzniku republiky 28. října 1970, což naznačovalo slibnou vůli vykročit z úzkého světa jen komunistického socialismu. Pak už následovala celá řada individuálních i kolektivních protestů, odeslaných petic a rozšiřovaných kritických textů, jejichž autory či iniciátory byli většinou opět bývalí komunisté. Nějakou dobu trvalo, než se oprostili od fascinace srpnovým traumatem, než nahlédli omezenost vlastního vidění. Každý totiž hledá vysvětlení nenormálních poměrů podle vlastních zkušeností a sklonů, přesněji řečeno, podle toho, kdy on sám osobně *poprvé* trpěl, kdy se musel pokořit, kdy byly popřeny hodnoty, které ctíl. A tak vidí jedni počátek všeho neštěstí v Mnichově, jiní v únoru 1948, další v padesátých letech, a konečně ti poslední měli (a mnozí ještě mají) za to, že mizérie začíná až srpnovým vstupem vojsk. Rozhodne-li se někdo pro Únor či pro srpen, pak zpravidla soudí, že právě tyto události musí být jaksi odčiněny. Reformní komunisté proto zprvu protestují především proti přítomnosti sovětských vojsk; domnívají se, že nebýt okupace, bylo by všechno v pořádku a socialismus by měl už dávno „lidskou tvář“. Okupace však byla *důsledkem a nikoli příčinou* společenské krize. Tou byl a je nerovnoprávný vztah komunistů a těch ostatních, který se mohl udržet po léta jen proto, že KSČ měla mocnou (a jak se pak ukázalo i ozbrojenou) oporu v zahraničí. Okupace mění samozřejmě všechno k horšímu, není však něčím zásadně novým. Pokud jde o vztahy mezi KSSS, KSČ a československou společností. Ba troufám si říci, že není ani něčím naprosto fatálním: což v Maďarsku nejsou sovětské tanky? A Maďarům dnes všichni závidíme životní úroveň i skoro západní styl života, relativně liberální kulturní politiku i cestování do zahraničí. Příčiny současného marasmu nejsou jen zdaleka ve faktu okupace, ale v postupné rusifikaci, které se jen zcela chabě bráníme. Obranou by byla jen kvalitní „drobná práce“, náročnost na sebe i na druhé, slušné vztahy mezi lidmi. Neboť žijeme v období *stabilizace*. Musíme se spoléhat jen na sebe a nečekat na mocenské změny.

Tomu nechťeli bývalí komunisté dlouho rozumět. Zatímco protestovali, ostatní se za ně nepostavili; pozorovali je s odstupem tak trochu jako pošetilce, jejichž monotónní politizování a moralizování občas unavovalo. Také jejich jednostranná orientace na západoevropské komunistické strany nezbuzovala příliš důvěry, neboť dokazovala, že komunisté nejsou schopni vyjít ze své uzavřenosti ani v mezinárodním měřítku. Ačkoli si říkali „strana vyloučených“, neměli odvahu se alespoň částečně institucionalizovat. S funkcemi a platy ztratili mnozí elán a snad i sebedůvěru. Své výlučnosti se však nevzdali, neboť neprojeвили ochotu rozplynout se v porozumění a v pokoře mezi ostatními, a tedy nepřesvědčili.

Také jejich rozsáhlejší literární práce, zabývající se víceméně apologeticky „pražským jarem“, byly poznamenány omezeným zorným polem. Líčily a analyzovaly události výlučně z

hlediska zájmů a cílů strany. Proto byly přijaty s rezervou.

Otevřená spolupráce mezi komunisty a nekomunisty se výrazněji uskutečňuje v ediční činnosti literární. Edice „Petlice“ je dílo po mnoha stránkách úctyhodné. Přes obrovské potíže technické a ediční až po neustálou hrozbu trestního stíhání, a tudíž nekonečnou řadu výsledků a domovních prohlídek se dosud podařilo vydat hodně přes sto titulů v nákladech, které si netroufám odhadnout. Vzhledem k mimořádnosti těchto strojopisů je však jejich čtenářský dosah značný. Díla jednoznačného politického zaměření jsou tam výjimkou; přesto politický význam edice nelze dost dobře docenit.

Opozice nekomunistů byla mnohem méně energická. Byli tentokrát postiženi nesrovnatelně méně. Ti aktivní to měli už dávno za sebou. Odrazovala je i ona specificky „partajnická“ stylizace opozičníků z řad bývalých komunistů, jejich fungující rutina a činorodost, zahraniční protekce a zejména – podotýkám znovu – jejich výlučnost. Nekomunisté stále cítili, že komunistická opozice má v ohni ještě nějaké to své vlastní želízko. Bylo proto na komunistech, aby si našli cestu k těm, kteří byli už kdysi dávno občansky degradováni. Nelze říci, že by se jim to nějak příliš dařilo. A tak po nějaký čas existují paralelní proudy silnější opozice exkomunistů, považujících se i v opozici za avantgardu, a slabší opozice nestraníků, soudě alespoň podle mezinárodního ohlasu. Ten první měl totiž daleko větší publicitu, protože vždycky pracoval s cílem vyvolat právě mezinárodní odezvu. Nekomunisté neměli v zahraničí žádnou oporu a nemohli počítat se solidaritou, jakou projevovala vůči bývalým komunistům západoevropská intelektuální levice. Šlo o lidi vesměs neznámé, po léta izolované, ve všem všudy outsiders, s výjimkou těch, kteří se těšili literárnímu věhlasu jako dramatik Václav Havel nebo kritik Václav Černý.

Z této téměř bezvýchodné situace „pomohli“ oběma paralelním proudům zprvu málo známí mladí a ze zásady neoficiální umělci, kteří si sami říkali „underground“ a kteří svou tvorbou i systémem života protestovali proti bezduchému živobytí socialistických maloměšťáků. Tvrdý postih několika jejich hudebních skupin vyvolal překvapivě silnou vlnu solidarity, která se tentokrát neomezila na žádný z opozičních proudů. Třeba říci, že první iniciativa byla tentokrát na straně nekomunistů. Akce solidarity byly poměrně úspěšné a procesy s „Plastic People“ dopadly jinak, než si režim představoval: veřejné mínění doma a za hranicemi bylo alarmováno, a rozsudky byly proto nakonec mírnější než se plánovalo. Vznikla tehdy jakási zcela nová atmosféra vzájemné solidarity a ochoty k obětem, která v posledních měsících roku 1976 poznamenala především Prahu.

V této atmosféře se pak zrodilo hnutí občanské iniciativy „Charta 77“. Bývalí komunisté tu akceptovali nekomunistickou iniciativu a připojili se tentokrát jako – občané. Zcela jistě musí mnozí z nich (nejenom však bývalí komunisté! Také mnozí mladí radikálové nejrůznější politické orientace) bojovat také sami se sebou, aby osvědčili zdrženlivost, bez níž se Charta stane dříve či později svárlivou, vnitřně divergentní „politickou stranou“, kterou by mohla spojovat jen a jen kritičnost vůči stávající moci. Tato zdrženlivost – jak pokud jde o vnášení úzce politických hledisek do činnosti Charty, tak také pokud jde o míru horlivosti a aktivistického nátlaku na ono volné, organizačně záměrně nezpevněné společenství – je nezbytná, nemá-li se Charta rozpadnout

na několik svářících se skupin aktivistů.

Jiným rizikem je možnost sklouznutí na lacinou, ryze negativistickou platformu: nepodaří-li se vejít v dialog s mocí, jak po tom úvodní prohlášení Charty volalo. Naopak, moc odpověděla mohutnou vlnou represí. Za těchto okolností je věru obtížné udržet ono kritické, zároveň však pozitivní občanské východisko, kterému tu nejde o změnu v mocenské sféře, ale o dodržování právního řádu, o lidská, občanská a politická práva. Ostatně není to snad právě tahle vysoce brizantní problematika, o které se moc gubernátorů nebude nikdy chtít s nikým dohadovat? Byl to správný předpoklad, že dialog o lidských právech je vůbec alespoň teoreticky možný? Nebylo v tom hodně naivity, nebo snad i trochu potměšilého pokrytectví? Snaha usvědčit moc zase z jejího pokrytectví?

„Charta 77“ je však dosud živý organismus. Bude muset vbrzku na tyto otázky reagovat. Bude muset také hledat způsoby práce, které zabrání její transformaci v pozvolna osifikující politickou instituci, v níž radikálové všeho druhu se stávají neformálním „byrem“ jen proto, že umírnění nejsou zpravidla tak agilní. Komunisté procházejí v Chartě další důležitou zkouškou svého politického zmoudření. Lze si jen přát, aby v ní opět nepropadli.

Srpnové události roku 1968 staly se i pro ty nezaslepenější členy strany předpokladem, aby byla konečně přervána pupeční šňůra mezi nimi a Moskvou a aby se zbavili mentality vyvolených. Jen předpokladem, ničím víc. Žádné myšlenkové výkony, ale ani riskantní nasazení bývalých komunistů v protestních akcích však nedokázalo učinit z tohoto předpokladu skutečnost. Komunisté museli teprve *na vlastní kůži* zakusit, co obnáší občanská a lidská degradace, „výsada“ dosud jen nekomunistů. Museli na vlastní kůži prožít, co je to ta „nedělitelnost svobody“, kterou jim jejich protivníci tak často marně připomínali, museli být doslova *donuceni*, aby se naučili vážit si solidarity bezejmenných, aby pochopili, jaká jediná šance jim zbývá, mají-li skutečně patřit k angažované části společnosti, hledající cestu.

Několik měsíců předtím, než se rozhodl pro exil, byl někdejší nejvyšší stranický funkcionář mezi opozičníky Zdeněk Mlynář přísně střežen ve svém bytě střídajícími se směnami uniformovaných i neuniformovaných policistů, sledovacími auty s vysílačkami, několikanásobným odposlechem a pod. Jeho pohyb byl drasticky omezen, kontakty prakticky vyloučeny, byl doslova vězněm „na svobodě“. Jako politik i jako občan byl eliminován. Protože dlouhé intimní soužití se strážci vede přece jen k jakémusi lidskému kontaktu, dozvěděl se po nějaké době, že tento důmyslný systém domácího věznění není improvizací druhé poloviny sedmdesátých let. Jeden ze strážců mu potvrdil, že „ten samý systém“ byl praktikován už při domácí internaci dnes už zemřelého – kardinála arcibiskupa Berana, prominentního vězně komunistického režimu padesátých a šedesátých let...

A tak dokázala totalitní moc nakonec to, co *nedokázali* její oponenti: postavila je postupně všechny na stejnou úroveň, arcibiskupa i tajemníka ÚV KSČ. A tak učí tyto oponenty solidaritě, která politické rozdíly mezi nimi neruší, ale zhodnocuje: aby mohly tyto rozdíly sehrát pozitivní roli v hledání společného východiska, musí být podloženy prožitkem elementárního sourozenství lidí s lidmi, občanů s občany, rovných s rovnými.

Deset let po poslední okupaci skýtá tedy situace v Československu jistou naději, že my, kdysi „vítězové“, bývalí komunisté a vy, kdysi jednou provždy „poražení“ občané druhého řádu najdeme nakonec cestu k lidské a občanské solidaritě a k společnému myšlenkovému základu budoucí národní a státní existence. A odtud i k těm, které zatím režim nechává žít v iluzi, že se jich naše starosti netýkají. Skýtá alespoň jistou naději, že všichni snad přece jen řečeno s Čapkem – „dorosteme velikosti svého neštěstí“.

Jinak by byl „osmašedesátý“, ten rok vznícených nadějí a ledové sprchy okupace, jen další zbytečnou hříčkou krutých a nesmyslných dějin. Byl by jen trestem.